

T.C.
ARTVİN ÇORUH ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TÜRK KÜLTÜRÜNDE İĞNE, OYA VE ÖRGÜ: ARTVİN
ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sümeyye OLGUN YILMAZ

Danışman
Doç. Dr. Mehmet ÖZDEMİR

ARTVİN-2024

TEZ BEYANNAMESİ

Artvin oruh Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-ğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Türk Kültüründe İğne, Oya ve rg: Artvin rneği” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallara uygun olarak davrandığımı taahhüt ederim. Aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi de beyan ederim. Tezimin kğıt ve elektronik kopyalarının Artvin oruh Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-ğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- ☐ Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezim sadece Artvin oruh niversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☐ Tezimin 6 (Altı) ay süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu srenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

.../.../2025

Sümeyye OLGUN YILMAZ

T.C.
ARTVİN ÇORUH ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

Doç. Dr. Mehmet ÖZDEMİR danışmanlığında, **Sümeyye OLGUN YILMAZ** tarafından hazırlanan bu çalışma **27/12/2024** tarihinde aşağıdaki jüri tarafından **Artvin Çoruh Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı** Anabilim Dalı'nda **oybirliği** ile Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Doç. Dr. Sedat BAHADIR

İmza:

Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Damlanur KÜÇÜKYILDIZ GÖZELCE

İmza:

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Mehmet ÖZDEMİR

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir.

... /... /2025

Prof. Dr. Mustafa Çağatay KORKMAZ

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

TEZ BEYANNAMESİ	I
TEZ KABUL TUTANAĞI	II
İÇİNDEKİLER.....	III
ŞEKİL LİSTESİ	V
KISALTMALAR.....	VII
ÖZET	VIII
SUMMARY	IX
ÖN SÖZ	X
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKLERDE GİYİM-KUŞAM VE SÜSLENME

1. GİYİM VE KUŞAMIN TARİHİ.....	9
1.1. SÖZ VARLIĞI OLARAK GİYİM KUŞAM	18
1.1.1. Süs Kelimesi	18
1.1.2. İğne ile İlgili Sözcükler	18
1.1.3. Giy- ile İlgili Sözcükler	19
1.1.4. İğne, Oya ve Örgü Konulu Atasözü ve Deyimler	19
1.1.4.1. İğne Sözcüğüyle İlgili Atasözü ve Deyimler	19
1.1.4.2. İp ve İplik Sözcüğüyle İlgili Atasözü ve Deyimler	20
1.1.4.3. Giyinmek Sözcüğüyle İlgili Atasözü ve Deyimler	21
1.1.4.4. Örmek Sözcüğüyle İlgili Deyimler	22
1.1.4.5. Oya Sözcüğüyle İlgili Deyimler	22
1.1.5. Türkü ve Şiirlerde İğne ile Oya	22
1.1.6. Derleme Sözlüğünde Giyim-Kuşamla İlgili Unsurlar	25
1.1.6.1. Elbiseler, Etekler ve Entariler	25
1.1.6.2. Başa Örtülen ya da Takılan Başlıklar	25
1.1.6.3. Çorap, Patik, Çizmeler	26
1.1.6.4. Takılar, Tokalar ve Aksesuarlar	26
1.2. TÜRKLERDE SÜSLENME	26
1.3. TÜRKLERDE EL SANATI GELENEKLERİ	29

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK KÜLTÜRÜNDE İĞNE OYA VE ÖRGÜ

2. İĞNE, OYA VE ÖRGÜNÜN TARİHİ	36
2.1. KONUYLA İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR	37
2.1.1. İğne	37
2.1.2. Firkete (Fillete)	38
2.1.3. Mekik.....	38
2.1.4. Tığ.....	38
2.1.5. Şiş ve Şiş İğnesi	38
2.1.6. Kancalı İğne	38
2.1.7. Diğer yardımcı araçlar:	39
2.2. ÜRETİM, TÜKETİM VE MODEL OLUŞTURMA	39
2.2.1. Kullanılan Teknikler ve Oya Türleri.....	40

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARTVİN HALK KÜLTÜRÜNDE İĞNE İŞLERİ, OYA VE ÖRGÜ

3. ARTVİN'DE İĞNE, OYA VE ÖRGÜ HAKKINDA.....	47
3.1. GELENEKSEL BİLGİ VE UYGULAMALARLA ARTVİN'DE İĞNE, OYA VE ÖRGÜLER	50
3.2. İĞNE, OYA VE ÖRGÜ İŞLERİNİN İNCELENMESİ ÜZERİNE BİR MODELLEME	55
3.2.1. Üretim Süreçleri	55
3.2.2. Karar Verme	57
3.2.3. Planlama	58
3.2.4. Malzeme Seçimi	59
3.2.5. Ürüne Dönüştürme	60
3.2.6. Pazarlama.....	61
3.3. ARTVİN'DE İĞNE, OYA VE ÖRGÜ MOTİFLERİNDEN ÖRNEKLER.....	62
3.4. ARTVİN'DE KÜLTÜR DEĞİŞMELERİ BAĞLAMINDA İĞNE, OYA VE ÖRGÜ	74
SONUÇ VE ÖNERİLER	80
KAYNAKLAR.....	83
EKLER	87
ÖZGEÇMİŞ	90

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa No

Şekil 1: Yaşmak görünümlü kadın (aktaran Meydan, Guliyeva, 2020).	12
Şekil 2: Türk Milletinin ilk ve büyük Hakanı, Oğuz Han (aktaran Meydan, Guliyeva, 2020).	12
Şekil 3: Oğuz'un hareminden bir kadınla avlanması, Câmîü't – Tevârîh, 13.yy. Topkapı Sarayı Müzesi (aktaran Meydan, Guliyeva, 2020).....	12
Şekil 4: Kılık Kıyafet Devrimi öncesi giyim (URL-1).....	14
Şekil 5: Cumhuriyet Dönemi kıyafet örneği (URL-2).....	14
Şekil 6: Kına merasimi esnasında giyilen bindallı (URL-3).	16
Şekil 7: Düğün merasiminde giyilen gelinlik türlerine örnekler (URL-4 ve URL-5).....	17
Şekil 8: Sarı, pembe, siyah renklerde ipek iplik ile oluşturulmuş Ankara yöresine ait “Kelebek” motifli iğne oyası (Kahveci ve Bahşıoğlu, 1998: 19).	42
Şekil 9: Beyaz, yeşil, bordo ve açık mor renklerde sentetik iplik ile oluşturulmuş Bitlis yöresine ait “Kelebek” motifli iğne oyası örneği (Kahveci ve Bahşıoğlu, 1998: 19).	42
Şekil 10: Mor, beyaz, turuncu, yeşil ve siyah renklerde ipek iplik ile oluşturulmuş Bolu yöresine ait “Kabak Çiçeği” motifli iğne oyası örneği (Kahveci ve Bahşıoğlu, 1998: 50).	43
Şekil 11: Sarı ve yeşil renklerde sentetik iplik ile oluşturulmuş Tokat yöresine ait “Kabak Çiçeği” motifli iğne oyası örneği (Kahveci ve Bahşıoğlu, 1998: 51).	43
Şekil 12: Pembe, yeşil ve beyaz renklerde ipek iplik ile oluşturulmuş Ankara yöresine ait “Gelin Parmağı” motifli iğne oyası örneği (Kahveci ve Bahşıoğlu, 1998: 127).....	44
Şekil 13: Bordo, yeşil, bej renklerde ipek iplik ile oluşturulmuş Tokat yöresine ait “Gelin Parmağı” motifli iğne oyası örneği (Kahveci ve Bahşıoğlu, 1998: 127).....	44
Şekil 14: Yavruağzı, yeşil, siyah renklerde ipek iplik ile oluşturulmuş Bolu yöresine ait “Zeki Müren Göbeği” motifli iğne oyası ismini figürlerden alan oya örneği (Kahveci ve Bahşıoğlu, 1998: 162).	45
Şekil 15: Yün eğirmek için kullanılan alet, teşi (Turan, 2012: 37).	48
Şekil 16: Örnek bezi (Kişisel Arşiv).....	63
Şekil 17: Lale motifli iğne oyası örneği (Kişisel Arşiv).....	64
Şekil 18: Karanfil motifli iğne oyası örneği (Kişisel Arşiv).	65

Şekil 19: Çilek motifli iğne oyası örneği (Kişisel Arşiv).	66
Şekil 20: Soğan motifli iğne oyası örneği (Kişisel Arşiv).	66
Şekil 21: Limon motifli iğne oyası örneği (Kişisel Arşiv).	67
Şekil 22: Yonca motifli iğne oyası örneği (Kişisel Arşiv).	68
Şekil 23: Oklava kullanılarak örülmüş yelek örneği (Kişisel Arşiv).	69
Şekil 24: Kafes motifli yelek örneği (Kişisel Arşiv).	70
Şekil 25: Ters lale motifli, lohusa yeleği örneği (Kişisel Arşiv).	71
Şekil 26: Halı motifli çorap şiş örneği (Kişisel Arşiv).	72
Şekil 27: Yün çorap/patik (Kişisel Arşiv).	73
Şekil 28: Kafes ve boncuk işlemeli patik örneği (Kişisel Arşiv).	73

KISALTMALAR

akt.	: Aktaran
Çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
KK.	: Kaynak Kişi
SOKÜM	: Somut Olmayan Kültürel Miras
ss.	: Sayfa sayısı
UNESCO	: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
vb.	:Ve benzeri
vs.	: Vesaire
YİH	: Yaşayan İnsan Hazinesi

ÖZET

TÜRK KÜLTÜRÜNDE İĞNE, OYA VE ÖRGÜ: ARTVIN ÖRNEĞİ

Türk kültürünün önemli alanlarından biri de hiç şüphesiz el sanatları geleneğidir. Kişilerin bilgi, beceri ve asırlar boyunca süren tecrübelerinin bir birikimi olan el sanatları geleneği birçok meslekten meydana gelmektedir. Genellikle görerek, taklit ederek ya da usta-çırak ilişkisi sonucu öğrenilen bu meslekler kişilerin kuşaklar boyunca aktardığı bilgiler, deneyimler ve ürünler aracılığıyla gelenekselleşmektedir. Bu çalışmada Türk kültür ekolojisinin pek çok bölgesinde sürdürülen ve el sanatları geleneğinin bir parçası olan iğne, oya ve örgü konusu Artvin örnekleminde incelenmektedir.

İnsanlığın yeryüzünde varoluşu yüzyıllar öncesine dayanmaktadır. İnsan varoluşunda bedensel olarak savunmasız bir şekilde yaratılmıştır. Dolayısıyla doğadaki dış etkenlerden korunma amacıyla giyinme ihtiyacı duymuşlardır. Beslenme ve barınma kadar temel bir ihtiyaç olan giyim kuşamı birçok faktör etkilemiştir. Kültürel çevre, coğrafya, iklim, inançlar, kişisel zevkler gibi unsurlar giyimi etkileyen temel faktörlerdendir. Bu çalışmada giyim kuşam ihtiyacının giderilmesinin ardından estetik görünüm elde etmek amacıyla Türk el sanatları geleneğinin bir ürünü olan iğne, oya ve örgünün önemi incelenmektedir. Bu amaçla Artvin yöresinde derlemeler yapılmış, çalışmanın inceleme kısmında performans teoriden hareketle bir çözümleme yapılmıştır. Araştırmanın örneklemi olan Artvin şehri doğasıyla adından söz ettirmektedir. Bu doğa ile etkileşim, el işlemelerindeki motiflerde (lale, limon, karanfil, çilek, soğan, yonca ve üzüm gibi) vücut bulmuştur. Çalışmada süslenme amacıyla ortaya çıkan motiflerin oluşumunda kullanılan araç-gereçler ve teknikler hakkında bilgi verilmiştir. Geçmişten gelen el işlemleri, oya ve örgü gibi iğne temelli sanatların geleceğe aktarımında önemli bir yere sahip olan çeyizlerin işlevi incelenmiştir. Makineleşme ile birlikte günümüzde kültür endüstrisi haline gelmiş geleneksel el sanatlarından iğne işleri, oya ve örgünün Artvin yöresindeki motif örnekleri, bu yörede gerek kişisel bir uğraş gerek meslek olarak sürdürülmesi, geleneksel bilgileri bağlamında değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Artvin, el sanatları, iğne işlemleri, oyalar, örgüler.

SUMMARY

NEEDLEWORK, NEEDLEPOINT AND KNITTING IN TURKISH CULTURE: ARTVIN EXAMPLE

One of the important areas of Turkish culture is undoubtedly the tradition of handicrafts. The handicraft tradition, which is an accumulation of people's knowledge, skills and centuries of experience, consists of many professions. These professions, which are usually learned by seeing, imitating or as a result of master-apprentice relationship, are traditionalized through the knowledge, experiences and products that people pass on through generations. In this master's thesis, needlework, needlepoint and knitting, which are part of the handicraft tradition in many regions of the Turkish cultural ecology, are examined in the case of Artvin.

The existence of humanity on earth dates back centuries. Human beings were created physically defenseless in their existence. Therefore, they needed to dress in order to protect themselves from external factors in nature. Many factors have affected clothing, which is as basic a need as nutrition and shelter. Factors such as cultural environment, geography, climate, beliefs and personal tastes are among the main factors affecting clothing. In this study, the importance of needlework, needlework and knitting, which is a product of the Turkish handicraft tradition, is examined in order to obtain an aesthetic appearance after the need for clothing is met. For this purpose, compilations were made in the Artvin region and an analysis was made based on performance theory. Artvin city, which is the sample of the research, has made a name for itself with its nature. The interaction with this nature is embodied in the motifs (such as tulip, lemon, carnation, strawberry, onion, clover and grape) in hand embroidery. In the study, information was given about the tools and techniques used in the formation of motifs that emerged for decoration. The function of dowries, which have an important place in the transfer of needle-based arts such as hand embroidery, needlework and knitting from the past to the future, is examined. The motif examples of needlework, needlework and knitting, which are among the traditional handicrafts that have become a cultural industry today with mechanization, in the Artvin region, and their continuation in this region both as a personal occupation and as a profession have been evaluated in the context of traditional knowledge.

Keywords: Artvin, handicrafts, needlework, embroidery, knitting.

ÖN SÖZ

Giyinmek, insanoğlunun var olduğu ilk zamandan günümüze kadar temel ihtiyaçlarından biri olmuştur. İnsanları mevsimsel ve dış etkilerden koruyan giysiler her dönem gelişerek değişmiştir. Bu gelişim ve değişimin temelinde farklı toplumlarla etkileşim ve yeni icatlar bulunmaktadır. Başlangıçta örtünme amacıyla başlayan giyinme ihtiyacı, delici malzeme olan iğnenin ve birleştirmeye yarayan ipin keşfedilmesiyle farklı bir boyut kazanmıştır. İlkel dönemde insanlar avcılık ve toplayıcılık yöntemiyle beslenerek geçimlerini sağlamıştır. Avladıkları hayvanların derileriyle giyinme, etleriyle beslenme, kemikleriyle de avlanmalarına yardımcı olacak teçhizat ihtiyaçlarını karşılamıştır. İlk insanlar, avladıkları hayvanların kollarını el yordamıyla birleştirerek ipi keşfetmiş ve kemiklerinden elde ettikleri iğneyi kullanarak giyinme konusunda ilk adımları atmışlardır.

Bu çalışmada Türk kültüründe iğne, oya ve örgü üzerine oluşan kavramsal çerçeve, halkbilimi veri toplama tekniklerinden istifade edilerek analiz edilmiştir. Çalışmada iğne, oya ve örgü sanatının geleneksel meslek olmasına dikkat çekilmiştir. Ayrıca iğne işlemleri, oyalar ve örgülerin üretim aşamalarını içeren bir çözümleme modeli geliştirilmiştir. Çalışmada Artvin yöresinden yirmi beş kaynak kişiyle yaptığımız derlemeler sonucu elde edilen örnekler ve motifler analiz edilmiştir. Bu el işlemleri performans teori bağlamında incelenmiş ve yöreye özgü işlemlerle örneklendirilmiştir.

Çalışmanın giriş bölümü araştırmanın konusu, amacı, içeriği ve Türk kültürünün gelenekleri hakkında bilgileri kapsamaktadır. Birinci bölümde giyim kuşamın tarihçesi, Türk kültürü özelinde giyim kuşam, atasözü ve deyimlerdeki söz varlığı incelenmiştir. Ayrıca Türklerde süslenme ve el sanatı gelenekleri hakkında bilgiler verilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde Türk kültüründe iğne, oya ve örgünün tarihsel sürecine yer verilerek oya ve örgü işlemlerini yaparken kullanılan iğne temelli diğer araçlar tanıtılmış ve “*Türk Oyaları Kataloğu*” adlı eser ışığında örneklendirmelere ve tekniklere yer verilmiştir. Bölümün devamında araştırma sahası olan Artvin şehrinin coğrafi, sosyal ve kültürel özellikleri hakkında bilgi verilmiştir. Araştırma konusu olan oya ve örgü hakkında saha çalışması yapılarak yöre halkının geleneksel bilgileri derlenmiş ve elde edilen veriler incelenmiştir. Bu bölümde ayrıca iğne, oya ve örgü işlerinin incelenmesi üzerine geliştirdiğimiz modelleme ile ürün oluşumundaki “üretim süreçleri, karar verme, planlama, malzeme seçimi, ürüne dönüştürme ve pazarlama” aşamalarına yer verilmiştir. Tezin önerdiği bu çözümleme modeli özgün bir bakış açısı ve yaklaşım sunmaktadır. Tezin bu bölümünde

ayrıca derlemeler sonucu elde ettiğimiz Artvin ilinin örgü ve oya motiflerinden örnekler verilmiştir. Çalışmanın son kısmında ise geleneksel el sanatlarından iğne, oya ve örgünün kültürel değişim süreci işlenmiştir.

Bu çalışma süresinde bilgi ve tecrübesiyle yoluma ışık tutan, desteğiyle her daim yanımda olan değerli danışmanım Doç. Dr. Mehmet ÖZDEMİR başta olmak üzere araştırmanın derleme kısmı için emeklerini söz ve görsel yoluyla benimle paylaşan kaynak kişilere teşekkür ederim.

Tezimi Bilimsel Araştırma Projesi kapsamında 2023.S23.01.02 proje numarasıyla destekleyen Artvin Çoruh Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğüne teşekkür ederim.

Bu çalışma sürecinde yaşadığım zorlukları kolaylaştıran, maddi ve manevi her koşulda desteğini esirgemeyen ve bana daima inanan eşime, aileme ve arkadaşlarıma teşekkürü borç bilirim.

Sümeyye OLGUN YILMAZ

Artvin-2025

GİRİŞ

Türk halkbiliminin tarihsel geçmişine bakıldığında kavramsal ve teorik çalışmaların geçmişinde batılı ülkelerdeki gibi ulusçuluk akımının etkisi görülmektedir. 1789 yılında Fransız Devrimi'nin yaşanması ile dünyada milliyetçilik ideolojisi doğmuş ve yayılmıştır. Ulusal egemenlik, eşitlik, özgürlük, bağımsızlık gibi kavramların savunulmasına ve bu amaç için çalışmalar yapılmasına zemin hazırlayan devrim, dünya tarihinin önemli dönüm noktalarından biridir. Milliyetçilik fikriyle ülkeler millî kimlik arayışına girmiş, kültürel belleklerinin izini sürmüşlerdir. Bu bağlamda folklor çalışmaları başlamıştır. Etimolojik olarak bakıldığında “folklor” kelimesi, halk anlamına gelen “folk” ve bilim anlamına gelen “lore” sözcüklerinin birleşimiyle oluşarak “halkbilimi” kavramı türetilmiştir (Çobanoğlu, 2021: 25). Halkbilimi, bir milletin tarihinin, sosyal yaşamının, gelenek ve göreneklerinin oluşturduğu maddi ve manevi değerler bütünüdür. Halkbilimi çalışmalarının başlangıcında ilk olarak Almanya'da Grimm'lerin masal derlemeleri bulunmaktadır. “*Ev ve Çocuk Masalları*” adlı eserlerini yayınladıkları 1812 yılı folklor kavramı kullanılmış olmasına karşın önemli bir aşama olarak dikkati çekmektedir. Bu konudaki asıl önemli aşama ise folklor kavramının ilk defa kullanılmış olmasıdır. İngilizce folklore teriminin 1846 yılında İngiliz William John Thoms tarafından kullanılması bilimsel zeminin doğması noktasında atılan ilk adımdır (Çobanoğlu, 2021: 25).

Milliyetçilik kavramı Türkiye’de “Türkçülük” ideolojisiyle başlamıştır. Türk kültürünü ortaya çıkarmak için kurulan ilk kurum Türk Derneği’dir. Bu derneğe bağlı olarak “*Türk Derneği Mecmuası*” adıyla basılan dergide, halkın anlattığı hikâyeler, türküler, masallar derlenmiştir. Türk milliyetçiliğinin babası olarak anılan Ziya Gökalp, millî benlik duygusunun uyanması için halkın yaşamının anlaşılması gerektiğini düşünerek “halka doğru” ilkesini savunmuştur. Bu düşünceler doğrultusunda yapılan çalışmaların geniş kitlelere ulaşması için Ziya Gökalp ve arkadaşları “*Halka Doğru*” adlı bir dergi çıkarırlar (Çobanoğlu, 2021: 47). Bu faaliyetlerle birlikte Türkiye sahasında halkbiliminin temelleri atılmış, dönemin Türk aydınları sayesinde ilk derleme ve araştırma çalışmaları başlatılmıştır.

Bir milletin dansları, oyunları, yemekleri, giyim-kuşamı, el sanatları, dili, gelenek ve görenekleri gibi kültür öğeleri halkbilim çalışmalarının öne çıkan konularıdır. Kültür, toplumdan izler taşıyan ve toplumdan topluma değişen millî kimliktir. Toplumların yaşayış biçimlerini normlar, inanışlar belirler. Bu biçimlerin etkileriyle gelişen durum ve olaylar,

kültürü oluşturur. Toplumların sosyal yaşantısından da izler taşıyan kültürün, kuşaklararası tarihsel olay ve olguları aktarma işlevi vardır.

Giyim, evrenin varlığından günümüze kadar barınma ve beslenme gibi insan yaşamının temel ihtiyaçlarından olmuştur. Yaşamını doğada savunmasız olarak sürdürmeye başlayan insanlar dış etkenlerden korunmak için çeşitli aletlerle ürettikleri ürünlerle vücutlarını örtmüşlerdir. Avcılık ve toplayıcılıkla yaşamını idame ettiren insanlar, hayvanlardan maksimum verimi almak için çalışmalar yapmıştır. Çalışmada bahsedildiği gibi başlangıçta hayvan kemikleri vd. maddelerden elde edilen iğne ve yine hayvanlardan sağlanan yün ip ve lifler, giyinme ihtiyacının karşılanmasını sağlayan temel ürünler olmuştur. Hayvan derileri ve geniş yapraklı bitkiler gibi doğal materyallerden üretilen giysiler, insanların vücutlarını sıcak, soğuk ve dış etkenlerin tehlikelerinden korumak amacıyla kullanılmıştır. Yeni materyallerin keşfi ve toplumların birbirleriyle etkileşimi sonrasında giyim-kuşamda dönüşüm yaşandığını söylemek mümkündür. Giyinme, toplumların maddi ve manevi değerlerine göre farklılık göstermektedir. Bir toplumun kültürünün yansımaları olan coğrafi ve ekonomik şartlar, dinî inançlar, cinsiyet gibi maddi ve manevi değerler, giyim şeklinin belirleyicilerindendir. Zamanla dönüşüme uğrayan giyim, insanların yaşam alanlarına ve isteklerine göre şekil almaya başlamıştır. İnsanlar mevsimlerin şartlarını deneyimledikçe kıyafetlerini bu şartlar doğrultusunda değiştirmişlerdir. Giyim ihtiyacı giderildikten sonra insanlar kendi zevklerine göre, aksesuar veya motiflerle, süslenme ve beğenilme arzusunu karşılamaya başlamıştır. İnsanlarda estetik görünme kaygısı olduğu zamandan günümüze bakıldığında süsleme arzusu kıyafetlerle sınırlı kalmayan bir değişim görmek mümkündür.

Türk milleti, varlığı itibarıyla birçok coğrafyada hüküm sürmüştür. Hâkimiyet bölgesinin büyüklüğü Türkleri, dinî ve kültürel açıdan etkilemiştir. Elde ettiği her bölgeye kendi milletinden aileler, insanlar konumlandırıran Türkler, bu etkileşim sonucunda hem kendi kültürlerini yaymışlar hem de elde ettiği topraklarda yaşayan halkın kültürlerinden etkilenmişlerdir. Konar-göçer yaşayıştan yerleşik yaşama geçişleri de Türk toplumunun kültür penceresini genişletmiştir (Kafesoğlu, 2014: 33). Kültür kapsamında sanat, edebiyat gündelik hayatları değişip dönüşmüştür. Göçebe yaşayışları süresince eşyalarını taşınabilir boyutlarda yapan Türkler, yerleşik hayatla birlikte konuşlanmış evler ve mimari eserler oluşturmaya başlamışlardır. Yeni yaşam tarzlarıyla sanata da yön vermişlerdir. Çağlara göre değişiklik gösterse de temelinde elleriyle şekillendirdikleri sanatı gündelik yaşantılarına

yerleştirmişler ve zamanla ticari faaliyetler için de sanatsal çalışmalarda bulunmuşlardır. Elde ettikleri ürünleri satarak bir gelir oluşturmuşlardır. Sanat, uzun dönemler boyunca toplumun ve dinin etkisiyle değişmiştir.

Türkler, geçmişten günümüze değin birçok inanç benimsemişlerdir. İslamiyet'ten önce Şamanizm, Atalar Kültü, Gök Tanrı, Manihaizm, Totemizm, Hristiyanlık gibi inançlara sahiplerdir (Oğuz, 2018: 347). Bu inançlar Türklerin sosyal yaşantısını, geleneklerini yani kültürlerini etkilemiştir. Benimsedikleri dinin veya inanın gerekliliklerini yerine getirmek için yaşam tarzlarını değiştirmek durumunda kalmışlardır. Tarihte sıkça gösterilen bir örnek olan Uygurların benimseyerek değiştiğı Manihaizm dinî gereğince et yememeleri Türklerin sadece beslenme alışkanlığını değiştirmemiştir. Uygurlar, hayvanların etleriyle beslenmedikleri için onları kesmiyorlar böylece derilerinden faydalanamıyorlardı. Derilerle kendilerine giysi, kemikleriyle savaş malzemesi (mızrak, ok gibi) ve gündelik yaşamda kullanabilecekleri veya süs amacıyla elde edecekleri herhangi bir ürünü yapamaz hale gelmişlerdi. Hayvanların yalnızca derisinden veya kemiğinden değil yünlerinden de faydalanmışlardır. Türk toplumu, Manihaizm dinine ve yerleşik hayata geçmeden önce giysi ve çadır yapımlarında yün kullanmıştır. Manihaizm'in etkisiyle kültürleri ve yaşamları değişmiştir.

Türklerin kadim tarihi, Türkistan coğrafyasındaki konargöçer bir yaşayışla başlamıştır. Giyim-kuşam kültürü de bu bölgenin iklim şartlarına ve konargöçer kültüre göre şekillenmiştir. Bu yaşamın bir gereğı olarak başta yün, keçe ve deri olmak üzere temini ve kullanımı kolay, dış etkenlere dayanıklı kıyafetler tercih etmişlerdir. Bu amaçla hayvanlardan ve doğal kaynaklardan verimli şekilde yararlanmışlardır. Türkler, Türkistan coğrafyasından Anadolu'ya göç ettikten sonra kademeli bir şekilde yerleşik hayata geçmiştir. Bu değişim başta giyim-kuşam ve beslenme olmak üzere yaşamlarının her alanını etkilemiştir.

Yaşam tarzının değişmesi geçim kaynaklarını da önemli ölçüde şekillendirmiştir. Beslenmek için avcılık ve toplayıcılık yerine yerleşik hayatla birlikte tarımla uğraşılmaya başlanmıştır. Yerleşik yaşamın bir getirisi olarak giyim kuşam, geleneklerle ve kültürel çeşitliliklerle harmanlanarak zengin bir tarz oluşturmuştur. Giysilerin çeşitliliğinin artması kumaş çeşitlerinin de artmasını sağlamıştır. Bu çeşitlilik, giysilerdeki kumaşların türlerine göre toplumda sosyal sınıf ayrımı oluşmasına neden olmuştur. Toplumun üst sınıfı olan soylular ve saray halkı; atlas, ipek, kadife ve kürk gibi kumaş türlerini kullanmışlardır.

Ekonomik düzeyi düşük olan halk, köylüler ve işçiler ise erişimi kolay, basit, maliyeti düşük kumaşları tercih etmiştir. Bu kumaşlar keten, kanvas, pamuk gibi köylülerin iş yaparken de tercih edebileceği dayanıklı kumaşlardır. Dolayısıyla giyim zamanla, sadece işlevsel bir ihtiyaç olmanın ötesinde, aynı zamanda sosyal sınıfların ayrımını ortaya koyan önemli bir unsur haline gelmiştir. Toplumdaki sınıf ayrımı, giyimdeki kumaş seçimi ile sınırlı kalmamış, süslenme unsurlarında da dikkat çekmiştir. Saray halkı kaftan ve elbiselerinin üstüne zengin nakış işlemleri yaptırarak giysilerini süslemişlerdir (Ögel, 2022: 137-171).

Süslenme isteği başlangıçta kıyafet ve aksesuarlarda görülmüş, sonrasında sosyal yaşama yansiyarak devam etmiştir. Yerleşik yaşam düzeniyle birlikte mimari yapılar oluşturulmaya başlanmış ve günümüze kadar bu yapılar şekil alarak gelişmiştir. Bu yaşam şekli sosyal yapıya da yansiyarak toplumsal düzeni değiştirmiştir. Ticari unsurlar erkekleri dükkân ve pazarlarda esnaflığa, kadınları ev işine yoğunlaştırmıştır. Ev ile ilgilenen kadınlar, gözlerine hoş gelecek süsleme ve motiflerle geleneksel el sanatlarının ev içindeki oluşumunu sağlamıştır. Geleneksel el sanatlarında bilek gücü gerektiren (ahşap oyma, demircilik, bakırcılık gibi) işleri erkekler yaparken halı ve kilim dokuma, örgü, oya gibi incelik gerektiren işleri kadınlar yapmıştır. Kadınların el işi üretimi, giyim-kuşam gibi, başlangıçta ihtiyaçla başlamış olsa da zamanla ticari hale gelmiş ve el sanatlarının getirdiği geleneksel bilgiyi gelecek nesillere aktarımda önemli bir yer edinmiştir.

Bir toplumun gözlem, inançlar, deneme ve yanılma yoluyla elde ederek gelecek nesillere aktardıkları bilgi birikimine geleneksel bilgi denir. Geleneksel bilginin bir aktarımı olan el sanatları, usta-çırak ilişkisi ile günümüze aktarılmıştır. Erkeklerin baba, amca, dede gibi aile büyüklerinden, kadınların anne, abla, teyze veya büyükannelerinden öğrendiği geleneksel el sanatları, günümüzde devam eden kültürün aktarımında önemli bir yere sahiptir. Ürüne ve ürün çeşitliliğine ulaşımın zor olduğu yerlerde kadınlar birbirleriyle örnek alışverişinde bulunarak motif çeşitliliğini artırmakla birlikte işlemelerin aktarımını sağlamaktadır. “Kadın Günü” olarak adlandırılan, kadınların kendi aralarında sosyalleşip bilgi alışverişi yaptığı bu misafirlikler birçok motifin günümüze aktarılmasını ve gelişmesini sağlamıştır. Bu tarz misafirlikler günümüzde değişime uğrayarak evlerde toplanılmayıp sadece para birikimi için yapılan bir ritüel halini almıştır. Dolayısıyla geleneksel bilginin kadınlar arasındaki aktarımı etkilenmiştir.

Türk el sanatları bağlamında ele alınan iğne, oya ve örgü sanatları kültür tarihinden bu tarafa folklorun geleneklerle ilişkili önemli yaratımları arasında yer almıştır. İlkel dönemlerde başlayan el sanatıyla uğraşan sanatçı, eserini estetik amacıyla değil, ritüel ya da toplumsal amaçla oluşturur (Örnek, 1971: 161). Toplumun istekleri doğrultusunda sanatını icra eder. Bu istekler dışında coğrafi çevre de sanat üzerinde etkili olmuştur. El sanatlarıyla günümüze aktarılan birçok motif ve desen bizlere oluşturulduğu dönemden ve toplumdan bilgiler vermektedir. Tarih öncesi dönemlerde daha ziyade geleneksel teknikler, araçlar kullanılırken gelişen teknolojiyle birlikte birçok alanda makinelerin varlığı hissedilmiştir. Sanayileşme öncesinde insanlar kendi kilimini dahi elleriyle dokumuşlardır. Dönemin cinsiyetçi bir örneği olarak kız çocuklarının duygularını, düşüncelerini ifade edemeyişleri onların sanatlarına yansımıştır. İçinde bulundukları duygu durumlarını kilimlere, motiflere ve bu ürünlerin renklerine yansıtmışlardır. Bu bağlamda insanların duygu ve düşünceleri ürünü tasarlarırken ve işlerken kaçınılmaz bir belirleyici unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Genç kızlar, dile getiremedikleri düşüncelerini işledikleri örtülere, dokudukları kilimlere aktarmışlardır.

El işlerinin önemli bir yanı ürünün kişiye özgü olmasıdır. Bu ürünler günlük kullanım eşyaları yanında hediye ve pazarlama amacıyla da üretilmiştir. Özellikle genç kızların evlilik için hazırladıkları çeyizlerinde el işi ürünlerin hacim bakımından önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir. Bunlar arasında gelinin annesinin hazırladığı çeyizler veya kayınvalidesinin oğluna ve gelinine işlediği ya da satın aldığı ürünler yer almaktadır. Aslı Arapça olan çeyiz kelimesinin kökeni “Cihāz”dır (Türk Dil Kurumu Dijital Sözlüğü). Çeyizin içeriği hazırlayan kişinin ekonomik düzeyine göre değişmektedir. Bu ürünlerin en önemli niteliği geçiş törenlerinde bir seremoni haline gelmesidir. Çeyizler çoğunlukla kızların çocukluğundan itibaren başlayıp zamanla biriktirilerek hazırlanmaktadır (Koç, 2024: 37). Bu durum Türk söz varlığına “kız kucakta, çeyiz bucakta” şeklinde yansımıştır (Türk Dil Kurumu Dijital Sözlüğü). Çeyiz geleneği sayesinde el işleme motifler ve süslemeler de kuşaktan kuşağa aktarılarak kültürel bellekte yer edinmektedir (Öngen, 2023: 151).

Geleneksel tekniklerle üretilen el işi ürünler oldukça özgündür. Bu ürünleri oluşturanlar geleneksel bilgi ve becerileriyle tasarımlarını yaparken elde bulunan imkânlardan istifade ederler. İster usta bir işlemeci isterse de ihtiyaç dâhilinde üretim yapan sıradan bir kişi olsun el sanatı ürünlerinin yaratımında asıl önemli detay biricikliktir. Kilim, oya, örgü, nakış gibi el ile oluşturulan sanatlarda sanatçı ürünü birden fazla yapabilir ama bu

ürünler birebir aynı olmaz. Örgüde ilmi eksikliği, oyada zincir fazlalığı veya kilim dokunurken çözgüsünde hatalar oluşabilir. Profesyonel mesleklerde hata olarak görülen durumlar bu elde edilen ürünü özgün ve tek kılar. Bu bağlamda halk bilimi araştırmalarının temel paradigmalarından olan performans teorisinin her yaratımı eşsiz kabul etmesi görüşü önemlidir.

El sanatları kültürün devamlılığını sağlayan, geçmişin izleriyle bugünün değerlerini birleştiren ve yarına ulaştıran zanaat ürünleridir (Soysaldı, 2020:161). Kültür aktarımında göze çarpan unsurlardan biri kılık kıyafettir. Tercih edilen ortamlara göre kumaşlarda farklılıklar olsa da giyilen kıyafetlerin temelinde kullanılan araç iğne ve iptir. Eski Türkçedeki yigne, iğne sözü yig, ig, cik köklerinden gelmiştir. Orta Asya ağızlarında iğne, iyne şeklinde söylenir (Ögel, 2022: 97). İğnenin ilk örnekleri balık ve hayvan kemiğinden, dikenden, madenden ve telden yararlanılarak keşfedilmiştir (Gönül, 1973: 13). Kullanım yerlerine, coğrafyaya ve toplumun kültürüne göre *yorgan iğneleri*, *toplu iğne*, *çengelli iğne*, *eşarp iğneleri*, *örgü şişleri*, *örgü tığları*, *broş iğneleri*, *yaka iğneleri* gibi isimler verilmiştir.

İnsanın evren üzerinde var olduğu ilk anda doğa ile etkileşimi başlamıştır. Dış etkenlerden korunma amacıyla giyinme ihtiyacı duyan insan, iğne ve iplik yardımıyla bu ihtiyacını karşılamıştır. Liflerle elde edilen ip, hayvan kemiği, tahta/ahşap gibi araçlar yardımıyla eğrilip bükülüp oluşmuştur (Martin, 2022: 32). Örme tekniği ile başka araca gerek olmadan ilmek yöntemiyle de tutturularak veya düğümlenerek bir araya getirilip giyinme ihtiyacını karşılayabilmektedir. Yün ve yün iplikle elde edilen giyim ürünlerinin tarihi milattan önceye dayanmaktadır. Bülbül'ün aktardığına göre MÖ 8. yüzyılda yaşamış eski Yunan şairlerinden Heseidos, hayvan kılından örülmüş bir ayakkabı astarının (Piloı) varlığından bahseder (Bülbül-Oğuz, 2021: 490). Kullanılan yünün türü, inceliği gibi etkenler yapılacak eşyanın üretiminde önemli faktördür.

Başta giyinme ihtiyacını karşılama amacıyla yapılan örme eylemi zamanla yerini süs eşyası, kişisel bakım (banyo lifi) unsurlarına bırakmıştır. Örülecek ipe ve yapılacak eşyaya göre kullanılacak şiş, tığ veya en genel anlamıyla iğnenin numarası, kalınlığı değişmektedir. Yıllar geçtikçe Türk kültüründe önemli bir yere konumlanan örme eylemi ev hanımlarının temel uğraşlarından biri haline gelmiştir. Bu durum zamanla örme eyleminin cinsiyet kültüründe kalıp rol ve davranış haline gelmesine yol açmıştır. İnsanlar giyinme ihtiyaçlarının yanı sıra süs amacıyla tığ ve ip ile örtülerine, havlularına işlemler

yapmışlardır. Zamanla farklı motifler keşfetmişler ve bu motifleri birbirleriyle paylaşarak bir kültürel alışverişte bulunmuşlardır.

Giyim kuşam ve süslenmede kültür değişmelerinin önemli bir yeri vardır. Geçmişte ihtiyaç olarak sürdürülen faaliyetlerin günümüzde çeşitlenmesi ve gösteriş merakının bir unsuruna dönüşmesi, ticarileşmesi kültür değişmelerinin bir sonucudur. Bu açıdan ev hanımlarının bir araya geldiği toplantılarda örgü işleri konuşulan, paylaşılan temel konulardan biridir. Günümüzde devam eden “altın günü” deyiimiyle yapılan ev ziyaretlerinde her kadın kendi örneğinin beğenilmesi için el işlerini de yanlarında götürerek bu alışverişin devamlılığını sağlamaktadır (Derdiçok, 2023: 215). Bir süre sonra rekabet unsuru olan oya, örgü işlemleri bazı yörelerde görülen “çeyiz sermesi” veya yeni evlenmiş kızın evine “çeyiz görme” eylemiyle gidilmesi üzerine gösteriş malzemesi olmuştur.

Dijital çağın gelişimi, teknolojik yeniliklerin toplumsal yaşamda yer edinmesini hızlandırmıştır (İştar Işıklı, 2024: 2282). Günümüz medya ortamında özellikle televizyon programlarında önemli bir içerik olan çeyiz sermesi, kadınların birbirleriyle yarıştığı, bilgi ve hünerlerini sergilediği yapımlardan birkaçıdır. Ev hanımları günlük rutinlerinin dışında boş zamanlarını önemli ölçüde el işi, örgü üretimine ayırmaktadır. Dijital kültür araçlarıyla birlikte özellikle internet ve sosyal medyada süslenme ihtiyaçlarını doyurabilecekleri yeni motif arayışındadırlar. Özellikle instagram ve youtube gibi sosyal paylaşım sitelerinde yer alan içeriklerden hareketle motif ve tekniklerin öğrenildiği bilinmektedir. Bu durum gelenekte görülen motif ve teknik alışverişini, usta çırak ilişkisini dönüştürmüştür. Dolayısıyla geleneksel bilgilerin aktarımında ikincil sözlü kültür ortamının biçimlendirici bir yapı meydana getirdiği açıktır.

El sanatı ve iğne, oya kültürünün halkbilimi araştırmalarında dikkati çeken alanlarından biri de geleneksel inanış ve uygulamalardır. Oya işlemleri yapan kişiler el işi ustası, iğne oyacı, iğneci ve oyacı gibi isimlerle adlandırılmaktadır. Toplum arasında yaygınlaşan örgü ve oya halk inanışlarına da yansımıştır. Örneğin yeni bir el işine başlayan kişinin bulunduğu odaya başka biri koşarak girip kolay gelsin dediğinde o işin daha çabuk ve kolay biteceği inancı vardır. Eğer elindeki iş çabuk bitmezse ortamda olan birinin yavaşlığından, uğursuzluğundan olduğuna inanılır. Üretilen her yeni oya, örgü motifleri söz varlığına da katkı sağlamaktadır.

Bu çalışmada iğne, tığ, şiş vb. örgü araçları merkeze alınarak Türk kùltüründe işlemeler, örgü, oya, giyim ve süslenme Artvin örneğinde incelenmiştir. Çalışmada bilgilerin elde edilmesinde literatür taraması ve derleme yöntemi kullanılmıştır. Bu bilgilerin işlenmesinde işlevsel kuram ve performans teori analiz yöntemlerinden istifade edilmiştir. Derleme yöntemi için örneklem olarak Artvin ili seçilmiştir. Kaynak kişiler şehrin merkez ve ilçelerinde (Arhavi, Hopa, Ardanuç gibi) yaşayan, el işleriyle ilgilenen kişilerden oluşturulmak üzere saha çalışmaları yapılmıştır. Bu alışmalar esnasında toplam yirmi beş kaynak kişiyle görüşölmüş ve bu kişilere mülakat yöntemiyle yirmi adet soru sorulmuştur. Ayrıca saha çalışması kapsamında, el işleriyle ilgilenen ve okuma yazma bilen kişilere mülakat soruları dijital ortamda iletilmiştir. Bu sorulardan hareketle elde edilen veriler tez kapsamında değeriendirilmiştir. Kaynak kişilerden elde edilen verilerden birbirini tekrar eden örneklerin olması durumunda ayrılan yönler seçmece yöntemiyle kullanılmıştır. Bu kapsamda tezde insan varlığının başlangıcından süregelen giyinme ihtiyacını karşılamada temel araç olan iğne ve ipliğin ürüne dönüştürme süreçleri sorgulanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKLERDE GİYİM-KUŞAM VE SÜSLENME

1. GİYİM VE KUŞAMIN TARİHİ

Doğal yaşamı gözlemlediğimizde insanlar dışında hiçbir canlının giyinmeye ihtiyaç duymadığı görülmektedir. İlkel insanda ortaya çıkan giyinme olgusu ile başlayan macera, zamanla gelişen kıyafet ve aksesuar gibi ürünlerle zenginleşerek kültüre yansımıştır (Martin, 2022: 13). Giyinme ihtiyacı, insanda farklı sebeplerle oluşmuştur. İklim koşullarındaki değişimler, karşı cinsi etkileme arzusu ilkel çağlarda giyimi etkileyen unsurlardan olmuştur. Başlangıçta bahsedilen giyim, kumaş özelinde olmamıştır.

İnsanlık tarihinin geniş bir alanını kapsayan Paleolitik Çağ hakkında birçok araştırma yapılmıştır. Paleolitik dönemdeki araştırmalar sonucunda karşımıza ilk olarak Neandertaller, sonrasında da Homo Sapiensler çıkmaktadır. Arkeolojik çalışmalara göre ilk giyinme/örtünme şekli boya ile yapılmıştır. Kişiler özel organlarını aşı boyasıyla boyayarak örtmüşlerdir. Bu uygulama sadece örtünmeyi değil böceklerden korunmayı da sağlamaktadır (Martin, 2022: 20). Paleolitik Çağ'da görülen bir başka örtünme şekli ise kişilerin sadece cinsel organlarını örtmesidir. Dikkat çekmek için yapılan bu örtünme şekli günümüzdeki anlamıyla giyinmeyi karşılamamaktadır (Martin, 2022: 21). Araştırmalar sonucu mağaralarda elde edilen bulgular, giyim kuşam ihtiyacının ne denli değiştiğini göstermektedir. Devrin araç gereç düzeyi ve günümüzde elde edilen örnekleri incelendiğinde, insanların avladıkları hayvanların postlarını havanın şartlarına göre kullandıkları görülmektedir. Soğuk havalarda derinin kürklü tarafı, sıcak havalarda ise tam tersi deri kısmının vücuda gelecek şekilde hatta parçalar halinde kesilerek kullanıldığı düşünülmektedir (Martin, 2022: 24). Mağara buluntuları incelendiğinde, ilkel insanın hayvanların derisini yüzerek kemiklerinin yardımıyla dikme işlemi yaptıkları tespit edilmiştir (Martin, 2022: 27). Böylece gelişerek değişen giyim şekli günümüzdeki hâlini almaya başlamıştır.

Zamanla toplumdan topluma değişen giyim, kişilerin statüsünün bir yansıması olmuştur. Sümerler döneminde tapınaklarda gönüllüler genel kadınlık yapmakta ve bu onların kutsal görevi sayılmaktaydı. Bu kadınların dönemin rahibelerinden, genç kızlarından ayırt edilebilmesi için başlarını örtmesi zorunlu hale getirilmişti. Bu dönemden çok sonra Asurlarda, iyi ailelerin genç kızları, evli ve dul kadınlar saygınlık sembolü olarak başlarını

örtmüşlerdir. Kölelerin ve cariyelerin ise örtünmesi yasaklanmıştır (Tez, 2021: 219). Sümerler ve Asurlulardan sonra bu örtünme gelenekleri Yahudiliğe geçmiştir. Bu uygulama daha sonra Hristiyanlık'ta rahibelerin sembolü haline gelmiş ve sonrasında İslam'da da benimsenmiştir. Yahudi kadınların toplum içinde başlarının açık olması günahtır. Hristiyanlıkta ve İslamiyet'te kadınların ibadet sırasında örtülü olmaları gerekmektedir. Türkçedeki örtünme sözcüğü Arap dilinde tesettürün karşılığıdır (Tez, 2021: 220).

Eski Mısır'da erkekler dizlere kadar inen keten gömlekler veya belden diz kapağına kadar uzanan etekler giymişlerdir. Başlarına da gösterişli başlıklar takmışlardır. Kadınlar ise vücutlarına sıkıca oturan, omuzlarından bağlanan bir atkı ile tutturulan ve topuklarına kadar uzanan giysiler tercih etmişlerdir (Tez, 2021: 220). İslam'ı benimseyen Müslümanlar, Mısır toplumunun aksine vücuda yapışmayan, bol giysiler tercih etmektedir. Bazı hadislerde sarı renkli giysilerin Müslüman erkeklere yasak olduğu bildirilmiştir (Tez, 2021: 228). Altın mücevherlerin ve ipek kumaşlı giysilerin de erkeklere yasak olduğu bilinmektedir.

İnsanlığın yeryüzünde varoluşu yüzyıllar öncesine dayanmaktadır. İnsanların tarih öncesinden günümüze yaşantıları sonucu elde ettikleri kazanımlar giyim kuşam ve süslenme açısından zengin bir belleğin oluşmasını sağlamıştır. Dünyaya geliş bakımından insan, doğanın, iklimin zararlı etkilerine karşı savunmasızdır. Dolayısıyla dünya üzerindeki oluşumlarından itibaren ilk ihtiyaçları giyinmek ve örtünmektir. Beslenme ve barınma kadar temel ihtiyaç olan giyim; kültürel çevre, coğrafya, hava koşulları, inançlar ve kişisel zevkler gibi unsurların etkisiyle şekillenmiştir.

Eski Türkler, göçebe yaşayışlarından dolayı doğayla hep iç içe olmuşlardır. Hayvancılıkla uğraşmaları da kıyafet konusunda derilerden yararlanmalarını sağlamıştır. Erkeklerde üste giyilen kaftan, çapan adı verilen hırka çeşitleri, çizmeler bozkır kültürünün giyim şeklidir. Kadınlarda ise şalvar, cepken, ayakkabı ve başlıklar temel kıyafeti oluşturmuştur. Bu kıyafetlerin üzerlerini keçe ve çiçeklerle süslemişlerdir. Eski Türklerde giysiler dayanıklı ve rahat olması sebebiyle savaşlarda deriden, günlük yaşantıda ise kumaştan yapılmıştır (Arıg, 2006: 143).

Türklerin konargöçer hayattan yerleşik yaşama geçişleri kıyafetlerinde de birtakım farklılıklar beraberinde getirmiştir. Bu durum başta kalıcı konutlarda yaşamayla vücut ısısının korunmasında temel faktörlerden biri olmasıyla bilinir. Ayrıca konargöçer yaşamda mümkün olduğu kadar az eşya mülk edinilirken yerleşik yaşamla birlikte kıyafet sayısında da bir artış gözlemlenmektedir. Diğer taraftan din değiştirme giyim kuşamın temel

belirleyicilerinden birisi olmuştur. Özellikle İslamiyet'e geçişle birlikte kadın giyim kuşamında örtünme, vücut bütünlüğünü saklama şeklinde yer edinmiştir. Bu durumda Göktürklerde kadınların saç örgülerini ve süslemelerini açık bir şekilde gözlemleme fırsatı sunarken Türk-İslam devletlerinde eşarp ya da çember işlemlerinde kendini göstermiştir. Selçuklu öncesinde ve sonrasında giyimde önemli unsurun baş kısmında olduğu görülmüştür. Kadınlar başörtüsü olarak bürüncük, tülbent ve yaşmak kullanmışlardır (Ögel, 2022: 190). Kıyafetlerdeki yün ihtiyaçları hayvanlardan karşılanmıştır. Doğa koşulları ve mevsimsel şartlar kıyafetin hammaddesini ve şeklini etkilemiştir.

Kadim Türk yaşantısında giyim eşyası olarak koyun, kuzu, tilki, sığır ve ayı gibi hayvanların derilerinden istifade edilmektedir. Bunun yanı sıra koyun, keçi ve deve gibi hayvanların yünleri kullanılmaktadır. Türklerin geleneksel yaşantıları konargöçer yaşayış olduğu için genellikle at üstünde rahat edebilecekleri (ceket, pantolon, çizme gibi) kıyafetler tercih ederlerdi (Arığ, 2006: 143).

Kıyafet unsurunun statü ayırt etme durumunun ilk örnekleri Eski Türklerde görülmektedir. Makam olarak yüksekte olan saygın kişilerin başlığı daha uzun ve heybetli olduğundan kendini belli ederdi. Askeri düzenin oluşmadığı zamanlara bakıldığında herkesin kişisel kıyafetini giydiği görülse de kültürel kimlik kıyafete yansıdığı için askerler birbirlerini tanımaktaydı.

Oğuz döneminde geçtiği varsayılan, Türk kültürünün zengin kaynağı olan *Dede Korkut Hikâyeleri* de Eski Türklerin giyim-kuşamı konusunda bilgiler vermektedir. “Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı” adlı ilk hikâyede Dede Korkut’un kahramana ad verirken söylediği nazımda geçen “Omuzu kuşlu cübbe elbise ver bu oğlana, Giyer olsun hünerlidir” *cübbe, elbise* kelimeleri giyim kuşam hakkında bilgiler vermektedir. “Omuzu kuşlu” detayı da kıyafetlerde kuş tüylerinin kullanıldığını göstermekle birlikte süs ve Şamanizm etkisini de gösterir. “Kazan Bey Oğlu Uruz Bey’in Esir Olduğu Destan”ında geçen *kara elbiseli dervişler, çember, çizme, kıl çoban keçesi* gibi kavramlar dönemin giyim kuşamı hakkında bilgiler vermektedir. Aynı hikâyede yer alan kahramanların epitetlerinde geçen *kara boğa derisinden beşikörtüsü, kulağı altın küpeli, üç yüz süslemeli ve işlemeli yiğit* gibi süs ve kıyafet malzemesi detayları da giyim kültürünün örneklerindendir. Kadın giyimleri konusunda da bilgi verici örnekler bulunmaktadır. “Kam Püre’nin Oğlu Bamsı Beyrek Destanı”nda Beyrek’in *yüzü örtülü yiğit* olarak anılması, *Banu Çiçek’in yaşmaklanması, nişan merasimi için altın yüzük verilmesi, kızıl kaftan, ak kaftan giyilmesi, kaba sarık,*

gömlek gibi örnekler de Türk giyim ve süslenme kültürünün ilk örneklerini teşkil etmektedir” (Ergin, 2021).

Şekil 1: Yaşmak görünümlü kadın (aktaran Meydan, Guliyeva, 2020).

Şekil 2: Türk Milletinin ilk ve büyük Hakanı, Oğuz Han (aktaran Meydan, Guliyeva, 2020).

Şekil 3: Oğuz’un hareminden bir kadınla avlanması, Câmîü’t – Tevârîh, 13.yy. Topkapı Sarayı Müzesi (aktaran Meydan, Guliyeva, 2020).

Örnekler doğrultusunda Türklerin giyim kültürlerini dinin etkisiyle şekillendirdiğini görmekteyiz. Osmanlı döneminde de giysinin ayırt edici özelliği belirginleşmiştir. Saray halkının giysilerinin kumaşları, şekilleri sadece onlar için tasarlanmıştır. Ayrıca saray dışındaki halkın bu kumaşları, tasarımları hatta renkleri kullanmaları yasaklanmıştır (Arığ, 2006: 144). Kadınların sokağa çıktıkları kıyafetle evde kullandıkları kıyafetler farklılık göstermektedir. Sokakta ferace veya çarşaf giyen kadınlar, evlerinde ceket, şalvar ve etek tercih etmişlerdir. Dış giyim olarak feraceyi 17. yüzyılın sonu, 18. yüzyılın başlarına kadar giymişlerdir. Avrupa'nın moda anlayışını takip edenler saray halkı veya üst sınıf kadınlar olduğundan giyim konusundaki değişim önce soylu kesimde başlamıştır. Padişahların getirdiği değişiklikler de kıyafet düzenini etkilemektedir. Örneğin II. Abdülhamid döneminde feracenin yerini çarşaf ve peçe almıştır (Arığ, 2006: 147).

Kıyafetin mekân üzerindeki etkisi günümüzde olduğu gibi Osmanlı döneminde de vardır. Cenazelerde, bayramlarda, törenlerde kullanılan kaftan, cübbe ve başlıklar gündelik yaşantıda kullanılmamaktadır. Osmanlı döneminde yaşanan siyasi olaylar da değişime zemin hazırlamıştır. Osmanlıda yer edinen batı etkisi zamanla eğitim, hukuk ve sosyal yaşantının yanında kıyafeti de etkilemiş ve dönüştürmüştür. 1908 yılında Meşrutiyetin ilanı ile birlikte gelişen fikir akımları vardır. Türkçülük, Batıcılık ve İslamcılık adlı akımların her biri kendi dünya görüşünü benimsemiştir. Giyimi, eğitimi ve sosyal yaşantıyı etkisi altına alan bu akımları benimseyenler devletin kurtuluşu için mecmualarda yayınlar yaparak çözüm arayışına girmişlerdir. 29 Ekim 1923 yılında yapılan Cumhuriyetin ilanı birçok değişimi beraberinde getirmiştir. Kıyafet Devrimi olarak adlandırılan bir değişime gidilerek din adamları dışındaki kişilerin sarık ve cübbe giymesi yasaklanmıştır. Türkler zamanla Batılı (Avrupai) giyim tarzını millî kimlik ve dinî usulleri çerçevesinde kendilerine uyarlamışlardır.

Şekil 4: Kılık Kıyafet Devrimi öncesi giyim (URL-1).

Şekil 5: Cumhuriyet Dönemi kıyafet örneği (URL-2).

İnsanlar bazen dış etkenlerden korunmak için bazen de güzel görünmek veya hissetmek için giyinirler. Her dönem değişen giyim tarzlarının eski çağlara bakıldığında cinsiyete göre tasarlandığını görmek mümkündür. Kadınların elbise veya etek giydiği, pantolonun erkek kıyafeti olarak tasarlandığı dönemlerde dinin ve toplumsal değerlerin giyim üzerindeki etkisi görülmektedir. Zamanla değişen bu tasarımlar büyük dönüşümler yaşamıştır. Erkekler için tasarlanan pantolonlar artık kadınların da tercihi olmuştur. Dönemsel değişim ve dönüşümler her toplumda vardır. Bu farklılıkların getirdiği zorluklar, ötekileştirmeler de yaşanmıştır, ama günümüze geldikçe giysilerdeki cinsiyet kavramı gitgide silinmeye başlamıştır.

Giysiler dışında kullanılan aksesuarların renklerinin de cinsiyet algısı vardır. Renkler giyim kuşamın önemli bir parçasıdır. Geçmişteki Türk topluluklarına baktığımızda

giysilerde özellikle sarı, yeşil, siyah ve kırmızı renklerin hâkim olduğunu görmekteyiz (Yıldırım, 2022: 102). Türk topluluklarının giysi renkleri bayrak renkleriyle paralellik göstermektedir. Örneğin Büyük Selçukluların ve Anadolu Selçuklularının giysilerinin rengi siyah, Memlûkler'in ise sarıdır. Devletler bayraklarına bu renkleri ekleyerek resmî renk haline getirmişlerdir (Tez, 2021: 307). Renklerin tercihinde giysilerde olduğu gibi dinin de etkisi vardır. İslamiyet ile birlikte her halife giysilerinde farklı renkler kullanmıştır. El Mûtevekkil (Abbasi Halifesi) sarı rengi emrederken el Hâkim (Fâtımi Halifesi) siyah rengi emretmiştir. İslam dünyasının genelinde kabul gören beyaz Hz. Muhammed'in (sav) bir sembolü olarak görülmüş ve saygı gösterilmiştir (Tez, 2021: 308). Günümüzde de bu durum devam etmektedir.

Osmanlı topraklarında birbirinden farklı dinlere mensup insanlar bulunuyordu. Her din ve mezhebin belirli renkleri olup, insanlar ona göre giyinmek zorundadır. Renkler bu bağlamda ayırıştırıcı niteliktedir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde bu ayırım bariz bir şekilde yapılmıştır. Türkler beyaz sarık takarken gayrimüslimler kırmızı, siyah ve sarı renklerde sarıklar takmışlardır. Sarıkları dışında Türklerin ayakkabıları da sarıdır (Tez, 2021: 311). Bu bağlamda günümüzde çeşitli grupların ve mezheplerin kimliğini tanımlayıcı ve kendilerine has kabul ettiği renkleri de (Alevîlerin kırmızı ve yeşili kullanması gibi) vardır.

Toplumların kültürlerine göre giysiler farklılık göstermektedir. Çoğu toplumda görülen bayram, düğün, kına, cenaze gibi merasimlerde giyilen kıyafetler bulunan toplumun kültürüyle doğru orantılıdır. Sırasıyla bakacak olursak bayramlarda yeni kıyafet almanın İslam âleminde sünnet olarak kabul edilmesi, düğünlerde gelinin gelinlik damadın ise damatlık giymesi, kına merasimi esnasında bindallı giyilmesi, cenazelerde canlı renkleri yerine daha koyu renkleri tercih edilmesi hem kültürün hem de mekânın giyim üzerindeki etkisinin göstergesidir. Türk kültüründe geçiş dönemlerinin kendilerine özgü kültürel dinamikleri vardır. Doğum, evlenme, ölüm gibi aşamalarda açık işlevler olarak nitelendirebileceğimiz göstergeler bulunmaktadır. Bunlardan birisi de giyim-kuşam olarak belirlenebilir. Tarihin en eski devirlerinden beri Türklerde genç kızların düğünlerinde giydikleri kıyafetlerin günümüze kadar uzanması kültürel süreklilik ile ifade edilebilir.

Şekil 6: Kına merasimi esnasında giyilen bindallı (URL-3).

Kına merasimlerinde genellikle al (kırmızı) bindallı giyilmektedir. Çoğunlukla dört parçadan oluşan bindallının kaftanı kırmızı, iç elbisesi ise beyazdır. Taş işlemeli kemer ve tacı da kaftanla uyumlu olacak şekilde al (kırmızı) rengindedir. Günümüzde kültürel yaratıcılığın ve teknolojinin gelişmesine bağlı olarak modellerin, tasarımların ve bakış açılarının çoğalmasıyla birlikte farklı renkler tercih edilebilmektedir. Düğün günü toplumsal normlar gereği gelin dışında birinin kırmızı giymesi hoş karşılanmamaktadır. Kızıl renginin seçilmesinin birçok nedeni vardır. Başkurtlarda damatlık imgesi kızıl cepkendir. Dede Korkut Hikâyelerinde de nişan simgesi bir yüzük ve kızıl kaftandır. Erkek kahraman kıza nişanın simgesi olarak kendi yüzüğünü verirken kız erkeğe kendi diktiği kızıl renkte kaftanı vermektedir (Yıldırım, 2022: 103). “Kam Püre’nin Oğlu Bamsı Beyrek” adlı bu hikâyede gelin olan Banu Çiçek ak kaftan giymiştir. Hikâye Beyrek ise kaçırılınca “Banu Çiçek karalar giydi ak kaftanını çıkardı...” şeklinde geçmektedir (Ergin, 2021: 77).

Kültür değişmelerine bağlı olarak geleneksel düğün giysileri de dönüşümler geçirmiştir. Özellikle kent kültürünün yaygınlaşması ve farklı kültürlerle olan temaslar neticesinde kaftanların yerini gelinlik olarak adlandırılan beyaz bir giysi almıştır. Seçilen gelinlik tercihini, kültür, inanç ve yaşam tarzı belirlemektedir. Bu bakımdan düğün giysisi olan gelinlik büyük oranda genç kızların isteğine göre tasarlanmaktadır. Gelinlik tercihinde tesettürlü kızlara kolları bileğe kadar, boyunları kapalı modeller tasarlanmaktadır. Burada vücudun herhangi bir yerinin dışarıdan görünmemesi esastır. Gelinlik tasarımında tesettür tercih edilmediğinde ise gelin olacak kişinin isteğine göre farklı modeller ve tasarımlar yapılmaktadır.

Şekil 7: Düğün merasiminde giyilen gelinlik türlerine örnekler (URL-4 ve URL-5).

Eski Türklerin düğün merasimlerinde sadece kaftan giyilmekteyken günümüzde farklı kültürlerle etkileşimin bir yansıması olarak kadınlar hem kaftan hem de gelinlik giymektedir. Gelinliklerin kullanımında saten, fay, ham ipek, krep, şifon, tül vb. gibi kumaşlar kullanılmaktadır. Kişinin seçimine ve ekonomik durumuna bağlı olarak dantel veya boncuk işlemleri ile süslenmektedir. Fransız danteli, güpür dantel, ipek dantel gibi birçok dantel türleri bulunmaktadır. Gelinliğin etek kısmının kabarık durması için gelinliğin içinden jupon (tarlatan) giyilmektedir. Kadınların kişisel tercihleri doğrultusunda İslami prensiplere uygun şekilde de hazırlanabilmektedir. Günümüz popüler kültüründe gelinliklerin hem gösterişli ve kabarık hem de sade olduğunu görmek mümkündür. Beyaz rengi temizliği, saflığı, aydınlığı ve masumiyeti temsil etmektedir (Yıldırım, 2022: 23). Düğün günü giyilen gelinlik de beyazdır. Gelin dışında bir kadının düğünde beyaz giymesi toplum tarafından hoş karşılanmamaktadır. Gelinlikler genellikle tül üzerine el işlemleri ve danteller ile süslenmektedir.

Giyim şeklini belirleyen başka unsur da kişinin bulunduğu statüsü, zevkleri ve duygu durumudur. Bir ressamın tarzıyla bir iş insanının tarzı farklılık gösterir. İş hayatları giyim konusunda belirleyicidir. Buna bağlı olarak iş ilanlarında da giyim konusunun koşullandığını görebilmek mümkündür. İnsanlar sosyal hayatlarında kendi zevklerine göre seçtikleri kıyafetlerin yanında iş görüşmesi için ayrıca kıyafet alışverişi yapmaktadır. Başlangıçta el ile dikilerek oluşturulan kıyafetler zamanla teknolojinin gelişmesiyle birlikte “giysi endüstrisi” haline gelmiştir. Bu teknoloji sadece giysi bağlamında kalmamış, birçok alanı fabrikalaştırmıştır.

Sanayi devriminden sonra el işi (handmade) ürünler makinelerin de yardımıyla daha hızlı ve seri bir şekilde üretilmeye başlamıştır. Seri üretim, giyim kuşamda belli ölçülerin bedenlerin kalıplaşmasını sağlamış ve markalaşmanın önünü açmıştır. Sanayileşmenin bir getirisi olarak da çağın modasına göre giyinme şekli görülmüştür. Moda anlayışı bir olumsuzlaşma olarak kabul edilirse bireylerin tek tip giyinmeye başlamasına neden olmuştur. Böylece işgücüne duyulan ihtiyaç azalırken birim maliyetlerde hissedilir düşüşler gözlenmiştir. Diğer taraftan sanayileşme öncesi el işi tezgâhlarda yapılan ürünlerin, aynı ustanın imalatı olsa dahi birbirine benzemesi imkânsızken makineleşme ile birlikte tek tip giyim-kuşam kültürel ifade çeşitliliği sınırlandırmıştır. Giyim kuşam şekli her çağda değişse de kültüre olan etkisi değişmemektedir. Bir toplumun mensup olduğu kültürel çevre, farklı toplumlarla geliştirdiği ilişkiler giyim-kuşam algılarını yönlendirmiştir. Karşılıklı etkileşim geleneklerin birbirinden etkilenmesi yanında farklı bakış açılarının ortaya çıkmasına katkı sunmuştur. Bu bakımdan giyim-kuşam tarihsel süreçlerde toplumların yaşam tarzlarına, inançlarına ve uğraştıkları iş ve meslek kollarına dair bilgiler vermektedir.

1.1. SÖZ VARLIĞI OLARAK GİYİM KUŞAM

1.1.1. Süs Kelimesi

Kaşgarlı Mahmud'un *Dîvânu Lügati't-Türk* adlı sözlüğünde “süslenmek” kelimesi bezenmek olarak karşımıza çıkmaktadır. “*Urâgut bezendi (kadın süslendi), ew bezendi (ev süslendi)*” şeklinde yer almaktadır (Mahmud, 2006: 2/142). Süslenmeyi maddesel olarak betimleyen “*burtâlânmak*” kelimesi “altın varaklar işlemek” anlamında “*ol bürk burtâlâdı (o başlığa altın varak işledi)*” şeklinde geçmektedir (Mahmud, 2006: 3/200). Günümüzde kullandığımız işleme, nakşetme sözcüklerine karşılık gelen “*esrilemek*” kelimesi eserde “*ol kidizni esriledi (o, keçenin üzerine kaplan deseni işledi)*” şeklinde yer bulmuştur. Burtâlânmak kelimesine anlamca yakın olan “*kimsen (başlıkları süslemek için kullanılan altın varak)*” demektir (Mahmud, 2006: 1/316).

1.1.2. İğne ile İlgili Sözcükler

Giyim-kuşamın temel araçları olan iğne ve iplik ile ilgili kavramsal araştırmamızda iğne ve iplik “*yiçi yigne sapdı (terzi iğneye iplik geçirdi)*” şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Mahmud, 2006: 2/3). Günümüzde çuvaldız şeklinde adlandırdığımız büyük iğne, eserde “*temen*” şeklinde isimlendirilmiştir. “*Urt*” kelimesi iğnenin deliği, iğne yurdu anlamına gelmektedir. “*Uruk*” ip, “*uruqluq yüng*” iplik yapmak için kullanılan yün anlamına gelir (Mahmud, 2006: 1/160, 402).

1.1.3. Giy- ile İlgili Sözcükler

Hırka anlamına gelen “*partu*” kelimesi üste giyilen hırka (pardesü) anlamındadır (Mahmud, 2006: 1/416). Hırka giymek ise “*er bertülendi*” (adam hırka giydi) şeklinde kullanılmıştır (Mahmud, 2006: 3/200). “*Çekrek kapa*” tek kat yünden yapılan kölelerin giydiği ince bir kaftandır. Kuzu kürkü giymek anlamına gelen “*içmeklenmek*” eserde “*er içmeklendi*” (adam kuzu postu giydi) şeklinde örneklendirilmiştir. Giysiyi genel anlamıyla betimleyen “*kedgü*” kelimesi her türlü giyilecek şey manasına gelmektedir. Düğünlerde gelinin ve damadın akrabalarının giydiği özel giysiye “*kedhüt*” denmektedir (Mahmud, 2006: 1/315, 357, 430, 477).

1.1.4. İğne, Oya ve Örgü Konulu Atasözü ve Deyimler

1.1.4.1. İğne Sözcüğüyle İlgili Atasözü ve Deyimler

İğne, Türk toplumunda giyim-kuşam veya dikiş-nakış için kullanılan bir araçtır. Bunun yanı sıra atasözü ve deyimlerde yansımaları görülmüştür. Türk Dil Kurumu dijital sözlüğünden hareketle iğne kelimesinin söz varlığını incelediğimizde fiziksel manada zayıflığı betimlemek için “*iğne deliğinden geçmek*” ve “*bir iğne bir iplik olmak*” deyimlerinin kullanıldığı görülmektedir. Kimsenin bulamayacağı bir şekilde gizlenmek anlamında “*iğne deliğine girmek*” deyimi kullanılmaktadır. Küçüklük ölçütü veya tasviri anlamında “*iğne deliği gibi*” deyimi kullanılmaktadır (URL-6). Halk arasında “*iğne yemiş ite dönmek*” zayıf ve bitkin duruma gelmek anlamında kullanılmakta olan bir deyim örneğidir (Aksoy, 2021: 874). İğnenin küçüklük betimlemesine bir başka örnek ise küçük bir durumdan büyük manalar çıkarmayı anlatmaktadır. Bu amaçla “*iğne deliğinden Hindistan’ı seyretmek*” (Aksoy, 2021: 873) deyimi kullanılır. Bir ortamın çok kalabalık olduğunu belirtmek için halk arasında “*iğne atsan yere düşmez*” deyimi kullanılmaktadır (Aksoy, 2021: 873). Yetersiz araçlarla, sürekli çalışıp yapması çok zor olan bir işi başarmaya çalışmak “*iğne ile kuyu kazmak*” deyimi ile karşılık almaktadır (Aksoy, 2021: 874). Kişinin başkasına zararı dokunacak bir davranışı yapmadan önce kendi kendini eleştirmesi gerektiğini “*önce iğneyi kendine batır, sonra çuvaldızı başkasına*” atasözü karşılamaktadır (Aksoy, 2021: 407). Kendisine gerekli olan şeyler kolay taşınır olan kişinin bir yerden farklı bir yere göçmesinin daha kolay olmasını “*terziye göç demişler, iğnem başımda (yanımda) demiş*” atasözü karşılamaktadır (Aksoy, 2021: 445).

1.1.4.2. İp ve İplik Sözcüğüyle İlgili Atasözü ve Deyimler

Giysi elde etmede kullandığımız ip ve iplik kelimesi, Türkçe söz varlığında çeşitli şekillerde yer almaktadır. İp kelimesinin söz varlığını incelediğimizde argo kullanım sayılabilecek “*anasının ipini satmış (pazara çıkarmış)*” deymi bahsedilen kişiden her türlü soysuzluk beklenmesi anlamında kullanılmaktadır (Aksoy, 2021: 574). “*İpin ucu birinin elinde olmak*” deymi yönetimi başkasının eline geçmek, kontrolü başkasının elinde bulunmak anlamına gelir (Aksoy, 2021: 882). Bir kişi hakkında dedikodu yapmak, kişiyi çekiştirmek anlamında “*ayağına ip takmak*” deymi kullanılmaktadır (Aksoy, 2021: 596). “*Pamuk ipliğiyle bağlamak*” deymi bir sorunu etkisi az sürececek bir çare ile geçiştirmek anlamına gelmektedir (Aksoy, 2021: 1003). “*İpe çekmek*” deymi, asarak öldürmek anlamında karşımıza çıkmaktadır (Aksoy, 2021: 881). Kişinin güvenilmez olduğu anlamını “*ipiyle kuyuya inilmez*” deymi karşılamaktadır (Aksoy, 2021: 882). “*Cambaz iptе balık dipte gerek*” atasözü bir kişinin sadece uzman olduğu alanda çalışması gerektiği anlamına gelmektedir (Aksoy, 2021: 208). “*İki cambaz bir iptе oynamaz*” atasözü kurnazlıkta eşit olan iki kimse birbirlerini aldatamaz anlamında kullanılmaktadır (Aksoy, 2021: 319). . Günümüzde incelendiği yerden kopsun olarak kullanılan atasözünün orijinali “*ip incelendiği yerden kopar*” şeklindedir ve bir durum, en çürük yerinden patlak verir anlamına gelmektedir. “*İp kırıldığı (koptuğu) yerden ulanır (bağlanır)*” atasözü iki kişi arasındaki kırılganlığın giderilmesi gerektiği ve bozulan bir iş nerede kalmışsa düzeltilmesine oradan başlanır şeklinde iki anlama karşılık gelmektedir (Aksoy, 2021: 326). Her an bozulmaya, kopmaya hazır olmak anlamında kullanılan “*pamuk ipliğiyle bağlanmak*” deymi “*pamuk ipliğiyle bağlamak*” deymiyle karşılaştırılabilmektedir.

Türk Dil Kurumu dijital sözlüğünde yaptığımız taramalarda birinin kötülüğü için çalışmak manasıyla “*(birine) ip takmak*” deymi kullanılmaktadır. “*İngiliz ipi ile asılmak*” deymi İngiliz sicimi ile asılmak anlamında kullanılmaktadır. Boncuk vb. şeyleri ipliğe geçirmek anlamında “*ipe dizmek*” deymi kullanılmaktadır. “*İpe gitmek*” deymi ölüme gitmek anlamında kullanılmaktadır. Söylenilenin akla yakın olmaması veya birbirini tutmaması durumunu “*ipe sapa gelmemek*” deymi karşılamaktadır. Bu deyme anlamca ve yapıca benzer olan “*ipi sapı yok*” deymi birbirini tutmaz, yersiz, anlamsız şeklinde kullanılmaktadır. Bir işi yapmaktan kaçınmak için geçersiz birtakım nedenler ileri sürülmesi durumunu “*ipe un sermek*” deymi karşılamaktadır. Halk arasında “*ipi çözmek*” yani ilgisini kesmek, “*ipi kırmak*” savuşup gitmek deyimleri kullanılmaktadır. Bulunduğu kuruluşla

veya yakınlığı bulunan kişi ile ilişkisini kesme durumuna “*ipi koparmak*” deyimini karşılık gelir. Bir durumda veya bir şeyi kullanmada gereken ölçüyü yitirmek “*ipin ucunu kaçırmak*” deyimine karşılık gelmektedir. “*İpini kırmak*” deyimini ele avuca sığmaz bir durum almak anlamına gelmektedir. “*İpini koparmak*” başıboş kalmak anlamında kullanılmaktadır. Bir şeyin olmasını veya bir durumu sabırsızlıkla beklemek için “*iple çekmek*” deyimini kullanılmaktadır. Bir kişinin kötü nitelik ve suçlarını ortaya çıkarma durumunu “*ipliği pazara çıkmak*” deyimini karşılamaktadır. Kumaştan iplik çıkarma ve iplik eğirme eylemlerini “*iplik çekmek*” deyimini karşılamaktadır. Her türlü kötülüğü yapacak yaratılıştaki olan biri için “*ipten kazıktan kurtulmuş*” deyimini kullanılmaktadır. “*İpten kuşak kuşanmak*” deyimini yoksul düşmek manasına gelmektedir. Aranılan gerçeğe ulaştırabilecek şeyle ilgili onu bulmaya yarayan bilgi verme durumundaki deyim “*ipucu vermek*”tir. Bir kaynananın huyu ne kadar yumuşak, ne kadar iyi davranışlı olursa olsun, her hâli gelini rahatsız eder. Bu durum atasözüne “*kaynana pamuk ipliği olup raftan düşse gelinin başını yarar*” şeklinde yansımıştır. Kişinin içinde bulunduğu sorunu çözmek için kapı kapı dolaşıp birçok yere uğraması anlamında “*kırk kapının ipini çekmek*” veya “*seksen kapının ipini çekmek*” deyimleri kullanılır (URL-7).

1.1.4.3. Giyinmek Sözcüğüyle İlgili Atasözü ve Deyimler

Türk Dil Kurumu dijital sözlüğünde giymek konusunda söz varlığı oldukça zengindir. Kişinin birinden aldığını öbürüne, bir başkasından aldığını da ona vererek işini yürütmesi anlamında “*Ali’nin külahını Veli’ye, Veli’nin külahını Ali’ye giydirmek*” deyimini kullanılmaktadır. Arsız birinin hiçbir şeyden utanmadığını belirtmek için “*arsız neden arlanır, çul da giyer sallanır*” atasözü kullanılmaktadır. Dengi olmayan bir kimseyle evlenme ve değersiz bir kimseyi üstün bir yere geçirme gibi durumlar için “*ayağının pabucunu başına giymek*” deyimini kullanılır. Birini hile ve oyun ile aldatma durumunda “*külah giydirmek*” deyimini kullanılır. Kişinin çok kurnaz olması durumunda “*külahını ters giydirmek*” deyimini kullanılır. Kişinin kendi kimliğinin veya düşüncelerinin dışında başka birinin kimliğini geçici olarak taşıması veya onun düşünceleriyle ortaya çıkması durumunda “*(birinin) şapkasını giymek (taşımak)*” deyimini kullanılır. (URL-8).

Göz alıcı giysi giyen güzele hemen istekli çıkması ve bir işin yapıışıyla uzaktan bile olsa ilgisi bulunan kimse, o iş üzerindeki eleştirileri üzerine alması durumunda “*al giyen alınır*” atasözü kullanılmaktadır. Kişinin bir işle hiçbir ilgisi olmadığı için söylenen sözleri kendi üzerine alınmadığını belirtmek için “*al giymedim ki alınayım*” deyimini

kullanılmaktadır. “Eşkîyanın (ihtiyarın, fukaranın) düşkünü, beyaz (hasa) giyer kış günü” atasözü, daha önce iyi durumda olan kişinin bu konumunu kaybettiğinde uygun olmayan, yersiz davranışlarda bulunması durumunda kullanılmaktadır. Yas tutma durumunu “karalar bağlamak (giymek)” deyimini karşılamaktadır (URL-8).

1.1.4.4. Örnek Sözcüğüyle İlgili Deyimler

Çeşitli ip türlerinin bir iğne aracı veya el yordamıyla birbirine geçirerek oluşturulan örmek, mecaz anlamlarıyla söz varlığında görülmektedir. Türk Dil Kurumu dijital sözlüğünde örmek sözcüğüyle ilgili veriler yer almaktadır. Birine haberi olmadan kötü duruma düşürücü davranışta bulunmak anlamında “başına çorap örmek” deyimini kullanılır. Bir şeyi korumak amacıyla çevresinde kalabalık bir şekilde birikme durumunu “etten duvar örmek” deyimini karşılamaktadır. Her şeyiyle mükemmel, eksiksiz ve estetik bütünlüğe sahip bulunma durumu için “örülü olmak” deyimini kullanılmaktadır (URL-9).

1.1.4.5. Oya Sözcüğüyle İlgili Deyimler

Geleneksel el sanatlarından biri olan oya sözcüğü gerek gerçek gerek mecaz anlamıyla dilimizde kendine yer bulmuştur. Oya işlemek; titizlik, sabır gerektiren bir sanattır. Türk Dil Kurumu dijital sözlüğünde oya sözcüğüyle ilgili sadece bir deyim vardır. Kişinin güzel, zarif ve ince olduğunu belirtmek için “oya gibi” deyimini kullanılmaktadır (URL-10). Oya ayrıca bu özelliğinden dolayı bir cinsiyet kimliği kazanarak zamanla kız çocuklarına isim olarak da kullanılmaya başlanmıştır. Halk arasında “oyalamak” fiili “dikkat dağıtmak” anlamında kullanılmaktadır.

1.1.5. Türkü ve Şiirlerde İğne ile Oya

El sanatı ürünleri toplum nazarında işleme olarak ortaya çıkmıştır, ama günlük kullanımda da dile, müziğe ve söze yansımıştır. Kadınlar günlük yaşamında evlerinde iş yaparken bazen müzik dinlemekte bazen de kendileri doğaçlama türküler söylemektedir. Ev yaşamında çevrelerinde gördükleri eşyalar ile türkü, mani oluşturan kadınlar bu bağlamda el işlerinden yararlanmaktadır. Oya kelimesi, konu, işleme ve isim olarak da türkülere, manilere ve diğer şiir türlerine yansımıştır.

Bu konuda bilinen bir örnek “Çemberimde Gül Oya” adlı anonim türküdür. Bu oya, çemberin yanına işlenmiş gül motifi olarak görülmektedir:

“Çemberimde gül oya,
Gülmedim doya doya,
Dertlere karıyorum,
Günleri saya saya” (URL-11).

Sevda türkülerinin önemli bir bölümü de askerlikle ilişkilidir. Erkekler vatani görevini yaparken sılada onu bekleyen sevgili özlemini kimi zaman bir mektup kimi zaman da oya ile dile getirmektedir. “Asker Yolu Beklerim” isimli bir başka anonim türkü “Çemberimde Gül Oya” adlı türküyle benzerlik göstermektedir.

“Mendilimde tel oya,
Gülmedim doya doya,
Asker yolu beklerim de,
Günleri saya saya” (URL-12).

“O Yazmanın Kenarı” adlı Rumeli yöresine ait türkü, işleme olan oyanın türkü içerisinde geçmesinin bir örneğidir:

“O yazmanın kenarı,
Oya oya el işi,
Gülerken yâri gördüm,
Yakıyor altın dişi,
...
Şu dağların ovası,
Şahinlerin yuvası,
Oturmuş yârim de oy,
İşler boncuk ovası” (URL-13).

Mâniler, Türk halk edebiyatının en yaygın nazım biçimlerinden bir tanesidir. Oya söz varlığına maniler içerisinde de gerek doldurma şeklinde ilk iki dizede gerek de asıl konu bölümünde rastlanmaktadır. Necati Demir’in “Türk Mânileri” adlı eserinde derlediği mânilerde geçen oya örnekleri:

“Allı yazma başında
Oyaları kaşında
Yeter beni beklettin
Çeşmelerin başında” (Demir, 2013: 52).

...
“Entarisi oyalı
Üstü bülbül yuvalı
Böyle cilve görmedim
Anam senden doğalı” (Demir, 2013: 155).

“*Türk Oyaları Kataloğu*” adlı eserde oya örneklerinin yanlarında bazı mâniler aktarılmıştır:

“Oya öreri oya
Ölçerim boydan boya
İstersen olma yârim
Aldattım doya doya” (1998: 26).

Artvinli *Âşık Kevserî*, 11’li hece ölçüsüyle yazdığı “*Vefasız*” adlı şiirinin ilk dördlüğünde sevgilisine sitem ederken şöyle demiştir:

“Canımı uğruna feda ettiğim,
Boynumu bir yana büktü vefasız.
Aşkın iğnesiyle kumaş diktiğim,
İlme ilme kesti söktü vefasız” (Bahadır, 2015: 187).

Artvinli halk şairi Gülден’in birbirinden farklı dördlüklerine oya konu edilmiştir. Oya bu şiirlerde şu dizelerde yer almaktadır: “*Özlemine oya oya işledim / Saçların sineme oyalı tül bent / Oyada dantelden yar bakışların*” (Bahadır, 2021: 460-479). Anonim halk şiirinde ve âşık şiirinde konuyla ilgili farklı örnekler mevcuttur.

İğne oyası konusunda *Asiye Alev AKBOĞA* tarafından yazılan bir şiir oldukça dikkat çekicidir.

“Rengarenk sentetik ip ve küçük iğne ile
Kadının düşlerinden çıkar iğne oyası
İşlenen motiflerin sözsüz ifadesiyle
Gönülden gönüllere akar iğne oyası

Doğayı algılayan kıvrak zekâlı kafa
İlmeği kol kola kor oluşturur zürafa
Göz ceremeyi çeker düğümler eder sefa
Örtülere ilkbahar diker iğne oyası

Yazmalarda her çiçek konuşur farklı dili
Sümbül, umudun aşkın bekâretin sembolü
Pembe ‘nişanlı’ demek mor üstlenir aşk rolü
Yüreğini renklere döker iğne oyası

Karanfil gelinleri temsil ederken başta
Nergis hüznü anlatır duygular kara kışta
Biber ayrılıkların manası olur eşte
Anadolu kadını kokar iğne oyası

Kaynana yemenisi ‘Çayır çimense’ eğer
Gelin ona gerçekten veriyor demek değer
Göz nuru desenlere nice anlamlar sığar
Mevsimlerin gözünden bakar iğne oyası

Horoz ibiğinden tut tırtıl ve kaz ayağı
Kara üzüm dut karpuz bundan da var bayağı
'Hayat ağacı' desen bence o en kıyağı
Motiflere bir isim takar iğne oyası

'Aslanağzı' Bolu'nun 'Sultan tacı' Ankara
'Çarkıfelek' Tokat' da dönüp atıyor narâ
'Yaban gülü'nden sonra 'Doktor kalbi'nde sıra
İl den il'e dolaşıp seker iğne oyası

Çeyizlerin kıymetli nadide parçasıdır
Damat bohçalarında emeğin en hasıdır
İzmir'de efelerin başındaki fesidir
Harmandalı oynayıp çöker iğne oyası" (URL-18).

İğne, oya, el işleri konusunda halkın ortak belleği edebiyatın pek çok alanına yansımıştır. Özellikle şiirler bağlamında konuyla ilgili örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak tezin asıl konusuna odaklanmak adına sadece birkaç örnekle yetinilmiştir.

1.1.6. Derleme Sözlüğünde Giyim-Kuşamla İlgili Unsurlar

Süleyman Kaan Yalçın ve Büşra Karabulut tarafından hazırlanan "*Derleme Sözlüğünden Hareketle Anadolu Türklüğünde Giyim Kuşam Adları*" adlı eserde, Derleme Sözlüğündeki giyim kuşam adlarını incelenmiş ve sınıflandırılmıştır. Eserden bazı adlandırma örnekleri aşağıda verilmektedir:

1.1.6.1. Elbiseler, Etekler ve Entariler

Derleme Sözlüğün'de giyim-kuşamın önemli parçalarından olan elbise, etek ve entariler ile ilgili kullanılan kavramlar şunlardır: "*Alat, asvap, aspap, asdap*" kelimeleri elbise anlamına gelmektedir. Özel günlerde kullanılan elbiselerin adlandırmaları farklıdır. "*Adamlak, adamlıh*" düğün ve bayramlarda giyilen elbiselere örnektir. Gelinlerin düğünlerde giydikleri elbiselerin kumaşları özeldir. "*Altı bannak, altı barnak, altı banak*" gibi adlandırmaları bulunan bu elbiselerin kumaşları özel işlemeli, altı yol çizgili ve çiçekli ipek kumaştır. Günümüzde de devam eden ve geleneğimizin bir parçası olarak bayramda nişanlıya hediyeler alınmaktadır. Derleme Sözlüğü'nde bu duruma "*bayramçalık, bayramcalık*" adı verilmiştir. "*Mıhlama*" sırma işlemeli gelin bindallısıdır (Yalçın ve Karabulut, 2024: 96, 97, 104).

1.1.6.2. Başa Örtülen ya da Takılan Başlıklar

Başlık, Türk milleti için önemli bir aksesuardır. Derleme Sözlüğü'nde başa örtülen veya takılan aksesuarlar için kullanılan kavramların bazıları şunlardır: "*Abri*" ipekten

yapılmış beyaz renkli başörtüsüdür. Çiçekli veya sade olarak görülebilmektedir. Yazmalar genellikle renklerine göre isimlendirilmiştir. “Akbaşlık, ak yazma, ak bez” beyaz renkli tülbent ve yazmalara verilen isimlerdir. “Al, boyma, çatki, çatlı” kırmızı, işlemeli örtü gelin duvağı olarak kullanılmaktadır. Kadınların başlarına taktıkları oyalı yemeniler “mapes, soruk” şeklinde adlandırılmıştır (Yalçın ve Karabulut, 2024: 30 - 47).

1.1.6.3.Çorap, Patik, Çizmeler

Derleme Sözlüğü’nde çoraplar, çizme ve patikler boy, kalınlık ve yapıldığı madde bağlamında adlandırılmıştır. Bu adlandırmalardan bazıları şunlardır: “Cülkü” pamuk ipten örülmüş patik anlamına gelmektedir. “Cızma” konçlu ayakkabı anlamına gelmektedir. Konç, topuktan dize kadar uzanma durumunda kullanılmaktadır. Çizmelerin boyu dize kadar uzandığından konçlu ayakkabı manasına gelen “cızma” kelimesi kullanılmaktadır. Yumuşak deriden yapılan dar çizmelere “azıski, azaski” adı verilmektedir. Kadınların giydiği çizmeye “galuç”, erkeklerin giydiği çizmeye ise “yağubbe” adı verilmektedir (Yalçın ve Karabulut, 2024: 48 -70).

1.1.6.4.Takılar, Tokalar ve Aksesuarlar

Derleme Sözlüğü’nde, giysilerin estetik görünmesine yarayan, süslenmek için kullanılan takılar, tokalar ve aksesuarlar ile ilgili kavramlar şunlardır: Geniş ve uzun altın çubukların araları altın zincirle örülmüş bilezik “ahıtma bilezik” olarak adlandırılmıştır. Günümüzde beşibirlik olarak adlandırılan takıya “bendo” adı verilmektedir (Yalçın ve Karabulut, 2024: 166-184).

1.2. TÜRKLERDE SÜSLENME

İnsanlık tarihinde giyinme, en temel ihtiyaçlardan biridir. Bu temel ihtiyaç karşılandıktan sonra giyim-kuşam kişisel ve toplumsal zevklere dayalı olarak gelişmiştir. Türkler, doğa ile iç içe yaşadıkları için süslenme amacıyla hayvan tüyleri gibi doğal malzemeleri kullanmışlardır. Türklerin tarih boyunca birçok medeniyetle etkileşim içinde olmaları sadece sosyal yaşamlarını değil, aynı zamanda sanatlarını da etkilemiştir. Bu etkileşimler sonucunda birçok ileri medeniyet öncülüğünde önemli sanat eserleri meydana gelmiştir.

Süslemecilik konusunda Türklerin tesir altında kaldığı birçok uygarlık vardır. Etkileşim halinde oldukları Orta Asya, Uzak Doğu, Çin gibi uygarlıklar Türk süslemelerine etki etmiştir. Süsleme şeklini etkileyen faktörler de vardır. Saray halkının kullandığı

kumaşları ve motifleri yerli halkın kullanamaması hiyerarşinin de bir örneğidir. Eşyanın, giysinin veya bir objenin daha estetik durmasını sağlayan süsleme sanatının temelini desen oluşturur. Türkler, sahip oldukları desenleri büyük oranda sosyal yaşamlarından hareketle oluşturmuşlardır. Geniş bir anlamı olan desen sözcüğünü birim bakımından incelediğimizde motif kavramına ulaşırız. Giyim kuşamdan el sanatlarına, halk mimarisinden halk edebiyatına kadar geniş bir alanda kendine yer bulan motifler kültürel anlam ağlarıyla örülüdür.

Azade Akar ve Cahide Keskiner tarafından hazırlanan “*Türk Süsleme Sanatlarında Desen ve Motif*” adlı eserde Türk süsleme tarihini geliştiren ve etkileyen unsurlar şunlardır: Orta Asya ve Uzak Doğu etkileri: Hun ve Çin sanatının anlayışları, Türk süslemeciliğinden hiçbir zaman kaybolmamıştır. Türklerin birçok motif ve desenlerinin kökenlerini Uygur resimlerinde aramak yerinde olacaktır. Yakın doğuda yaşamış pek çok toplumun kültürleri, sanatları, dinleri de Türk süslemeciliğinin gelişmesinde etken olmuştur. 11 ve 12. yüzyılda İran Selçuklularının kendilerine özel kavramları, İlhanlıların parlak ve atak sanat yaratmaları, birçok Türkmenlerin (Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safeviler gibi) süsleme sanatlarında gösterdikleri başarılı buluşlar, Türk süslemesinin oluşmasında büyük rol oynamıştır. Türk süslemesinde görülen bir diğer etki de Helenistik çağın, Hititlerin, Sümerlerin ve Bizans’ın yani Yakın Doğu ve Anadolu’da hâkimiyetlerini sürdürmüş eski uygarlıkların izleridir. Coğrafyanın bitki örtüleri, iklimleri ve ekonomik zenginliklerin ya da yaşanan buhranın oluşturduğu yöresel etkiler sanatın temelinde süslemeyi de etkilemektedir (Akar ve Keskiner, 1978: 9).

Türk süsleme geleneği, komşularıyla ve diğer milletlerle olan ilişkilerin artmasıyla, döneme özgü sanat anlayışlarının değişmesi ve yeni renklerin keşfi gibi faktörlerle sürekli olarak yenilenmiştir. Her dönemde desenler ve motifler farklılık göstermiştir. Bu durum süslemelerin tarihi açıdan sınıflandırılmasını sağlamıştır. Tarım ve hayvancılıkla uğraşan Türk toplumu, sanatlarını icra ederken sosyal çevrelerinden de etkilenmiştir. Sanatçılar, çevrelerinde gördükleri bitki ve hayvanları süslemelerine motif olarak yansıtmışlardır. Motiflerin kullanıldığı yere bağlı olarak renk ve malzeme seçimi değişebilmektedir. Bu motifler, üreticinin duygularını ifade etmek için bir araya getirilmektedir. Süslenme, sadece kişinin dış görünüşünü güzelleştirmeyip aynı zamanda kişinin statüsünü ve kültürel kimliğini temsil etmektedir.

İlk Türk topluluklarından itibaren süslenme olgusu başka giyim, mücevher, saç tarzı ve vücut boyama gibi yöntemlerle karşılanmaktadır. Hükümdarlar ve saray mensupları, zengin, gösterişli kıyafetlerle süslenerek güçlerini vurgulamaktadır. Ortaçağ Türk kültüründe, İslam'ın etkisiyle süslenme tarzları değişmiştir. İslami prensiplere uygun olarak, örtünme kültürü ve giyim tarzları gösteriştten uzak daha sade bir hal almıştır. Osmanlı döneminde ise süslenme, daha zarif bir görünüm kazanmıştır. Ancak halkın zengin kesiminin ve saray mensuplarının giysilerindeki süsleme unsurlarının ihtişamı statü farklılığını devam ettirmiştir.

Türkler, tarih boyunca giyimden ev eşyalarına, cam işçiliğinden halıcılığa kadar birçok alanda süsleme ve el sanatlarına önem vermişlerdir. Özellikle ipek kumaş üretimiyle süslenme ve giyinme tarzına yeni bir bakış gelmiştir. Süslenmenin en bilindik simgesi takılardır. Geleneksel Türk kültüründeki mezar anlayışında, ölen kişi değerli eşyalarıyla birlikte gömülmesi vardı. Ölümünden sonraki yaşama olan inancın bir yansıması olarak insanlar takı, mücevher, at ve eşleriyle birlikte gömülmekteydi.

Geleneksel Türk süslenme unsurlarının önemli bir diğer parçası da doğal taşlardır (Artun, 2011: 387). Günümüzde de kullanımı oldukça yaygın olan doğal taşlar, toplumların inançlarına, geleneklerine ve coğrafyalarına bağlı olarak şekillenerek süslenme unsuru haline gelmiştir. Bunların devamında kızlar başlarına altın, gümüş taç, fes gibi başlıklar takarak süslenmektedir. Süslenmeler sadece takı ve aksesuarla değildir, bazen kadınlarda başlıkların altından, kulak önüne gelecek şekilde uzun saçlar çıkartılır bu duruma “zülûf/zilif” denmektedir. Kadınlar saçlara tüylerle ve boncuklarla başlıklar yapılmaktadır. Bunun yanında saç ve yüz dışında giysileri de kanaviçeyle (özellikle kol kısımlarını) işleyerek süslemişlerdir (Artun, 2011: 388). Günümüzde kolları işlemeli gömlekler oldukça popülerdir. Kanaviçenin yanında dantellerle de süslemeler görülmektedir. Takı, aksesuar ve giyimin dışında geçmişte yapılan ve günümüzde de yaygın olan deri üstünü boyama, dövme işlemi de süslenmenin bir parçasıdır. Geçmişteki Türk toplumlarında toplumsal kimliği oluşturmak amacıyla yapılmaya başlanan dövme, zamanla estetik görünüm için kullanılan süslenme aracı haline gelmiştir, ancak İslamiyet'in etkisiyle kullanımı azalmıştır.

Geleneksel Türk giysilerinin süslenmelerinin birçok ham maddesi ve çeşitleri bulunmaktadır. Örneğin hayvan tüyleri, dişleri, kürkleri ve denizdeki incilerin kullanıldığı hayvan kökenli malzemeler ile giysileri süslemektedir. Doğa ile iç içe yaşayan kadim Türk milleti, giysilerini boyamak ve süslemek için yine doğadaki bitkilerden faydalanmıştır.

Dolayısıyla bitkilerin tohumları ve meyvelerin çekirdeklerinden yararlanmışlardır. Doğal yaşamın bir başka getirisi olan madeni taşlar da süslenme ve sosyal yaşamda önemli bir yer edinmiştir. Altın, bakır, gümüş gibi madeni taşlardan elde edilen para, takı, düğmeler geleneksel Türk giyimini geliştiren olgulardan olmuştur. Zamanla gelişen sosyal yaşam ile birlikte madeni taşlar yerini yapay boncuklara, bitki kökenli boyalar ise sentetik boyalara bırakmıştır (Koç, 1999: 398-399).

Geleneksel Türk kültüründe törenler ve bayramlar, süslenme kültürüne önem verilen özel günlerdir. Düğün ve nişan gibi törenlerde isteğe göre gösterişli altın bilezik ve kolyeler takılır. Bu özel günlerde konuklar da abiye olarak adlandırılan düğün elbisesi giymektedir. Abiyeler çoğunlukla el işlemeli örme teknikleriyle süslenmektedir. Bu el işlemesi örneklerinin belirleyicileri iğnelerdir. İğnelerin çeşitleri örgü ve işlemelerin modelini belirlemektedir. İnce işçiliği olan oya ve danteller özellikle kadın giysilerinin önemli bir parçasıdır (Koç, 1999: 401). Bayramlar, Türkler için özel bir kutlamadır. Bayramın önceki günü olan arife günü alışveriş ve hazırlık yapmak için son gündür. Çarşılar ve mağazalar bu dönemlerde daha yoğun bir ilgi görür. Yeni alınan kıyafet, ayakkabı ve aksesuarlar bayram günü için hazırlanır.

Türklerde süslenme kültürü, estetik ve toplumsal yapının önemli bir parçasıdır. Zaman içinde değişen moda, geleneksel değerler ve modernleşme, kültürün farklı yönlerini ortaya koymuştur. Süslü giyim, aksesuarlar, saç modelleri ve makyaj gibi unsurlar Türk toplumlarında sosyal statü, kimlik ve estetik anlayışını yansıtan önemli araçlar haline gelmiştir. Tarih boyunca, ilk dönemlerde ihtiyaçlara bağlı olarak basit tekniklerle geliştirilen süsleme sanatının temel unsuru olan motifler, zamanla teknolojik gelişmelerin etkisiyle değişime uğramıştır. Günümüzde teknolojinin sunduğu imkânlarla motif örüntülerinin çeşitliliği artmıştır. Eskiden uzun zaman ve emek gerektiren tasarımlar kısa sürede üretilir hale gelmiştir. Giyim kuşam ve el sanatlarının başlangıcında dayanıklılık ön planda olurken, beklentilere göre zamanla estetik, süsleme ve görkemli tasarımlar üretilmiştir (Özkara-Güler, 2024: 2312).

1.3. TÜRKLERDE EL SANATI GELENEKLERİ

El sanatları günümüzdeki sanatsal faaliyetlerin ve kullanılan araç gereçlerin temelini oluşturmuştur. Dönemlere ve toplumlara göre değişiklik gösteren el sanatları, kuşaklar arasında kültür aktarımı yapmaktadır. Zanaat faaliyetine göre değişen ama sıkça görülen babadan oğula veya anneden kıza geçiş şekilleriyle aktarılmıştır. Bu zanaat, el işçiliğine ve

bilek gücüne dayanan, göz kararıyla yapılan, el yapımı araçlar kullanılarak gerçekleştirilen, toplumun zekâ seviyesini ve karakterini yansıtan geleneksel meslekleri ifade etmektedir. Bu meslekler genellikle ustalık gerektirmektedir ve çoğu zaman talebe göre üretim yapılmaktadır (Özdemir, 2019: 494). Bu bakımdan el sanatı işçiliği oldukça önemli kültürel örüntüler yumağıdır.

Sanat üslubunda denge ve ölçüt önemli bir konudur. Örneğin heykeltıraşın sanatı esnasında çekiç veya tokmağı vurma ölçüsü, elde edilecek ürünün oluşumunu etkiler. Zanaatkâr ne kadar dengeli ve ölçülü davranırsa oluşacak ürün o kadar kusursuz ve özgün olacaktır. Bu kapsamda değişen folklor algısıyla birlikte el sanatı işçiliğinde ustanın bilgi ve becerisinde meydana gelen sapmalar özgünlüğün temel kaynağıdır. El yordamıyla oluşturulan ürünlerde zanaatkâr, ürünün işçiliğini de tasarlama kısmını da üstlenmektedir. Zamanla farklı meslek gruplarıyla (tasarımcı, dokumacı) bir araya gelerek, ortak bir çalışma prensibiyle oluşturulan el sanatları günümüzde sanayileşme neticesinde insan gücüne ihtiyaç kalmadan makineler aracılığıyla yapılabilir. İnsanlık tarihinde, başlangıçta giyim gibi ihtiyaçtan dolayı oluşan sanat, zamanla estetik zevk unsuru haline gelmiştir.

El sanatı ürünlerini incelediğimizde, onların oluştuğu dönem, sosyal çevre, yaşam tarzı, inanışlar ve kültürün diğer alanları hakkında çeşitli bilgiler edinebiliriz. Bu bakımdan ürünün oluşumunda kullanılan madde, araç ve gereçler toplumun sosyal ve ekonomik düzeyi ile doğru orantılıdır.

İnsanoğlunun ihtiyaçları, zengin bir el sanatları geleneğini ortaya çıkarmıştır. Türk kültüründe çinicilik, taş işçiliği, ebru, dokumacılık, cam işlemeciliği, demircilik, bakırcılık, tezhip, minyatür, hat, ahşap oyma gibi el sanatları yer almaktadır. Türkler konargöçer yaşamlarının bir getirisi olarak birçok toplumla etkileşim hâlinde olmuşlardır. Gelenekleri, görenekleri, toplumun sosyokültürel yapısı bu etkileşim sonucunda gelişmiş ve dönüşmüştür. Kişinin duygularını, düşüncelerini somutlaştırdığı el sanatı toplumdan izler taşır. Bu bağlamda değişen sosyokültürel ortam, devrin zanaat ve sanatını da değiştirmiştir. Öncesinde sade ve karışık olmayan motifler kullanılırken 19. yüzyıl işlemlerinde göz alıcı renkler ve karışık motifler kullanılmıştır (Gönül, 1973: 14).

Ulusal benliğin ve millî kimliğin bir parçası olan el sanatları, geçmişin günümüze yansımasıdır. Henüz teknolojinin gelişmediği dönemlerde el sanatları, günümüze kıyasla daha özgün eserlerin ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur (Gürçayır-Teke, 2023: 13). El sanatları sadece sanat tarihi araştırmacılarının değil tarih, coğrafya, antropoloji, sosyoloji,

turizm, mitoloji, ekonomi, endüstriyel tasarım ve halk bilimi gibi daha birçok alanın çalışma kapsamına girebilecek bir araştırma sahasıdır. Her alan kendi disiplininin penceresinden baktığında el sanatlarının bir başka yönünü görebilir (Gürçayır-Teke, 2023: 14). Kişilerin ihtiyaçları doğrultusunda gelişen el sanatları başlangıçta bireysel bir çaba ile oluşmuştur. Sonraki süreçlerde bu bireysellik kendini kolektif faaliyet içinde geliştirmiştir (Özbel, 1947: 3).

“El Sanatları I Anadolu Çorapları” adlı eserinde Kenan Özbel, halk sanatlarını el, ev, çarşı sanatları şeklinde üç bölüme ayırmıştır. Geçmiş zamanlardan süregelen el sanatlarının üreticisi genellikle kadınlar olduğundan “kadın sanatları” da denebilir. İhtiyaçları karşılama doğrultusunda da el sanatlarını erkek ve kadın olarak ikiye ayıran Özbel, evlenecek yaşa gelmiş kızların evlilik için çeyiz hazırlığına başladığında kendi el emekleriyle yapabilecekleri ürünleri dışardan temin etmesinin ayıplandığını belirtmiştir. El sanatları geleneğinin gelişimi ve aktarımında kız sanat enstitüsü, akşam sanat okulları ve gezici köy kursları önemli bir rol üstlenmişlerdir (Özbel, 1947: 3).

Kişinin iç dünyasını yansıtan el sanatları, yaratıcılığını geliştirmekle birlikte ailenin ekonomisine yardımcı olur. Özbel ’in ev sanatları olarak ayırdığı diğer bölüm, sanatın bir iş insanı tarafından ticari düşünceyle yapılmasıdır. Bu durum sanatçıda artık sanatını icra etme yanında maddi getiri isteğini açığa çıkarmaktadır. Örneğin devrin halıları “tüccar halısı, perakende halı, çeyizlik halı” şeklinde sınıflandırılmıştır. Geleneksel mesleklerin önem kazanmasıyla evlerde sürdürülen iş ve işlemler çarşı ve pazarlarda açılan dükkânlara taşınmıştır. Bu şekilde faaliyet gösteren sanatçılar, kronolojik olarak Ahi Teşkilatı, Lonca Teşkilatı ve Esnaf Birlikleri şeklinde teşkilatlanmıştır (Özbel, 1947: 5).

Günümüzde teknolojinin gelişmesiyle kadınların evde veya küçük dükkânlarda yaptıkları üretimlerin yanında büyük konfeksiyon atölyeleri ve fabrikalarda seri üretimler başlamıştır. Giyim-kuşamdaki sanayileşme, ürün çeşidini artırmış ve ürüne ulaşımı kolaylaştırmıştır. Diğer taraftan el yapımı ürünlerin değerini maddi ve manevi olarak artırmış olsa da ulaşılmasını zorlaştırmıştır. El sanatları arasında unutulmaya yüz tutan, ilgili alanda usta yetişmeyen birçok sanat dalı vardır. Özellikle geleneksel meslek alanlarında usta-çırak ilişkisinin bozulması, küçük yaşta mesleğe olan ilginin sağlanamaması, ustaların geleneksel bilgi ve deneyimlerini genç kuşaklara aktaramamasına neden olmuştur. Bu duruma bir çözüm niteliğinde United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO), 1972 yılında imzalanan Doğal ve Kültürel Mirasın Korunması

sözleşmesi ile maddi kültür varlıklarının ve sit alanlarının korunmasını sağlamıştır. Ancak bu sözleşmeden sözlü kültür varlıklarının da korunması gerekliliği fark edilmiştir. Bu bağlamda, insanlığın sözlü ve somut olmayan kültürel mirasının korunması için bir sözleşme hazırlanması kararı alınmıştır. Uluslararası uzmanlar, bu karar doğrultusunda yaklaşık iki yıl süren bir çalışma yürütmüşler ve sonuç olarak da Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi (SOKÜM) metni oluşturulmuştur. Bu metin, UNESCO'nun 32. Genel Konferansı'nda 17 Ekim 2003 tarihinde kabul edilmiştir. Bu sözleşme, sözlü ve somut olmayan kültürel mirasın korunması konusunda uluslararası bir çerçeve sağlamaktadır (Oğuz, 2013: 129).

UNESCO, dünya genelinde geleneksel kültüre ve en değerli örneklerine karşı duyarlılık oluşturmayı ve toplumların koruma konusundaki farkındalığını artırmayı amaçlamıştır (Oğuz, 2013: 39). SOKÜM listelerinin hazırlanması aşamasında bazı uzmanlar tarafından el sanatları geleneğinin listeye eklenmemesi fikri öne sürülmüş, fakat genel kurulda bu teklif kabul görmemiştir. Bu kararın arkasındaki temel düşünce, el sanatlarının üretim ve yaşatılmasının aslında sözlü gelenek içinde mümkün olmasıdır. Bu sanatların öğrenilip kuşaktan kuşağa aktarılmasının usta-çırak ilişkisi çerçevesinde sözlü ortamda gerçekleşmesi geleneksel bilgi ve deneyimlerin korunmasını gerekli kılmaktadır. Bu görüşe göre, el sanatları alanında asıl korunması gereken maddi ürünlerin yanı sıra geleneksel bilgi, deneyim, üretim tarzı yani kültürdür. Toplumsal değişimlerin üretim tarzı ve kültürü etkileyerek üretim sürekliliğini tehdit ettiği vurgulanmıştır. Bu nedenle el sanatları geleneğinin korunması gereken bir miras olarak değerlendirilmesi ve önemsenmesi gerektiği görüşü benimsenmiştir. Somut olmayan kültürel mirasın korunması için geleneksel bilgi ve deneyimlerin örgün ve yaygın eğitim şekilleriyle çocuklara aktarılması, muhafaza edilmesi, belgelenmesi gerektiği savunulmaktadır (Oğuz, 2013: 130,131).

El sanatları, somut olmayan kültürel mirasın önemli bir parçasıdır ve toplum değerlerini, inançlarını ve tarihini yansıtan özgün eserlerdir. Bu sanatlar, bir toplumun kimliğini korurken aynı zamanda sanatçıların ve ustalarının kişisel yaratıcılıklarını ifade etmelerini sağlamaktadır. El sanatları, insanların ihtiyacını karşılama sebebiyle oluşmaya başlamıştır. Başlangıçta bir gereksinim olsa da zaman geçtikçe estetik unsurları bünyesine katarak kişiye özel bir yaratım ve ifade alanına dönüşmüştür.

UNESCO, Somut Olmayan Kültürel Miras çerçevesinde Yaşayan İnsan Hazine (YİH) Sistemi'ni oluşturmuştur. Bu sistem, somut olmayan kültürel mirası üreten kaynak

kişilere, ustalara ve sanatkârlara dikkat çekmeyi amaçlamaktadır. Sisteme göre, somut olmayan kültürel mirası üreten ve bu mirası gelecek nesillere aktaran ustalar “Yaşayan İnsan Hazinesi”¹ olarak adlandırılmaktadır. UNESCO bu kişilere vurgu yaparak, kültürün sürdürülebilir bir şekilde korunmasını ve gelecek kuşaklara aktarılmasına katkıda bulunmaları önemsemektedir (Oğuz, 2013: 39). Yaşayan İnsan Hazineleleri, aşağıdaki ölçütlerle göre belirlenmektedir:

- 1- Ustalığın 10 yıldır icra edilmesi,
- 2- Sanatını usta-çırak geleneği ile öğrenmiş olması,
- 3- Bilgi ve becerisini uygulamadaki üstünlüğü,
- 4- Alanında ender bulunan bilgilere sahip olması,
- 5- Yapılan işin benimsenmesi,
- 6- Sanatının toplumla buluşmasını sağlayacak yenilikler içermesi,
- 7- Çırak yetiştirmiş olması (URL-14).

El sanatları geleneği, kişinin sanatını kendinden önce sürdüren atasıyla manevi bir bağ kurmasını sağlamaktadır. Bu manevi bağın temel sebebi kişinin icra ettiği sanatı atasından öğrenmiş olmasıdır. Usta-çırak ilişkisinin temellerinin bu şekilde atıldığını söylemek mümkündür. Günümüzde el sanatını sürdüren kişilerin ustaları bazen atası (baba, amca gibi) bazen de küçük yaşta iş öğrenmek için yanında çalıştığı bir kimsedir. Kişiler, ustalarından gördükleri bilgileri tecrübeleriyle geleceğe aktarmaktadır. Gelenek aktörlerinin bazıları kültürel yaratımları ve mesleğin icrasını gururla yaparken diğerleri geleneğe yeni yorumlar getirmektedir. Bu açıdan geleneksel olma halinin gelişmeye ve değişmeye bir engel olduğu düşüncesini de yıkmışlardır (Gürçayır-Teke, 2023: 126).

El sanatlarından olan el işleri, iğne oyları ve örgülerine UNESCO sözleşmelerini tamamlayıcı sistemlerden biri olan Yaşayan İnsan Hazineleleri programıyla dikkat çekilmiş ve bu sanatı sürdürenlerin tescil edilerek koruma altına alınması önemsenmiştir. Sadece 2024 yılında “Buldan Bezi Dokumacılığı” ile Selehattin KAÇANOĞLU, “Tığ ve Şiş Örucülüğü” sanatıyla Asime KOŞAL, “Sim Sarma İşlemeciliği” ile Nur DİKİLİTAŞ, “Kutnu Dokumacılığı” ile Abdulkadir MEKKİ, “Hadim Bezi Dokumacılığı” ile Müjgân

¹ URL-14 şeklinde belirtilen internet adresinde “Yaşayan İnsan Hazineleleri” belirtilmiştir. El sanatları alanında da örnekler mevcuttur.

AKDEMİR,” Yaşayan İnsan Hazinesi” ünvanı ve ödülünü almaya hak kazanmışlardır (URL-17)².

El sanatlarının maneviyatı sadece geleneği sürdürerek yaşanmaz; bir annenin kızı veya oğlu için işlediği çeyiz de bu geleneği sürdürmenin bir parçasıdır. Eve gelen misafirlere gösterilip övünülen çeyizler zamanla değişmiş, dönüşmüştür. Her yörenin çeyiz algısı, içeriği farklıdır. Kent kültüründe yapılan çeyiz ile kasaba, taşra kültüründe yapılan çeyizin içeriği aynı olmaz. Örneğin Kimberly Hart, bir alan çalışmasında Manisa’daki köylü bir genç kıza, çeyizinde el örgüsü torba olup olmadığını sormuştur. Bu el örgüsü torbalar çeyizlerin vazgeçilmezi olup birçok işlevi karşılamaktadır. Örneğin tarlaya giderken yemek ve su taşıma yanında; iş esnasında dinlenmek amacıyla üzerinde oturma veya bir yerden başka bir yere odunları taşıma işleviyle kullanılmaktadır. Genç kız çeyizinde el örgüsü torba olmadığını, onun yerine plastik torba kullanacağını söylemiştir (Hart, 2011: 34; Gürçayır-Teke, 2023: 126). Bu örnek, köyde yaşayan bir kızın çeyizinde, türü değişse de ihtiyaçları için kullanacağı torbanın yer almaya devam ettiğini göstermektedir. Kent kültüründe ise böyle bir durum söz konusu değildir. Genç kızın çeyizinde el örgüsü torbaya yer vermemesi ise kültür değişmelerinin bir sonucu olup çeyiz algısındaki dönüşümleri göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Ayrıca el örgüsü torbanın yerini makine işi plastik torbanın alması değişen ilgi ve beğenilerin de bir yansımasıdır.

Kültür değişmelerinin bir sonucu olarak beklentilerin farklılaşması, sanayileşme ile üretim çeşitliliğinin ve kapasitesinin artması, arz ve talep dengesini dönüştürmüştür. Dolayısıyla makineleşme, beraberinde yapaylığı ve sunî ihtiyaçları getirmiştir. Annelerimizin duygularıyla eşlik edip özenle işledikleri el işlemleri (kanaviçe gibi) artık makine ürünü olmuştur. Geleneksel kültürde evlerin perdeleri çoğunlukla el işlemesi güpürlerle bezenmiştir. Ancak günümüze bakıldığında makine dokuması, dijital baskı perde vb. ürünler görülmektedir. Tığ, iğne gibi delici aletlerle kumaşlara bezenen gül ve çiçek

² Usta-çırak geleneği ile aktarılan el sanatları ve işlemlerinin yanında kişiler, hobi edinmek amacıyla bir sanatla uğraşır ve zamanla ustalaşabilir. “Tığ ve Şiş Örucülüğü” ile ödül alan Asime Koşal, el işlemesini manevi olarak kendini daha iyi hissetmek amacıyla yapmaya başlamıştır. Bir röportajında hayat hikâyesinden bahseden Koşal, 1999 yılında 17 Ağustos günü yaşanan depreme ailesiyle birlikte Gölcük’te yakalanmıştır. Ülke olarak felaketi yaşadığımız bu deprem Koşal’ın iki evladını, eşini, sağ kol ve sağ bacağına kaybetmesine neden olmuştur. Koşal, bu zorlu süreçten bir süre sonra, daha önce de hobisi olan el sanatını tek eli ile öğreldiğini fark etmesiyle hayatı olumlu yönde değişmiştir. Günümüzde insanlara tığ ve şiş ile örmeyi öğretip, konuk olduğu programlarda hem el işlemlerini tanıtır hem de motivasyon konuşmaları yapmaktadır (URL-16).

motiflerinin yerini teknolojinin gelişmesiyle plastik ham maddesinden ürünler almış, günlük hayatta kullanılan havlularda ve pikelerde bu ürünler önem kazanmaya başlamıştır.

Geleneksel mesleklerle ilgili bir başka boyut da popüler kültürdür. Günümüzde çoğunlukla genç nesli hâkimiyeti altına alan popüler kültür, sürekli eğitim ve hareketlilik halindedir. Popüler kültür, anlık bir oluşumdur. Bugün popüler olan bir durum belki günler hatta saatler içinde popülerliğini kaybedebilir. Bu değişkenlik ve anlık olma durumu insanlarda sabit alışkanlık oluşmasını olumsuz yönde etkilemektedir. El sanatları geleneği de kültür değişmelerinin bir sonucu olarak modadan olumsuz manada etkilenmiştir. Popüler kültürün bir sonucu olarak canlı çiçeklerin yerini zamanla kumaş ve solmayan çiçekler almış, günümüzde ise örgü çiçekler moda olmuştur. Bu durum bir yandan doğal çiçeklerin tüketilmesini azaltarak ekolojik dengeyi korurken diğer taraftan el işine ilgi ve merakı artırmaktadır.

El işçiliği her dönem belirli kesimler tarafından ilgi görmektedir. El sanatları, ev tekstil ve mobilyasında oldukça geniş bir yer kaplamaktadır. Bazı ürünler aracı olmadan direkt ustasından alındığında veya ustasına yaptırıldığında piyasadaki fiyatından daha uygun gelebilirken bazı ürünlerde özel malzeme, işçilik gerektirdiğinde özgünlüğün ve emeğin getirdiği bir pahalılık gözlemlenmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK KÜLTÜRÜNDE İĞNE OYA VE ÖRGÜ

2. İĞNE, OYA VE ÖRGÜNÜN TARİHİ

El sanatları geleneğinin yaşatıldığı bir yaratıcı sektör de dantel ve oya işlemeciliğidir. Kelime kökenine bakıldığında oya, Yunanca kökenlidir ve “kumaş kenarı işlemesi, çevre, kenarlık” anlamlarına gelmektedir. Dantel ise Fransızca iğne oyası anlamına gelen “dantelle” sözcüğünden alıntıdır (URL-15). Başlangıç itibariyle ev içi ortamlarda boş zamanın değerlendirilmesinde, insanların kendilerine tecrübe edinmesinde önemli bir yeri olan dantel ve oyalar, zamanla kültürel bellek unsuruna dönüşmüştür. Geçmişten günümüze dantel ve oyaların ortaya çıkmasında iğne ve türleri (iğne, kanca, tığ, şiş vd.) geleneğin oluşumunda temel araç konumundadır. İğnenin yanı sıra işlenecek motifin veya ürününün türüne göre seçilen iplik, oyanın temel ham maddesidir. Geleneği yaşatan el sanatı icracısı³ iğne ve iplikten birbirinden farklı motif ve ürünleri oluşturmaktadır. Bu kapsamda oya, ipliğin iğne yardımıyla bükülerek şekil almasıyla oluşan bir el sanatıdır. Geleneksel el sanatlarının bir parçası olan oya, dantel örücülüğünün yansımasıdır. Dantel, Avrupa’da ilk olarak 1500’lü yıllarda görülmüştür. Başlangıçta “passement” adı verilen bu el işlemesi yine 1500’lü yıllarda “dantel” olarak Fransız kültürüne geçmiştir. Dantelin işlevini de karşılayabilecek konumda olan oya, daha çok süs niteliğinde kullanılmaktadır. Bir örgü tekniği olan oya, kişinin ilgi ve beklentilerine göre şekillendirdiği el emeği ve alın teri ürünüdür. Doğadan alınan ilham ile işlenen oyalarla aslına bakılırsa yapay çiçekler oluşturulup giyim-kuşamı süslemektedir (Özbel, 1945: 4).

Geleneksel yaşamda insanların kullandıkları giysiler çoğu zaman süslenmenin bir parçası olarak oya ile işlenmiş ve özgün bir görünüm kazanmıştır. Günümüzde ise çoğu tekstil olan giysilerin dikkat çeken ve görünür yerlerine el sanatı işlemleri farklılık ve özgünlük kazandırmaktadır. Bu durum aynı zamanda geleneksel el sanatlarını modern hâle getirerek kuşaklararası aktarımı sağlamaktadır.

El sanatları, kişinin duygu ve düşüncelerini yansıtır. Duygularını açık olarak ifade edemeyen kişilerin örneğin genç kızların kendilerini ifade etmelerini sağlamaktadır. Bu yönüyle el sanatları bir sözsüz iletişim aracı olarak kişinin duygularını gelecek nesillere aktarmaktadır (Yıldız, 2024: 239).

³ El sanatı yapan sanatçıdır. Kimi zaman usta kimi zaman icracı olarak kullanacağız.

Oyalarda kullanılan renkler, motifler ve isimler bölgeden bölgeye değişmektedir. Oyaların işleme süreci doğal yaşamda görünen bir meyve veya çiçeklerin taklit edilmesiyle başlamıştır. Motiflere örnek olan meyve ve çiçekler, görünüş itibarıyla renk seçiminde etkili olmuştur. Giysinin veya örtünün rengine, desenlerine göre iplerin renkleri tercih edilmektedir. Motifler eşyaların yüzeyinde, kenarlarında, ortasında veya köşe noktalarında bulunabilir, fakat oylar genellikle kenar süslemelerinde kullanılmaktadır (Özbel, 1945: 9).

Oya yapımında iğne, firkete, mekik, şiş, kancalı iğne gibi iğne ve iğne türleri kullanılmaktadır. Motifin yapısına göre kullanılacak malzeme değişkenlik göstermektedir. Oyanın estetik tasarımını tamamlayan en önemli parça ip seçimidir. Endüstrinin gelişmesiyle birlikte birçok ip çeşidi oluşmuştur. Yapay şekilde birleştirilen lifler sentetik ipliği oluşturmaktadır. Poliester, floş, naylon, akrilik gibi ipler sentetik (yapay oluşumlu) iplere örnek gösterilebilir. Tekstil döneminden önce de kullanılan ve pamuktan elde edilen lif ile oluşturulan pamuk ipliği, günümüzde de tekstilin önemli parçasıdır.

2.1. KONUYLA İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR

Çalışmanın bu bölümünde tezin konusunu içeren iğne ve tipleri, örme ve işleme işlemlerinde kullanılan diğer araç ve gerekler hakkında bilgiler verilecektir. El işlemlerinde ve örgülerde “iğne, firkete, mekik, tığ, şiş, kancalı iğne” ve diğer yardımcı araçlardan istifade edilmektedir.

2.1.1. İğne

Günümüzde kullanılan çoğu iğne çelikten yapılır ve cilalanmıştır. İğneler baş, gövde ve uç olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Kalınlığına ve uzunluğuna göre büyükten küçüğe doğru numaralandırılmıştır. İğnelerde bir numara en kalını, on üç numara ise en incesidir. İğneler, yapılacak işin, kumaşın ve ipliğin gerektirdiği özelliklere göre seçilmektedir. İğnenin ince ve kalın olması yapılacak dikişin yumuşaklığını ve sertliğini veya kumaşın ince ya da kalın oluşuna göredir. Bu duruma nakış iğnesi, kanaviçe iğnesi, dikiş makinasının iğnesi, yorgan iğnesi gibi örnekler verilebilir. Oylar genellikle dikiş iğneleriyle işlenmektedir. Oyada kullanılan ipliğin türüne bağlı olarak genellikle ince, kaygan ve büyük delikli iğneler tercih edilmektedir. Küçük boyutlu iğneler, ilmeklerin düzenli olmasını ve ipliğin israf edilmemesini sağlamaktadır. İnce yapısı ise deliklerin küçük ve düzgün olmasını sağlamaktadır (Onuk, 2000: 9).

2.1.2. Firkete (Filkete)

El yapımı oyalarda kullanılan bir başka araç da firketedir. Genellikle U şeklinde olan yuvarlak ve uzun bir metal parçasıdır. İki çubuğun arası, kullanılacak ipliğin kalınlığına göre ayarlanabilir. Genellikle çelik, alüminyum malzemesinden yapılan firketeler ilmeklerin düzgün atılması için kaygan yüzeye sahiptir (Onuk, 2000: 11). Günümüzde firkete adı, kadınların kullandığı tel toka ve kancalı iğne için de kullanılmaktadır.

2.1.3. Mekik

Kadınların oya işlerden kullandıkları bir diğer araca da mekik adı verilir. Dış görünüş itibarıyla mekik, iki düz yüzeyin orta noktalarından birleşen bir araçtır. İki uç kısmı açık olan mekiğe ip saat yönünde sarılmaktadır. Orta kısmı kalındır ve her iki yan tarafına doğru incelmektedir. Oval şekilli olan mekiğin ucu sivridir. İki yüzeyin birleşmesiyle oluşan parçanın ağız kısmı, içine sarılan ipin dışarı çıkmaması için birbirine oldukça yakındır. Mekik; kemik, plastik ve tahta gibi malzemelerden yapılabilmektedir (Onuk, 2000: 11).

2.1.4. Tığ

Geleneksel oya işlemeciliğinde en yaygın kullanılan araçlardan bir diğeri de tığdır. Genellikle bir ucu ince çengelli, diğer ucu da kalındır. Tığın ince ve çengelli ucu oya işleminde kullanılmaktadır. Kalın tarafında ise parmağın yerleştirildiği düz bir zemin bulunmaktadır. Farklı modellerde üretilen tığların kalın tarafının bir yüzü oval, diğer yüzü de kolay tutulması için düzdür. Günümüzde kolay tutulması için plastik veya ahşap sap içeren tığlar üretilmektedir. Tığların boyu genellikle 15-20 cm uzunluğundadır. Geleneksel olarak ahşap şimşir ağacından el yapımı olan tığların yerini günümüzde alüminyum, çelik, plastik gibi malzemelerden yapılan ürünler almıştır (Akt: Onuk, 2000: 9). Tığlar da iğneler gibi kalın ve inceliklerine göre numaralandırılmaktadır.

2.1.5. Şiş ve Şiş İğnesi

Şiş iğnesi, el işleri alanında kazak, atkı gibi örgüleri örmek için kullanılan metal, ahşap ve plastik malzemelerinden elde edilen bir iğne çeşididir. Bunun yanı sıra yemek için bir alet olan şiş paslanmaz metalden yapılmaktadır.

2.1.6. Kancalı İğne

İğnenin kıvrılarak şekil almasıyla oluşmuş kancalı iğneleri kadınlar örtülerini tutturmak, motif oluşturmak gibi birçok yerde kullanmaktadırlar.

2.1.7. Diğer yardımcı araçlar:

El işi ve örgülerde yapılacak işleme ve işlemleri kolaylaştırmak için birtakım yardımcı araçlar kullanılmaktadır. Toplu iğne, motiflerin kumaşa tutturulması için kullanılmaktadır. Ayrıca koşulların elverişsiz olduğu süreçte mutfakta hamur açmak için kullanılan oklava ile örgü yapılabilir.

2.2. ÜRETİM, TÜKETİM VE MODEL OLUŞTURMA

Üretim, başlangıçta insanların temel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla oluşturulmaktadır. İhtiyaç kelimesi bu bağlamda kişinin yaşamını sürdürmesi için gereken zaruri unsurlardır. Zamanla değişen toplumlarla ve beraberinde değişen kültürel yapıyla birlikte ihtiyaç kelimesinin anlamı da genişlemiştir. İnsanların gündelik yaşamda ilgi ve ihtiyaçları sonucu ortaya çıkan ürünler, üretim, tüketim açısından belli kategorilere yerleştirilmektedir. Örneğin geleneksel yaşamın başlangıçlarında insanlar bir tane ayakkabı kullanırken günümüzde bu sayı oldukça fazladır. Özel günler için kullanılan ayakkabılar, elbiseler, eşarplar ve aksesuarlar gündelik yaşamda kullanılanlardan farklıdır. Sadece giyim-kuşam bağlamında değil el işleri yönünden de bu değerlendirmeyi yapmak mümkündür.

Geçmişten günümüze değin el işleri birçok anlamda yapılmıştır. Genç kızlar sevgisinin bir göstergesi olarak mendile işleme yapar ve bu işlenmiş mendili sevdiği kişiye vererek sevgisini belirtir. Yine evlenme çağı yaklaşan kızlar çeyizleri için birçok oya ve ksnak işi yapar. Gelinin çeyizinde kendi el emeğinin olması bir gurur göstergesidir. Günümüzde de gelinlerin çeyizlerini ve hamaratlığını sergilediği televizyon programları bulunmaktadır. Taşra kültüründe devam eden ve bir gösteriş unsuru haline gelen çeyiz âdeti, kent kültüründe zamanla zayıflamıştır. Çeyizlerin içinde kullanıma göre işlenmiş ürünler vardır. Örneğin; mevlitlerde kullanılması için kenarları oyalanmış beyaz tülbent (mevlit örtüsü diye bilinir), cenazelerde kullanılması için siyah tülbent, yeni doğmuş bebeklerin sarılık geçirmesini engellediğine inanılan sarı tülbent, gelinin misafirlğe giderken hediye edeceği tülbent veya evde takacağı gibi kenarları oyalanmış ve sınıflandırılmış tülbentler vardır. Tezin bu bölümünde Türk kültüründe oyaların yapımında kullanılan türler ve teknikler ele alınmaktadır.

2.2.1. Kullanılan Teknikler ve Oya Türleri

Geleneksel kültürde oyaların ortaya çıkışı pek çok nedene bağlı olduğundan kullanılan teknikler de çeşitlidir. Oya işlemek ince hesap gerektirmektedir. Motifler belli sayıdailmek atarak oluşturulmaktadır. Türk Oyaları Kataloğu⁴ eserindeki sınıflandırmaya göre oyaların Anadolu’da; tığ, iğne, fırkete, mekik gibi araçlarla üretildiği görülmüştür. Oyaların ya bir elbise kenarlarını süsleyen örnekleri ya da bir motif olarak tasarlanmış türleri, kullanılan araç ve tekniklere göre değişik adlar almaktadır.

İğne Oyaları: Kadınların el maharetlerinin bir göstergesi olan oyalar, farklı kaynaklarda “Türk Danteli” olarak görülse de dantelden ayrılan yanları da vardır. Dantel, havlu kenarlarına örülebileceği gibi bir cismin üstüne yalın haliyle de serilebilirken oyalar bir eşyayla bütünleşmek zorunda olan süsleme parçasıdır. Malzemesi çoğunlukla ipek olan iğne oyalarının meydana gelmesinde Anadolu’nun İpek Yolu üzerinde olmasının etkisi vardır.

Türk Oyaları Kataloğu’na göre bir oyanın işlenmesindeki işlem basamakları şu şekildedir:

“İğnenin üzerine iplik ile ilmik atarak ve iğneyle ipliği bu ilmik içinden çekerek yapılan iğne oyalarında kare ve üçgen şeklinde iki tane ilmik çeşidi vardır. Oyalar tekli veya çift sarma şeklinde de yapılabilir. Tekli sarmada önce kumaşa batırılan iğnenin üstüne ipliğin sağdan sola doğru çevrilmesiyle halka oluşturulur. Bu ilmikler belirli aralıklarla tekrar edilerek zürafa adı verilen birinci sıra tamamlanır. Dönüş sırasında aynı ilmik soldan sağa doğru yönlendirilen halka içinden geçirilerek yapılmaktadır. İkinci sıra ise ya birinci sıradaki ilmiklerin birleşme noktalarına ya da ilmeğin ortasına iğneyi batırarak aynı işlemler sürdürülerek kök, kaya ve ana oya gibi bordür oluşturacak motifler meydana getirilerek yapılmaktadır” (Kahveci ve Bahşıoğlu, 1998: 8).

Tığ Oyaları: İğne oyalarında ipin hammaddesi ipekken tığ oyalarında hammadde pamuktur. Bu teknikte iğnenin yerini tığ almaktadır. Tığ ve iplik ile ilmikler oluşturulur, bu ilmiklerin sıralanmasına zincir adı verilmektedir. Zincirler, belirli şekillerde üst üste örülerek motifleri oluşturur.

Mekik Oyaları: Mekik, oyayı oluşturmak için kullanılan aracın ismidir. Mekik oyaları da tığ oyası gibi zincir çekilerek oluşturulmaktadır. Mekik aletine istenen uzunlukta ip sarılır ve motife göre halkalar oluşturulur.

⁴ Bu eserde yer alan bilgiler Kenan Özbel’in “El Sanatları II- Oya ve Oya Çeşitleri” adlı eserinden istifade edildiği izlenimi doğurmaktadır.

Firkete Oyları: Firkete oylarının malzemesi de tığ oylarında olduğu gibi pamuk ipliğidir. Bir firketenin iki sapı bulunmaktadır. Bu saplara iplikler geçirilir ve tığ yardımıyla orta kısmından bağlanarak işlenir.

Koza Oyları: Koza oylarında iğne oyasında olduğu gibi ipek ipliği kullanılmaktadır. Ancak bu oyada ipeğin bir türü olan ve oya türüne de ismini veren koza, hem araç olarak hem de iplik türü olarak kullanılmaktadır.

Yün Oyları: Malzemeleri yün olan oylardır. Yünlerden oluşturulan motifler iğne veya tığ kullanılarak ürüne dikilmektedir. Motife istenen şeklin verilmesi için yapıştırıcı ürün kullanılması gerekmektedir.

Mum Oyları: Koza ve yün oylarıyla aynı tekniktir. Motifler renkli mumlarla oluşturulduğu için ısıdan, dış etkenlerden (el değmesi gibi) etkilenmiş, çeşitlerine ulaşamamıştır.

Boncuk Oyları: Tığ ile de iğne ile de yapılabilen oylardır. İpliklerden boncuklar geçirilerek meydana getirilir. Motife göre firkete oylarda da boncuk kullanılabilir.

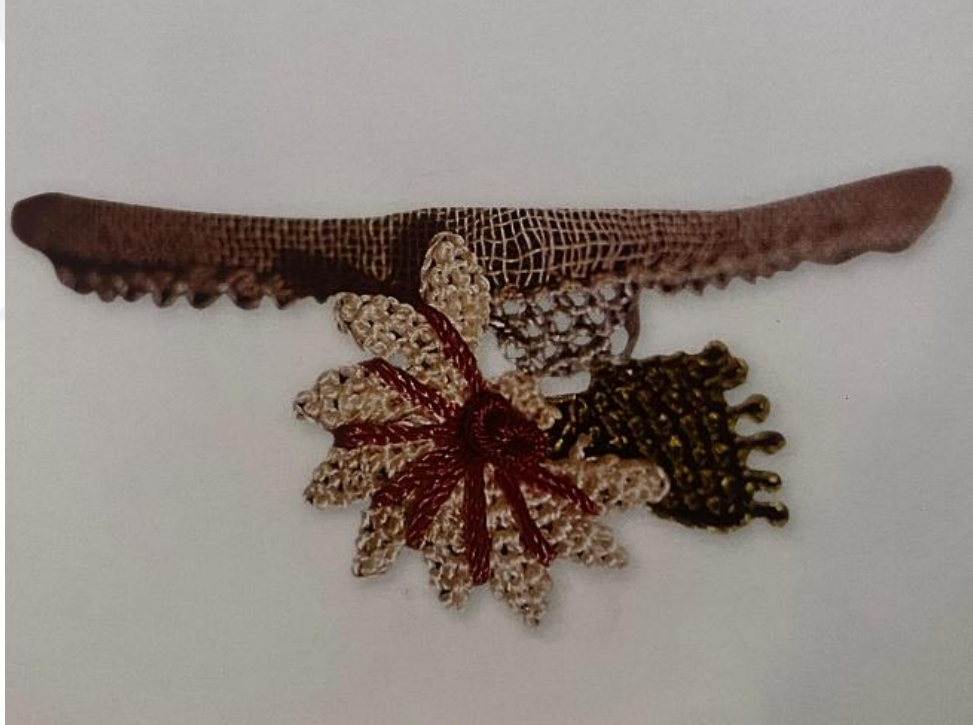
Dokuma Oyları: Teknik ve oya şekliyle diğer oyalardan farklılık gösteren dokuma oylarda çoğunlukla birden fazla renkte iplik kullanılmaktadır. Dokuma modelindeki atkı ve çözgüsü olduğu için ismi dokuma oylardır (Kahveci ve Bahşışoğlu, 1998: 8).

Oyalarda pamuk ve ipek ipliklerin dışında zamanla sentetik ipler de kullanılmıştır. Bazen baştaki bir yazmada bazen kıyafetlerimizin üzerinde bazen de masaya serilen bir örtüde rast geldiğimiz oya, kadının doğa ile etkileşiminden ortaya çıkan mahareti ve Türk sanat kültürünün özgün bir parçasıdır.

“*Türk Oyları Kataloğu*” adlı eserde oylar yapıldığı araçlara göre örneklendirilmiştir. İğne oyları kendi içinde “isimlerini hayvanlardan alan oylar, isimlerini bitkilerden alan oylar, isimlerini nesnelerden alan oylar, isimlerini figürlerden alan oylar” şeklinde sınıflandırılmıştır. Konuyla ilgili örnekler şunlardır:

Şekil 8: Sarı, pembe, siyah renklerde ipek iplik ile oluşturulmuş Ankara yöresine ait “Kelebek” motifli iğne oyası (Kahveci ve Bahşıoğlu, 1998: 19).

Şekil 9: Beyaz, yeşil, bordo ve açık mor renklerde sentetik iplik ile oluşturulmuş Bitlis yöresine ait “Kelebek” motifli iğne oyası örneği (Kahveci ve Bahşıoğlu, 1998: 19).

Şekil 10: Mor, beyaz, turuncu, yeşil ve siyah renklerde ipek iplik ile oluşturulmuş Bolu yöresine ait “Kabak Çiçeği” motifli iğne oyası örneği (Kahveci ve Bahşıoğlu, 1998: 50).

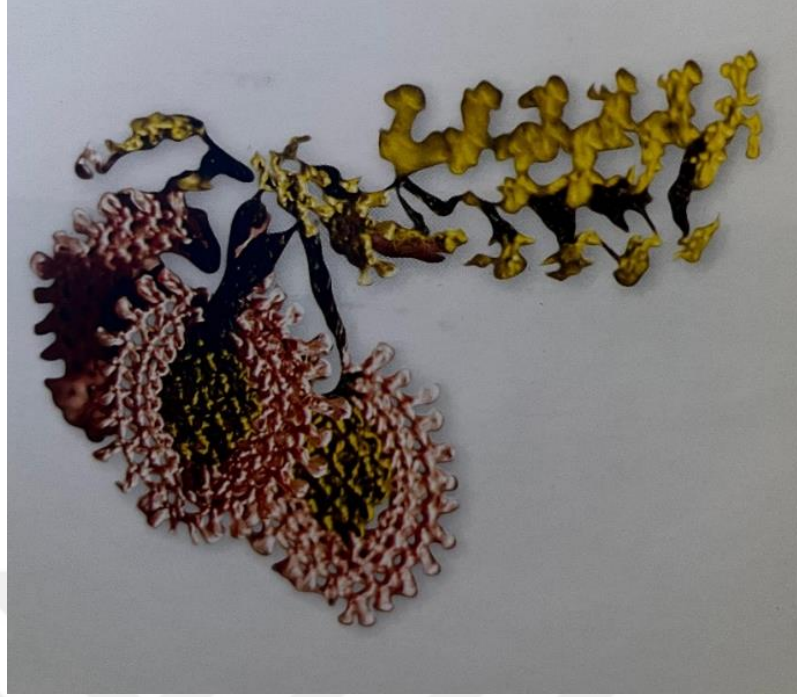
Şekil 11: Sarı ve yeşil renklerde sentetik iplik ile oluşturulmuş Tokat yöresine ait “Kabak Çiçeği” motifli iğne oyası örneği (Kahveci ve Bahşıoğlu, 1998: 51).

Şekil 12: Pembe, yeşil ve beyaz renklerde ipek iplik ile oluşturulmuş Ankara yöresine ait “Gelin Parmağı” motifli iğne oyası örneği (Kahveci ve Bahşısoğlu, 1998: 127).

Şekil 13: Bordo, yeşil, bej renklerde ipek iplik ile oluşturulmuş Tokat yöresine ait “Gelin Parmağı” motifli iğne oyası örneği (Kahveci ve Bahşısoğlu, 1998: 127).

Şekil 14: Yavruağzı, yeşil, siyah renklerde ipek iplik ile oluşturulmuş Bolu yöresine ait “Zeki Müren Göbeği” motifli iğne oyası ismini figürlerden alan oya örneği (Kahveci ve Bahşıoğlu, 1998: 162).

Oya adları ve motiflerin şekilleri, yörelere göre değişmektedir. Bölgelerdeki iklim koşullarına göre oluşan yaprak, çiçek, meyve, sebze ve ağaç gibi bitkiler ip ve tığ ile taklit edilerek motif haline gelmektedir. Kenan Özbel “*El Sanatları II Oya ve Oya Çeşitleri*” adlı eserinde oyaların motiflerinin sınıflandırmasını aşağıdaki şekilde yapmıştır:

Bitkiler: Yapraklar, çiçekler, ağaçlar, meyve ve sebzeler şeklinde alt başlıklara ayrılan bölümde Anadolu kadınlarının el işlerine yansıttıkları bitkilere yer verilmektedir. Anadolu’nun birçok bölgelerinde rastlanan dut yaprağı, maydanoz, söğüt ağacı ve yaprağı, zeytin yaprağı, kavak ağacı, çınar ağacı, çilek, dut, ığde, kiraz, elma gibi bitki, ağaç ve meyve motifleri görülmektedir.

Manzaralar: Oyalar arasında en çok kullanılan motiflerden biri de manzaralardır. Genellikle dağlar, tepeler, kayalar ve kesme kayalar gibi örnekler görülmüştür. İncelenen örneklerde motiflere eklenen dairelerin güneşi temsil ettiği görülmüştür. Ardı ardına sıralanmış yaprakların aralarına çiçek motifleri ekleyerek kır manzaraları oluşturulmaktadır. Bu türdeki motifler doğal hayatı, canlılığı ve yaşamın sürekliliğini ifade etmektedir. Özellikle kırsal kültürde yaşayan insanların gündelik yaşantıları, hayata bakışları, iş ve uğraşları bu motiflere sinmiştir.

Canlılar: Çoğunlukla zürafa, kelebek, kuş, arı, geyik, solucan ve yılan gibi hayvan motifleri ve bazen de insan motifleri yer almaktadır. Bu şekiller bazen tam haliyle bazen de temsili şeklinde örülmektedir. Zürafa, Anadolu kültüründe görülmemesine rağmen dantel ve oyalarda kullanılmaktadır. Horozibiği, tavşankulağı veya ördek ayağı gibi hayvanların belli karakteristik yerleriyle oluşturulan motifler de bulunmaktadır. Türk kültüründe hayvan önemli bir konumdadır. Atalarımızın daimi dostu ve yoldaşı olan hayvanlar hikâyelere, atasözlerine yansıdığı gibi el sanatlarına da yansımıştır. Bunların aksine zürafa, Anadolu coğrafyasına ve kültürüne uygun olmamasına rağmen dantel ve oyalarda güzelliği işlenmiştir.

Geometrik Şekiller ve Eşyalar: Oyaların örgü desenleri temelde geometri esasına ve ince bir hesaba dayanmaktadır. Sanatçının gündelik yaşamında gördüğü mimari yapılar ve eşyalar önce hafızasına ardından örgüsüne işlemiştir. Geometrik şekillerde İslami motiflerin de işlenmesi geleneksel mesleklerin dikkat çekici bir boyutudur. Köprüler, camii kapıları, kubbeler, pencereler gibi yapıların yanında evde gördüğü küpe, ayna, leğen, ibrik gibi gündelik eşyalardan da ilham alarak asıllarına benzer şekilde motiflerini oluşturmuşlardır.

Semboller: Sanatçı, dış âlemden iç âleme dönüşü motiflerine yansıtır. Kişinin olaylar karşısındaki duygularının oya ile dışavurumudur (Özbel, 1945: 8).

Bir çiçek, yaprak veya ağaç tek başına bir motif oluşturmaktadır. Bu motif bir düzen içinde çoğaldığında bütünlük elde ederek kompozisyon şekline gelmektedir. İşlenecek eşyaya göre motifler değişmektedir. Bazen tek motif bazen birden fazla motifin birleşmesiyle oluşan işlemler bulunmaktadır (Özbel, 1945: 9).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARTVIN HALK KÜLTÜRÜNDE İĞNE İŞLERİ, OYA VE ÖRGÜ

3. ARTVIN'DE İĞNE, OYA VE ÖRGÜ HAKKINDA

Artvin, Doğu Karadeniz Bölgesi'nin en doğusunda bulunan, Türkiye ve Gürcistan arasında sınırı oluşturan şehirdir. Kentin merkezinden geçen Çoruh Nehri'nin oluşturduğu vadiler, coğrafi koşulların engebeli ve dağlık olmasında etkin bir unsurdur. Nehrin oluşturduğu kanyonlar, doğal oluşumlu göller (Karagöller, Tosunlu Gölü gibi), şelaleler ve yaylalar şehrin popülerliğini artırmaktadır. Bu doğal zenginliklerin yanında şehirde yapılan festivaller (Uluslararası Arhavi Kültür ve Sanat Festivali, Kafkasör Boğa Güreşleri Festivali gibi) de diğer şehirlerdeki, hatta dünyanın birçok farklı yerinden insanların ilgisini çekmektedir.

Bir vadi şehri olan Artvin'de coğrafi koşulların zorluğu halkı olumsuz etkilese de suyun getirdiği bitkisel çeşitlilik ve doğanın zenginliği, beraberinde turizmi ve ekonomiyi geliştirmiştir. Halkın bazı kesimleri köy ve şehir yaşamını birlikte sürdürerek hayvancılık, arıcılık ve çiftçilik yaparak geçimini sağlamaktadır. Toprakları ürün bakımından oldukça verimli olduğundan kestane, ceviz, fındık, mısır, hurma, kivi, üzüm, mandalina gibi daha birçok ürün yetiştirilmekte ve ticareti yapılmaktadır.

Artvin'de yer şekillerine bağlı olarak kıyı kesimden iç kesime doğru ilerledikçe ulaşım zorluğu yaşanmaktadır. Bu durum şehirdeki ticari ve sosyal faaliyetleri etkilemektedir. Sahil kesimindeki Arhavi, Hopa, Kemalpaşa gibi ilçelerde mağaza sayısı ve bu mağazalardaki malzeme, ürün çeşitliliği fazla iken iç kesimlerde bu çeşitliliğin azaldığını gözlemlemek mümkündür. Diğer taraftan bu durum şehrin kültür değişimleri ve gelenekselliği noktasında olumlu bir özellik olarak öne çıkmıştır. Coğrafyanın olumsuz şartları sahilden iç kesimlere doğru kırsal yerleşim birimlerinin daha içe kapanık olarak kalmasında ve bir anlamda geleneklerin yaşatılmasında etkili olmuştur. Halk, köylerde yaşamın yoğun olduğu dönemlerde giysi, araç-gereç, ev ve mutfak ürünleri gibi ihtiyaçları geleneksel yöntemlerle karşılanmaya devam etmektedir. Hâlen daha hayvancılık az da olsa ekonomik yaşamda varlığını hissettirmektedir. Etin ve derinin olduğu kadar yünün ekonomik değerinin olduğu söylenebilir.

Doğu Karadeniz, yağışların oldukça fazla olduğu bir bölgedir. Artvin de bununla beraber yüksek dağlara kurulu olmasından kış mevsimini sert geçirmektedir. Yörenin halkı kışın ısınmak için yün ipten el örmesi patik, yelek ve süveter gibi giysiler üretmektedir. Yörede giyim kuşam gibi ürünlere ulaşım zor olduğundan halk, iğne ve yünü eğirerek elde ettikleri iplikle istedikleri ürünleri üretmişlerdir. Bunun yanında eski el tezgâhlarında kilim, şal, başörtüsü gibi ürünler dokumuşlardır (Özder, 2017: 19). Bu durum olumsuz gibi görülse de yörenin geleneksel el sanatlarını geliştirerek yaşatmaktadır.

Artvin’de küçükbaş hayvancılığın da etkisiyle geleneksel kıyafetlerin örgü ve işlemelerinde, dokumalarda ve yatak, yorgan ve döşeklerde uzun bir dönem yün ham maddesi kullanılmıştır. Yünün bol olması, çorap, patik, kazak, hırka, içlik gibi ürünlerin örülmesinde belirleyici olmuştur. Yünün işlenerek ipe dönüştürülmesi, birtakım geleneksel bilgi ve uygulamalar sonucunda olmaktadır.

Şekil 15: Yün eğirmek için kullanılan alet, teşi (Turan, 2012: 37).

Yukarıda görseli verilen “teşi”, yünden ip elde etmek için kullanılan bir araçtır. Artvin şehrindeki saha çalışmasında elde ettiğimiz bilgilere göre: “Eski zamanlarda köy yerinde kendi imkânlarımızla ip yapardık. Hayvancılıkla uğraştığımız için et, süt ve yün gibi ihtiyaçlarımızı hayvanlardan karşılıyorduk. Biz Gürcü kökenliyiz, yün eğirmek için kullandığımız aletin çubuk kısmına “gerdale”, altındaki top gibi olan yuvarlak kısmına da “kreştavi” diyoruz. Ancak Artvin yöresinde “teşi” olarak biliniyor” (KK-11). Koyunlardan

elde edilen yünlerin birtakım bilgi ve tekniklerle ipe dönüştürülmesinde kullanılan yukarıda verilen araçlar günümüzde hazır iplerin kolay temin edilmesi ve ucuz olması nedeniyle işlevini yitirmiştir. Bir dönem için halk yaşamının vazgeçilmez ürünlerinden olan yün, gelenek ve göreneklere de etki etmiştir. Yün, bolluk ve bereketin bir sembolüdür. Dolayısıyla hayvanlara bağlı kutlamalarda yün kırkımı her yıl tekrar eden takvimsel bir ritüel kabul edilmektedir. Bu açıdan elde edilen ürünlerin ipe dönüşmesinde yün eğirme oldukça önemlidir. Yün eğirme, toplumsal yaşamdaki öneminden dolayı, yörenin halk danslarına da yansımıştır. Kadınlar tarafından bireysel olarak oynanan “teşi” ya da “teşi oyunu” ayaklar esnetilerek yürünüp çeşitli el figürleriyle yünden ip yapımının canlandırıldığı bir oyundur. Bu oyun vesilesiyle geleneksel yaşamdaki işlerin eğlence kültüründe de kendine yer bulduğu görülmektedir.

Artvin’de geleneksel meslekler pek çok yerde olduğu gibi şehrin ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmiştir. Doğadaki malzemelerin işlenmesi sonucu ihtiyaç duyulan ve eksikliği hissedilen ürünler tasarlanmıştır. Günümüzde tarla-bahçe işlerinde demircilik, ev-bark yapımında ve süslenmesinde ahşap oyma sanatı ve giyim kuşamda oya işleme, örgü vb. birtakım geleneksel meslekler Artvin’in merkez ve ilçelerinde hâlen sürdürülmektedir.

Geçmişte olduğu gibi el becerisine dayalı olan bu geleneksel meslekler, teknolojinin desteğiyle ekonomik kazanç kapısı olarak varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Artvin’e özgü bal, çay, krem, ahşap süsleme ve mutfak ürünleri, tuval çalışmaları, işlemeli yöresel örtüler ve giysiler gibi birçok ürün “Artvin Markası” adı altında toplanmış ve pazarlanmaya başlanmıştır (Özdemir, 2024: 286). Bu pazarlama süreci, şehrin genelinde dükkânlarda başlayarak internet üzerinden desteklenmiştir. Günümüzde Artvin’e gelmeden bu yöreye özgü ürünlerin dijital platformlardan satın alınması mümkündür. Bu markalaşma Artvin’e turistik gezi amacıyla gelen topluluklara hediyeelik eşya alma konusunda da geniş bir yelpaze sunmaktadır. Önceden daha çok magnet, kupa ve anahtarlık gibi temel ürünler hediye alınırken artık bu marka sayesinde bal, çay ve Artvin’e özgü tablolar yanında el işlemleri, deriden ve ahşaptan el sanatı ürünleri, giyim kuşam ve aksesuarları kolaylıkla bulmak mümkündür.

3.1. GELENEKSEL BİLGİ VE UYGULAMALARLA ARTVİN'DE İĞNE, OYA VE ÖRGÜLER

Geleneksel bilgi, kültürün önemli unsurlarından biridir. Geleneksel bilgi, genellikle geleneksel kültür içinde yaşayan bireyler ve toplumların doğayla etkileşimlerinin bir sonucudur (Özdemir, 2018: 5). İnsanlar, atalarından öğrendikleri bilgi ve uygulamaları asırlar boyunca birtakım modeller yoluyla kuşaklararasıda aktarmaktadır. Bulunmuş, icat edilmiş bütün bilgilerin bir kısmı küçük ölçekli topluluklarda yaşatılırken bir kısmı toplumun bütününe yayılmaktadır. Küçük ölçekli topluluklarda yer alan bilgiler yerel bilgi, toplumun genelinde yer alan bilgiler ise geleneksel bilgi olarak değerlendirilmektedir. Bir uygulamanın geleneksel bilgi olabilmesi için üzerinden uzun bir zaman dilimi geçmesi ve topluma faydalı modeller çıkarmış olması gerekmektedir. Türk kültürünün gelenek ve görenekleri, inanış ve uygulamaları yanında birçok folklorik alan geleneksel bilgi etrafında şekillenmiştir. Geleneksel bilgi, bu anlamda kültürün aktarılmasında rehber işlevi görmektedir. Birçok geleneksel meslek kolunda iş ve işlemlerin öğretilmesinde, usta-çırak ilişkisinin sürdürülmesinde geleneksel bilginin vazgeçilmez bir işlevi bulunmaktadır. Geleneksel meslekleri sürdüren gelenek icracıları, gerek kendisi yaratmış olsun gerek de bir ustadan öğrenmiş olsun mesleğin sırlarına hâkimdir. Dolayısıyla geleneğin ustaları ürettikleri ürünler kadar onları yaratan süreçleri, yani geleneksel bilgiyi öne çıkarmaktadır.

Gelenek, geçmişin kavranarak bugünün analiz edilmesini ve geleceğin planlanarak yönetilmesini amaçlamaktadır. Atalarımızın geleneksel bilgi ve deneyimi, yerel kültürlerin yaşam tarzlarının ve doğayla etkileşimlerinin sürdürülmesini sağlamaktadır. Bu bilgiler, nesilden nesile aktarılmakta ve toplulukların doğal çevrelerine uyum sağlamalarına yardımcı olmaktadır. Günümüzde UNESCO sözleşmeleri kapsamında ele alınan konulardan biri de geleneksel meslekler ve geleneksel bilgilerdir. Geleneklerin geçmişten günümüze ve geleceğe taşınmasında söz konusu bilgilerin önemi yadsınamaz. Bu nedenle geleneksel kültür yalnızca kültürel miras değil, toplumun sosyal yaşantısındaki geleneklerin sürdürülebilmesinin temel unsuru olarak görülmektedir.

El sanatları geleneğinin ve kültürel mirasın önemli bir parçasını oluşturan iğne ve oya işlemleri, kişisel deneyim, uygulama yanında beceri gerektirmektedir. Genellikle toplumsal cinsiyet rolü olarak kadınlara atfedilen ve kadın işi olarak görülen bir meslek alanıdır. El işleri, giyim-kuşam ve çeyiz süslemede etkin bir şekilde kullanılmaktadır. El işi geleneği, genellikle anneden kıza, abladan kardeşe, kaynanadan geline ve komşular arasında aktarılan

bir kültürel mirastır. Bu mirasın bir parçası olarak oyalar, genç kızların annelerinden veya büyükannelerinden öğrendiği bir beceridir. Bu durum gelenek aktarımında önemli bir öğrenme biçimi olan usta-çırak ilişkisinin bir örneğidir.

Kişiler birçok geleneksel meslekte olduğu gibi el işlemleri, iğne oyları ve örgüleri hayat okulunda birçok kez farkında olmadan öğrenmektedir. Evde bir kimsenin oya işlediğini gören çocuklar daha ilk günlerde bir farkındalık kazanmaktadır. Kendilerine verilen basit araç-gereçlerle anneyi ya da ablayı taklit etmektedir. Toplumsal yaşamda cinsiyet kültürüne dayalı öğrenmelerle birlikte meslek edinimi ve ayrışma ise daha sonra kazanılmaktadır. Bu konuda kaynak kişi görüşmelerinde şu bilgi aktarılmıştır: “El işleri bir gelenektir. Çocukluktan, aile içinde anneden kıza geçen bir maharettir” (KK-10). Anne veya büyükanneler, kız çocuklarına bu el sanatını öğreterek hem geleneksel bilgileri aktarır hem de birlikte geçirdikleri zamanı değerlendirirler. Bu şekilde, oya yapımı sadece bir hobi veya beceri değil, aynı zamanda nesiller arası bir bağ ve iletişim oluşturmak için bir fırsattır. Bu geleneğin devam etmesi, aile bağlarının güçlenmesine ve kültürel mirasın korunmasına katkıda bulunmaktadır.

Anadolu kadınının ev ortamında oluşan üretkenliği erkeklerde de görülmektedir. Erkekler çoğunlukla kadınların aksine çarşıda dükkân, pazarda tezgâh açarak el sanatlarını icra etmektedir. Cinsiyete dayalı ayrışmalar mesleklerin bu bölümünde de kendini fazlasıyla hissettirmektedir. Ahşap işlemeciliği, bakırcılık, demircilik gibi başta güç gerektiren birçok el sanatı erkekler tarafından yapılmıştır. Zamanla teknolojinin gelişmesiyle birlikte makineler kullanılmaya başlanmıştır. Bu bakımdan daha önce de belirtildiği gibi oya, örgü, nakış gibi el işleri “kadın işi” olarak görülerek mesleki anlamda bir cinsiyet kimliği kazanmıştır. Diğer taraftan örgü, günümüzde kadın işi olarak görülse de çorap örücülüğü (çorapçılık) eski zamanlardan beri erkeklerin de kadınların da yaptığı bir el işidir. Küçük şehirlerde ve kırsal toplumlarda geleneksel bilgi büyük şehirlere oranla daha fazla sürdürülmektedir. Şehirleşmenin etkisiyle birlikte makinenin insan yaşamında daha fazla yer edinmesi, yerel ve geleneksel bilginin ikinci plana atılmasına neden olmuştur. Örneğin kırsal toplumlarda çiftçiler tarla ekmek için hava durumunu değil halk takvimini dikkate alırlar.

Folklorun önemli kadrolarından biri olan iğne, oya ve el işleri de bir gelenek sonucu ortaya çıkmaktadır. Aile büyüklerinden diğer bireylere geçen bu gelenek, kişilerin kendi ilgi ve becerileriyle şekillenmektedir. El işi yapmak için uygun zamanın ve mekânın

oluşması da kişilerin sosyal yaşantısına bağlıdır. Günümüzde televizyon, bilgisayar, tablet ve telefon gibi cihazlar kişilerin boş zamanlarını sınırlandırırsa da kırsal yerleşim birimlerinde halen daha el işi, oya ve örgü işleri sürdürülmektedir.

El sanatlarının oluşumunda önemli konulardan bir diğeri de mekân olgusudur. Mekân kavramının önemi kişiden kişiye değişse de üretilen ürünler için yadsınamaz bir yere sahiptir. El işlemesi yapan kişilerin ürünlerini tasarladıkları ortam çoğu zaman kendi evleri ya da komşuya misafirlğe gittikleri ortamdır. Geçmişte el işlemesi gerek kişisel bir uğraş olarak yapılmasına karşın gerek de kadın günlerinin vazgeçilmez bir aktivitesidir.

Kadınların bir araya geldikleri, bilgi alışverişinin olduğu, deneyimlerin paylaşıldığı özel bir zaman dilimi olan günler, genellikle sıralı bir şekilde düzenlenmektedir. Dolayısıyla el işlemleri de bu sıra ve düzende kadınların üretim ortamlarını belirlemektedir. El işlenmesi yapan kişilerin kullandığı araç ve gereçlerin yeri de önemlidir. El sanatıyla uğraşan çoğu kadının evlerinde sanatlarını icra ettikleri ve sanatları için gerekli malzemelerin olduğu özel bir alan bulunmaktadır. Evlerde el işleminde kullanılan malzemelerin yer aldığı bir oda, dolap veya çekmece vardır. “Sürekli oturduğum bir koltuğum, malzemelerimi koyduğum bir de dolabım var” (KK-9). Bu alan bir çekmece, dolap, el işi çantası, evin balkonu, oturma odasının bir köşesi olabilmektedir. El işinin işleme tekniği de mekân konusunda belirleyici bir unsurdur. “Dikiş ve ütü gerektiren zamanlarda ayrı ortamım var. Fakat onun dışında el işi yapmak için özel ortam aramam, çantamda hep bir oyam vardır” (KK-10). Üretim süreçlerinde icracı açısından mekânın önemli olmaması sanatını her ortamda icra edebilmesini sağlamaktadır.

El işlemesi için mekân kadar önemli bir konu da üretim zamanıdır. Zaman ve zamanın uygunluğu herkes için önemlidir. Üretilen ürünün değeri ancak onun süreçlerini bilen ve harcanan emeğe şahit olan kişiler tarafından ölçülür. Diğer el sanatları bir tarafa birçoğu ev hanımları tarafından yapılan el işlemleri, iğne işleri ve oyalar çoğu zaman sanatsal bir aktivite olarak görülmez. Ev hanımlarının yaptığı ev işlerinin meslek olarak görülmemesi durumu iğne, oya ve örgü işlerinde de kendini hissettirmiştir. Kendisi, çocuğu, bir yakını veya ticari amaçla ürettiği ürünlerini bir sanatçı edasından ziyade günlük rutinin bir parçası olarak görmektedir.

Kadınlar kendi aralarında işledikleri motiflere göre kendilerini usta olarak tanımlamaktadır. Bir motifin zorluğu, o motifi yapan kişiyi diğerlerinden daha tecrübeli göstermektedir. Ayrıca yeni motif oluşturabilmek ve tarif edilen motifin örneğini çıkarabilmek kabiliyet gerektirdiğinden kişinin usta olarak tanımlanmasını sağlamaktadır. Alan çalışmamızda kişilere sorduğumuz “*Kendinizi usta olarak tanımlar mısınız, size göre usta olmanın ölçütleri nelerdir?*” sorularına aldığımız cevaplardan örneklerle kişilerin ustalık kavramına bakışları şöyledir: “Ben usta değilim ama benim ablam bir oyayı gördü mü hemen aynısından yapar. Yeni örnekler bulur, zahmetli zahmetli şeyleri kısacık zamanda yapabilir” (KK-6). “Çok ağır iğne oyası yapanlar bence daha çok iş bilir ve her gördüğü örneği çıkarabilen ustadır” (KK-1). “Usta olduğumu düşünüyorum bir işi araştırırım, denerim, tasarım yapar, kendi motiflerimi oluştururum. Çizimim de işlemem de çok iyidir, kişiye özel motif çalışması yaparım (KK- 10). Elde ettiğimiz sonuçlara göre “usta”, araştırmacı, yenilikçi ve geleneği özgün bir şekilde veya modernize ederek geleceğe aktarabilen kişidir.

El işi ustasının geleneksel bilgi ve becerisi, ortaya çıkan ürünün kalitesini etkilemektedir. Geleneksel el sanatına yeni başlayan bir kişiyle bu işlerde uzun mesailer geçirmiş kişinin işçiliğinin aynı kalitede olması mümkün değildir. El yordamıyla hazırlanan ürünlerin oluşumu beceri ve deneyim gerektirir. Bu beceri, sadece ürünün kalitesine değil işlemeyi tamamlama süresine de yansımaktadır.

El sanatları, ortak bir deneyim ürünü ve tecrübe aktarımına fırsat verdiği için folklorun ortaya konulduğu alanlardan biridir. William Bascom’un folklorun dört işlevi yaklaşımından hareketle konuya bakıldığında iğne ve oya geleneğinin geleneksel bir meslek olarak birçok işlevi taşıdığı söylenebilir. Bascom’un bu yaklaşımından hareketle folklorun sahip olduğu dört işlev şunlardır: İnsanlara zevk ve eğlence sağlayan danslar, geleneksel oyunlar, festivaller ve şarkılar eğlenmeyi sağlayarak folklorun eğlence işlevini göstermektedir. Folklorun bir diğer işlevi toplumsal değerlere ve törelere destek vermesidir. Bir kültürün icracılarını, izleyicilerini, dinleyicilerini ve ritüellerini destekleyerek o kültürün güçlenmesini sağlamaktadır. Folklor, el sanatları ile günümüze aktarılmış ve geleceğe aktarılacak olan ürünlerin taşıdığı anlamları, hikâyeleri, mitleri ve toplumsal değerleri koruyarak aktarılmasını sağlamaktadır. Bu hikâye ve mitlerin genç nesillere aktarılması, folklorun eğitim işlevini göstermektedir. Folklor, kabul edilmiş davranış kalıplarına uygun davranmayı gerektiren toplumsal ve kişisel baskılardan kaçıp kurtulmayı sağlayarak

toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulma mekanizmasını yerine getirmektedir (Çobanoğlu, 2021: 263). Bu işlevler, folklorun toplumsal ve kültürel yaşamdaki yerini, önemini ve çok yönlülüğünü göstermektedir. Folklor, bir toplumun geçmişteki değerleriyle olan bağlarını güçlendirerek geleceğe taşımaktadır. Bu bağlamda iğne ve oya kültürünün üretim ve tüketim süreçlerine bakıldığında folklorun birçok işlevinin sürdürüldüğü söylenebilir. Kadınların gerek kişisel olarak gerek grup bilinciyle ürettikleri ürünlerde arka planda açık ya da örtük olarak folklorun işlevsel özellikleri gözlenmektedir.

El işlemleri, kadınlar için seçilen bir mekân ve zamanda, hobi olarak ya da ev ekonomisini desteklemek amacı olduğu gibi hoş vakit geçirme (özellikle kadın günleri) işlevini yerine getirmektedir. Yine kişinin bir başkasından öğrendiği el işleme mesleğini sürdürmesi, başka kişilere işleme türlerini, teknik ve becerilerini öğretmesi gibi süreçler eğitim işlevini göstermektedir. Mesleki bilgi ve beceriler, geliştirilen teknikler, mesleğe bağlı olan inanç, uygulama (çeyiz, kına geçesi ritüelleri, hediyeleşme vd.) ve bunların nesiller boyu aktarılması gelenek ve törelerin sürdürülmesine katkı sağlamaktadır. Ayrıca boş zamanın değerlendirilmesi, kişilerin içinde bulundukları durumu değiştirme isteği, farklı arayışlar ve yönelimler gibi beklentilerin karşılanması, günlük rutinin değiştirilmesi, toplumda kabul edilebilir becerilere yönelme ve onaylanma gibi özelliklerin folklorun toplumsal baskılardan kurtulma işlevine karşılık geldiği söylenebilir. Burada ele alınan işlevsel özelliklerin tamamı bireysel faydaları yanında toplumsal dinamikleri de besleyici bir yapı arz etmektedir. Dolayısıyla folklorun kültürel işlevleri yanında tarihsel süreklilik için bir kaynak olduğu da söylenebilir.

Çalışmanın bu bölümünde Performans Teori örneğinde iğne ve oya işleri tarafımızdan geliştirilen bir model üzerinden incelenmektedir. Yüzyıla yakın bir sürecin sonucunda ortaya çıkan Performans Teori, Edward Sapir'in 1900'li yıllarda dilin sosyal kullanımlarına ve uygulamalarına odaklanması, yaş ve cinsiyet gibi değişkenlerin konuşma ve anlatım tarzlarını etkilemesiyle birlikte dilin çeşitli sosyal bağlamlardaki icrasını incelemiştir. Aynı zamanda Malinowski, 1926 yılında "*şüphesiz metin çok önemlidir fakat bağlamsız metin ölüdür*" cümlesiyle belirttiği "bağlam" kavramının teori açısından önemine dikkat çekmiştir (Çobanoğlu, 2021: 292). Bu teoriye göre bir eserin değerlendirmesi yalnızca metin veya eser merkezli değil, eserin icra edildiği ortam, yani bağlam (context) da dikkate alınarak yapılmalıdır.

Performans Teori yaklaşımına göre metin sadece yazılı bir belge değil aynı zamanda canlı bir üründür. El işlemleri ve geleneksel el sanatı da kişinin becerisini ortaya koyduğu bir performans ürünüdür. Bu bakımdan ortaya çıkan ürünler de kişilerarası iletişimde rol oynamaktadır. Ben Amos'un ifadesiyle folklorun küçük gruplarda artistik iletişim (2006: 52) olarak görülmesi iğne ve oya işleri için de geçerlidir. Örneğin geleneksel Türk yaşamında gelinlik çağına gelmiş ve evlenmek isteyen kızlar, ailesine bunu doğrudan söyleyemediklerinde çeyiz hazırlığı yaparak aile büyüklerine bu isteğini göstermiştir. Torun isteyen aile büyükleri de bu isteklerini doğrudan söylemek yerine bebek yeleği veya patiği örerek folklorun iletişim yönünü aracı kılmışlardır. El işlemleri icracının duygu, düşünce ve isteklerini, seçtiği motif ve bu motifin renkleriyle ürüne dönüştürdüğü bir yaratım sürecidir.

Bir icracı, işlemlerini bir müşterinin isteğiyle özel sipariş olarak yapıyorsa burada müşterinin istekleri ön plana çıkmaktadır. Bu durumda bile icracının o ürünü oluştururken bulunduğu duygu ve düşünce hâli eserine yansımaktadır. Bu kapsamda geleneksel el sanatlarından olan el işlemleri ve oya bir metindir ve Performans Teori yaklaşımına göre farklı anlamlar içerir. Motiflerin yorumlanması hem gözlemci için hem de bu el işlemlerini üreten usta için farklı mânalar içerebilir. Bir el sanatı ürününün üretimi şu aşamalarda meydana gelmektedir: *Üretim süreçleri, karar verme, planlama, malzeme seçimi, ürüne dönüştürme, pazarlama*. Dolayısıyla bir el işlemlerini incelerken sadece ustanın ortaya çıkardığı ürün değil, başlı başına folklorik yaratım süreci yani bağlamsal koşullar dikkate alınmalıdır.

3.2. İĞNE, OYA VE ÖRGÜ İŞLERİNİN İNCELENMESİ ÜZERİNE BİR MODELLEME

3.2.1. Üretim Süreçleri

Bir ürünün hazırlanmasında önemli hususlardan biri de arz ve talep dengesidir. El sanatı yapan kişi, ihtiyaç duyduğu veya başkasının talep ettiği ürünleri hazırlamaktadır. Ürünün çeşidi, türü, işlenecek motifler ve renk seçimi gibi hususlar karar verme ve planlama aşamasında belirlenmektedir. “Kadınlığın kolaylıkla anlaşılamayan his ve kaprisleri büyük bir incelik içinde kuvvetle bu işlerde ifadesini bulmuş ve (oya gibi) sözüyle de ideal güzelliğe sembol olmuştur” (Özbel, 1945: 4). Günümüzde de bir cismin düzenliliğini belirtmek için oya gibi benzetmesi kullanılır.

Kültürümüzde el işi ve uğraşı ile ilgili faaliyetler genellikle kadının hâkimiyet alanına ait olarak kabul edilmektedir. Toplumun kişilere cinsiyeti yönüyle yüklediği sorumluluklar vardır. Toplumsal cinsiyet, kadın ve erkek olarak belirlenen toplumsal beklentilerin rollerle ifade edilmesidir (Özdemir, 2015: 44). Mutfak işleri yanında evin temizliği, tasarımı, çeşitli aksesuarlarla güzelleştirilmesi kadının sorumluluğu olarak görülmektedir. Kadın, hem kendi evini düzenlemek hem de giyim-kuşamına önem vermek için çeşitli oyalar, örgüler, süslemeler yapmaktadır. Bu kapsamda el işi de kültürümüzde daha çok kadın mesleği olarak görülmektedir. Kadınlar bu meşgaleyi küçük yaşta anneanne, babaanne, anne veya ablasından görerek öğrenmektedirler. Artvin’de kaynak kişilerle yapmış olduğumuz derlemeler neticesinde şu bilgiler elde edilmiştir: “Altı kız kardeşlik, ablalarım daha önce öğrenmişti, bana da öğrettiler. Sekiz yaşından sonra öğrendim, çok hevesliydim” (KK-6). Geleneksel kültürde kişilerin mesleki öğrenmeleri rol model olarak ya da birebir öğrenme süreçlerinde gerçekleşmektedir. Kültürel aktarım, genellikle mesleki konuda tecrübeli olan evin yaşça en büyüğünden küçüklerine doğrudur. Bir evde kitap okunmazsa o evde kitap okuyan genç nesiller yetişmez. Bir el sanatı unsuru olan iğne ve oya işleri de söz konusu örnekteki gibidir. Evde işleme, oya yapan bir rol model (anne, abla, nene gibi) olduğunda evin kızının da buna merakı oluşmaktadır. “Ben annemden öğrendim. Annem kış aylarında yapardı biz de izlerdik. Küçük yaşlarda öğrendim, belki on belki on bir...” (KK-7). Hiç şüphesiz bir işin öğrenilme yaşı, ilerleyen yıllarda ortaya çıkacak ustalığın da habercisidir. Kişinin genç yaşlarda başladığı iğne ve oya sanatında ürettiği ürünlerin sayısı kadar tecrübe kazanacağı düşünülmektedir.

Artvin ili örnekleminde yaptığımız derleme çalışmamızda kadınların genellikle kış aylarında el işine vakit ayırdıkları görülmektedir. Bunun önemli bir nedeni kadının yaz aylarında tarlada, bahçede ve çaylıklarda eşine yardım etmesidir. Yaz mevsiminin tarla bahçe işleri konusunda oldukça yoğun bir dönem olması, iğne ve oya geleneğindeki üretimlerde bu dönemde bir yavaşlama olmasında etkilidir. Yörede kadınlar, kışın şehir merkezinde yazın ise köylerde yaşamını sürdürmektedir. İğne ve oya işlerinin sürdürülmesinde kadınlar tarla işlerinden yeteri kadar boş vakit bulamadığı için kış mevsimi büyük bir fırsat ortamı sunmaktadır. Ev hanımı olup köyü olmayan çocuk sahibi kadınlar için de aynı durum geçerlidir. Çocuklar çoğunlukla yaz tatilinde evde olduğundan anneler el işi için vakitlerini bu doğrultuda değerlendirmektedir. Bu kapsamda düşündüğümüzde pek çok folklor unsurunda olduğu gibi iğne ve oya geleneğinde de boş zamanın etkin bir rol

oynadığını söylemek mümkündür. Kış mevsimi de bu bağlamda iğne ve oya kültürünün daha zengin bir şekilde sürdürüldüğü bir zaman dilimi olarak değerlendirilmiştir.

3.2.2. Karar Verme

İnsanlığın temel yapıtaşlarından biri akıl ve iradedir. İnsanlar okul, meslek, eş seçimlerinde akıl ve iradesiyle en doğru kararı vermek için çaba gösterir. Karar verme, hayatımızın her alanında hayati bir rol oynar. Karar verme süreci bir problemle ya da bir seçenek arasında tercih yapmayı içerir ve çoğu zaman kişilerin hayatında bir dönüm noktası olur. Kararlar; kişilerin beceri, zevk ve deneyimine dayalıdır. Karar vermek, el sanatlarında da önemli bir rol oynar. Malzemelerin seçimi, oluşturulacak ürünün tasarımının belirlenmesi, renk birleşimlerinin seçimi ve işleme tekniklerinin belirlenmesi gibi birçok karar aşamalarını içerir. Kişisel tercih ve yeteneğin yanında ürünün olduğu ortamın pazar talepleri de el sanatlarında karar verme aşamasında önemli bir rol oynar. El sanatlarındaki işçilik de kişinin yeteneğine bağlı olarak kişiden kişiye farklılık göstermektedir. Küçük yaşlarda aile büyüklerinin hareketlerinin gözlemlenmesi ile birlikte el sanatlarını öğrenmeye karar veren kişi, ilk ürünlerini meydana getirmektedir. Ortaya çıkan ürünün niteliği el becerisi ve kişinin yaratıcılığına bağlı olarak değişiklik göstermektedir. İnsanlar boş zamanlarını değerlendirmek, ekonomik bir getiri sağlamak, çocuklarına hatıra bırakmak ve psikolojik açıdan iyi hissetmek gibi birçok sebeple el işi yapmaya karar vermiştir. “Psikolojik destek için yapıyorum. Uzun bir süre antidepresan kullandım, şimdi kullanmıyorum” (KK-8). Anadolu kadının üretkenliği el sanatlarının oluşumunda önemli bir yere sahiptir. Elinde mevcut bulunan ürünleri birleştirip yeni bir ürün elde ederek çarşılarında, pazarlarda tezgâh kurarak el emeği ürünlerini satarak ev ekonomisine yardım etmektedirler. Başlangıçta kişisel ihtiyaçları karşılamak için oluşturulan el sanatları, zamanla bir tasarım haline gelmiştir.

El sanatını icra etmenin birçok nedeni vardır, ama başlangıçta kişisel yetenek ve ilgiye dayanmaktadır. Öncelikle sanatçı, kendisinin hangi alanda iyi olduğunu belirleyerek ürün seçimi yapmaktadır. El sanatını hobi olarak yapmayıp ekonomik bir iş kolu olarak yapanlar için pazar araştırması, karar verme noktasında bir etkidir. Hangi tür ürünlere talep olduğunu, rakiplerin ne tür ürünler ürettiğini ve potansiyel müşterilerin tercihlerini anlamak için bir analiz yapması yine kişinin karar vermesinde etkili olmaktadır.

Araştırmamız örneklemini “oya” özelinde olduğundan oluşum süreci de bu çerçevede sınıflandırılabilir. Yazma, tülbent, havlu, takı veya giysi üzerine işlenen oyada kullanılacak motif, iplerin rengini ve kullanılacak alanı belirlemede etken bir unsurdur. “Yazmanın rengine, desenine göre motife karar veriyorum. En kötü örneği getir koy, renk uyumu yakalarsan çok güzel olur” (KK-4). Bu bakımdan bir oya çalışmasına karar vermek için öncelikle kullanılacak motif ve ipin bulunması gerekmektedir. Çeyizlerin önemli bir parçası olan oya, başlangıçta çoğunlukla havlu ve yazma kenarlarında oluşmaya başlamıştır. Zamanla Anadolu kadınının yaratıcılığının ve üretkenliğinin sonucu olarak birçok alanda süs unsuru haline gelmiştir. Yazma ve havlulardan sonra kolyelerde, küpelerde, bilekliklerde, giysilerde karşımıza çıkmıştır. Bu şekilde bir dikiş projesi oluştururken hangi desenin seçileceği, hangi kumaşın kullanılacağı ve hangi tekniklerin uygulanacağı gibi kararlar oldukça önemlidir. Bu kararlar, projenin oluşumunu ve başarısını doğrudan etkilemektedir.

3.2.3. Planlama

Planlama yapılırken hedefler net olarak tanımlanmalıdır. Karar verildikten sonra, bu hedeflere ulaşmak için gereken adımlar planlanır. Planlama sürecinde zaman yönetimi, planın başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için oldukça önemlidir. Zamanın etkin bir şekilde kullanılması için değişen koşullarla ve beklenmedik durumlarla başa çıkmak gerekir. Bu bağlamda planlar düzenli olarak gözden geçirilmeli ve gerektiğinde tekrar oluşturulmalıdır. İnsanlar eğitim, sosyal yaşam, kariyer gibi konularda planlama yaparlar. Planlama, insanların hayatlarını düzenlemelerine ve hedeflerine ulaşmalarına yardımcı olur. Sosyal yaşantının yanında iş alanlarında da planlama önemli bir yer tutar. Örneğin bir proje üzerine çalışan kişi proje için gerekli malzemelerin temin sürelerini, müşterinin projenin bitmesini istediği zaman dilimi gibi projenin her aşamasını planlamak gerekir. Planlama yapmak için çoğunlukla ajanda kullanılır. Takvimlere göre belirlenmiş sayfalar kişinin sadece bugün veya yarın değil aylar sonra olan bir planının bile not edilmesini sağlar. Geçmişte defter şeklinde sosyal yaşamda yer edinen ajandalar, günümüzde sürekli yanımızda bulundurduğumuz telefonlarımızla dijital hâle gelmiştir. Planlama araçlarının kullanım alanlarını genişletmek mümkündür.

Çalışmamız bağlamında el sanatları ve planlama arasındaki denge oldukça önemlidir. Karar verme aşamasını geçen ve hangi ürünü işleyeceğine karar veren sanatçı, artık ürünün teslim sürecini, kumaşını ve malzeme seçimini planlar. Kumaşının türüne ve

ürünün kullanılacağı alana göre ipin türü (pamuk, polyester, akrilik gibi) seçilir. Sonrasında ürünün üzerinde bulunan desenlerin renklerine göre işleme için uygun olacak ip rengi seçilir. Bu aşamada renk seçimi kişinin kendi zevkini yansıtmaktadır. Bir bitki motifini işlerken sap kısmı çoğunlukla yeşil olur, fakat ürünü yapan kişi buna bağlı kalmak zorunda değildir. El işini yapan kişi kendi iç dünyasını yansıttığı için her el işi kişiye özgü ve özgündür. Bu bağlamda el işlerinde doğru, yanlış kavramı gözlemlenemez. Ürüne en uygun renkteki ipe ve motife karar veren kişi, bu çalışmanın kaç gün süreceğini, motifin ağırlığına göre hangi kısmından başlayacağını planlar. Örneğin kurdelelerle oluşturulan motiflerde motifi tülbende işlemeden önce kurdeleleri top şeklinde hazırlamak gerekmektedir. Sanatçı ürünü satış amacıyla yapıyorsa müşterinin talep ettiği tarihe yetiştirmek için gün planlaması yaparak çalışmalıdır. El sanatını bir bitki olarak tasvir edersek; karar vermek bu bitkinin kökü, planlamak gövdesi, malzeme seçimi de çiçekleri olacaktır.

3.2.4. Malzeme Seçimi

Bir ürünün oluşturulmasında kullanılan ham maddelere malzeme denir. Malzeme seçimi, oluşturulacak projenin dayanıklılığını, görünümünü ve işlevselliğini etkilemektedir. Bir ürünü yaparken kullanılacak malzemelerin ve araçların erişilebilir, sürdürülebilir, aynı zamanda da bütçeye uygun olması gerekmektedir. Kullanılan bir malzemenin bitmesi halinde aynı ürünün bulunmaması, yapılan işi olumsuz yönde etkileyecektir.

El sanatlarının işlenmesinde en önemli unsur malzeme seçimidir. Ürünün estetiği, malzeme seçimiyle desteklenmektedir. Hangi el sanatı tekniğini kullanmayı planladığınıza bağlı olarak malzeme seçimleri değişebilmektedir. Örneğin ahşap oymacılığı için sert ağaçlar tercih edilirken seramik işlemek için yumuşak, kil gibi malzemeler seçilmektedir. Ürünün uzun ömürlü olması ve kaliteli bir görünüme sahip olması için kullanılacak malzemenin kaliteli ve dayanıklı olması gerekir. Sanatçı, geçmişte pazar ve çarşı gezerek kendine en uygun ürünü belki de saatlerce aramaktaydı. Esnaf, talebe göre ürünleri haftalar sonra getirebilirken günümüzde özellikle kent hayatında bu durum tamamen değişmektedir. “Malzemelerimi önceden tuhafiyelerden satın alıyordum. Şimdi internetten satın alıyorum” (KK-9). Teknolojinin ilerlemesiyle kişiler istedikleri ürünü internet üzerinden alabilmektedir.

3.2.5. Ürüne Dönüştürme

Ürüne dönüştürme, fikir yani karar vermekten başlayarak üretim ve pazarlama aşamalarını kapsayan bir süreçtir. Oluşacak ürün için pazar araştırması yapılır. Böylece ürünün potansiyelini, arz-talep durumunu anlamayı sağlayarak ürünün oluşumu desteklenir. Bu süreçlerin ardından üretilecek ürüne gereken malzeme, iş gücü ve teçhizat hazırlanır. Malzeme, ürünün temelini oluşturduğundan ürüne dönüştürme aşamasında tedarikçi önemli bir faktördür. Kaliteli ve uygun fiyatlı olmasının yanında malzemelerin devamlılığının da olması gerekir. Örneğin bir gıda ürünü üreten firma, tedarikçisini hijyen ve kalite standartlarına uygun seçmelidir. Üretim için gerekli tedarikçi, makine ve teçhizatlar hazırlandıktan sonra bu süreçte iş gücü sağlayacak personellere eğitim verilir. Bu eğitimlerin ardından ürüne dönüştürmek için gereken işlem aşamaları (paketleme, işleme yapma, kesmek, montajlamak gibi) gerçekleştirilir.

Geleneksel el sanatlarında da icracı, işleyeceği ürüne karar verme, üretim için planlama yapma ve gerekli malzemeleri seçme aşamalarının ardından üretime başlar. Bu süreci etkileyen birçok faktör vardır. Yaşanılan çevre, ustanın sosyal yaşamı, ekonomik şartları ve duygu durumu bu faktörler arasında sayılabilir. Bir kişinin ürünü hazırlama şekilleri birbirinden farklıdır. Kişi ailesine ekonomik anlamda destek vermek için veya sadece hobi amacıyla işleme yapmaktadır. El sanatlarını hobi olarak yapan kişi istediği zaman, istediği renk ve motifle, estetik kaygıları öne çıkartarak sanatını icra ederken ekonomik bir kazanç elde etmek isteyen kişi müşterinin talebine göre yol almaktadır. Yani müşterinin istediği renk, motif ile ürünü hazırlamalıdır. Dolayısıyla burada ürünün oluşumunu etkileyen önemli bir faktör de hangi amaçla yapıldığıdır. Pek çok meslek kolunda olduğu gibi el işlemesi yapmak da dikkat gerektirir. Örgü ve oya gibi el işlemlerinde ilmi ve zincir sayısı motifin oluşması için önemli etkenlerdir. Bu bakımdan icracılar ortaya çıkacak ürünün başarısı için el işlemesine odaklanmalıdır. Kişi, sağlık ve duygu durumu iyi olmadığında, sosyal yaşamı yoğun olduğunda veya diğer çevresel faktörler sebebiyle yaptığı işe odaklanmakta zorluk yaşayabilir. Söz konusu bu durumlar da ortaya çıkacak ürünün niteliği üzerinde belirleyicidir.

El işlemleri, hazırlama ve sonraki aşamalarında iyi muhafaza edilmelidir. Özellikle açık renk kumaş, havlu veya tülbent işlemlerinde leke oluşmaması için ekstra özen gösterilmelidir. Ayrıca çeyiz için hazırlanan ürünler de uzun süre saklanacağından güve, böcek ve küf oluşmaması için koruyuculardan istifade edilir. Bunlar içinde en bilineni

kokusuyla böcekleri kaçıran naftalin adı verilen bir maddedir. Çeyiz için saklanan ürünlerin arasına naftalin konularak böceklerin vereceği muhtemel zararların önüne geçilmektedir. Böylelikle çeyiz ürünleri uzun süre boyunca temiz ve korunaklı bir şekilde muhafaza edilmektedir. El işi ustası, ürüne uygun ip, motif ve renk seçmek yanında ürünü muhafaza etmek açısından yetkin olmalıdır.

Ustanın ürünü ortaya çıkarırken içinde bulunduğu süreçler, ortaya çıkan ürünün yapısal özelliklerinde belirleyici olmaktadır. El sanatı ürünlerinin önemli bir özelliği olan geleneksel metot ve tekniklerin kullanılması, belli bir kalıplaşmayı beraberinde getirir de ortaya çıkan farklılıklar, aynı zamanda bir özgünlük kaynağıdır. Dolayısıyla aynı motiflerin, aynı hammaddelerle, aynı usta tarafından işlenmesi sonucu ortaya çıkan ürünlerde dahi keskin farklılıklar olmasa da ayrıntılarda küçük farklılıklar olduğu bilinmektedir.

3.2.6. Pazarlama

Pazarlama, bir ürünün hedeflenen kitleye tanıtılması ve satılmasıyla ilgili süreçleri içermektedir. Pazarlamanın verimli şekilde yapılabilmesi için hedef kitleyi ve müşteriyi iyi tanımak, istek ve ihtiyaçlarını anlamak gerekir. Hedef kitlenin bulunduğu coğrafi ve sosyal şartlar, pazarlama stratejisinin oluşumunda önemli bir rol oynar. Coğrafi ve sosyal yapı, ürünün fiyatını, müşteriye ulaşım aşamalarını ve süreçlerini etkileyen önemli unsurlardır.

Pazarlama sürecinin oluşması için öncelikle markalar, pazarlanacak ürün üzerine çalışmalar yapılmaktadır. Hedef kitlenin istek ve ihtiyaçlarını karşılayacak ürünün hazırlanmasının ardından fiyatlandırma için çalışmalar yapılmaktadır. Bu fiyatlandırma, pazarlama alanında ürünün rakiplerdeki ve firmalardaki üretimi, fiyatlandırılması ile hedef kitlenin ekonomik durumuna göre şekillenmektedir. Daha sonra ürünü dijital platformlar üzerinden satışa sunacak firmalar, ürünü müşteriye ulaştıracak lojistik destek ve dağıtım şekli belirlenmektedir. Bu aşamaların sonrasında ürünün reklam çalışmaları yapılmaktadır. Bu çalışmalar; broşür dağıtımları, ilan tabelaları (billboard) ve sosyal medya reklamları şeklindedir.

Araştırma örneklemini olan Artvin ili, verimli topraklarının, doğal güzelliklerinin yanında zorlu coğrafyasıyla tanınmaktadır. Coğrafi şartlar, şehirde bulunan ürünlerin çeşitliliğini ve fiyatını etkilemektedir. Yörenin halkı ticaret, tarım, arıcılık, hayvancılık gibi meslek kollarıyla geçimini sağlamaktadır. Şehrin kalkınması için pazar alanlarının, meslek kollarının gelişmesi gerekmektedir. Bu bağlamda yöresel ürünlerin tasarlandığı ve üretilen çay, bal, krem gibi ürünlerin pazarlanarak satıldığı bir marka geliştirilmiştir. Halkın tarım,

hayvancılık gibi konularda uzun yıllarca edindiği geleneksel bilgi, şehrin kalkınmasında önemli rol oynamaktadır (Özdemir, 2024: 277). Artvin'in geleneksel kültürünün vücut bulmuş hali olan "Artvin Markası" şehrin doğal güzelliklerini görmeye gelen turistlere ve yörenin halkına yeni deneyimler sunmaktadır.

Artvin'de kişisel girişimlerle üretilen el sanatı ürünleri, genellikle siparişlerin bir sonucudur. Bu işleri kendine meslek edinmiş kişilerle ev hanımları, talep üzerine işlemelerini yapmaktadır. İğne işlemesi, oya ve örgü içeren giyim-kuşam ve süslenme ürünleri, ev aksesuarı ya da gündelik kullanımı olan dekorlar ile çeyize konu ürünlerin ekonomik değeri oldukça yüksektir. Bu ürünlerin malzemeleri, işlenmesine ayrılan zaman ve sarf edilen emek satış fiyatlarını doğrudan şekillendirmektedir. Ayrıca iğne işlemeleri, oyalar ve örgüler kendilerine ekonomik kazanç sağlamak isteyen kadınların gündelik iş ve uğraşlarının ardından kalan zamanları değerlendirmek amacıyla yöneldikleri faaliyet alanlarındadır. Her ne sebeple olursa olsun üretilen ürünlerin pazarlanması, tanındıkları yoluyla ya da doğrudan halk pazarlarında sergi açarak yapılmaktadır.

3.3. ARTVIN'DE İĞNE, OYA VE ÖRGÜ MOTİFLERİNDEN ÖRNEKLER

Artvin'de sanayi faaliyetlerinin yeterli olmaması, iş kollarının az olması kadınların daha çok ev içi yaşamda, ev hanımı olarak faaliyetlerini sürdürmelerine neden olmaktadır. Bundan dolayı boş zamanlarının olması, bu zamanları daha çok kültürel etkinliklerde, el sanatları gibi üretim süreçlerinde değerlendirmelerini sağlamaktadır. Araştırmamız örnekleminde Artvin'in Arhavi, Hopa, Ardanuç ve Merkez ilçelerinden derlediğimiz verileri göz önünde bulundurduğumuzda el sanatları ile ilgilenen, geçimini bu şekilde karşılayan kadınlar coğrafi koşulların zorluğu sebebiyle gerekli malzemeleri bulmakta zorlanmaktadırlar. "Malzemelerimi tuhafiyeden alıyorum. Tuhafiyede çeşitlilik az olduğu için internetten almaya çalışıyorum" (KK-1). Zamanla gelişen teknolojiye uyum sağlayabilen kişiler internet ortamından malzeme temin edebilmektedir.

Malzeme çeşitliliği, ürünün oluşumunu da etkilemektedir. Köy gibi küçük yerlerde oluşmaya başlayan el sanatları başlangıçta insanların birbirinden görerek öğrenmesiyle başladığı için ortaya çıkan ilk ürünler de birbirine benzemektedir. Artvin ilinin incelediğimiz ilçelerinde iğne oyalarının oluşumunun çoğunlukla boncuk işiyle başladığını görmekteyiz. "İlkokula giderken tığı elimize alırdık, renkli boncuklarla oya yapardık" (KK-2). "Oya yapmaya küçük boncukları oya yaparak başladım" (KK-3). Boncuk işlemelerinin yanında hayvan motifleriyle oya yapmaya başlayan kadınlar da vardır. "17-18 yaşımıdaydım ilk

zürafa modelini yaparak başladım. Arkadaşımmın ablası öğretmişti” (KK-4). “İlk motifim zürafaydı, öğrenirken iki üç tane yazmayı ziyan etmişim” (KK-5). Anadolu’da gözlemlenmeyen bir hayvan olan zürafanın tarım ve hayvancılıkla uğraşılan Artvin ilinde de gözlenmezken kadınların ilk motiflerine yansıdığı görülmektedir.

Bir geleneksel meslek olarak iğne, oya ve örgünün kültürel aktarımında gözlem yoluyla öğrenme ilk sırada yer almaktadır. Kadınlar, el işlerindeki motifleri birbirlerine aktararak geliştirmektedir. Belirli tarihlerde toplandıkları “altın günü, gün” adı verilen zaman dilimlerinde çoğu kadın, el işlerini de yanına götürerek sohbet eşliğinde işlemeye devam etmektedir. Maharetlerini gösterdikleri el işlerinin örneklerini birbirleriyle paylaşarak motifin devamlılığını sağlamaktadırlar.

Kadınların bir araya geldikleri günlerde işledikleri ürünleri hemcinsleriyle paylaşmaları bilgi, birikim ve deneyimlerini göstermeleri yanında mesleki tecrübenin aktarılmasını sağlamaktadır. Ayrıca ürün çeşitliliği gizil bir özellik olarak kadınların kendi aralarında sosyal ve kişisel statülerinin pekişmesinde ürettikleri işlemelerden dolayı aldıkları haklı övgüler motivasyon kaynağı olmaktadır. Bu durum, ayrıca kişinin manevi doyum yaşamasını ve yeni modeller ile ürünler tasarlamasını teşvik edicidir.

Şekil 16: Örnek bezi (Kişisel Arşiv).

Geleneksel bir meslek olan oya sanatının örnek aktarımını sağlayan bir araç olan örnek bezi (Şekil 15) kadınların beğendikleri motiflerin örneğini çıkarmak için çantalarında bulundurdukları bir bez veya kumaş parçasıdır. Günümüzde internet teknolojilerinin gelişmesi, akıllı telefon, bilgisayar ve tabletlerin yaygınlaşması iğne, oya ve örgü işlerini yapanların yeni modeller öğrenmelerinde kolaylaştırıcı olmuştur. Bu bakımdan dijital kültür ortamında örnek bezi büyük oranda geleneksel işlevini kaybetmiş, bunun yerini hemen her yerden erişilebilen internet kaynağındaki modeller ve fotoğraf almıştır.

Çalışmanın bu bölümünde kaynak kişi görüşmeleri sonucu elde edilen çeyiz ürünlerinin görsellerinden hareketle motifler yorumlanmıştır. Burada yer verilen motif tasarımlarının tamamı bitkilerden esinlenerek oluşturulmuştur. Bu bakımdan Artvin örneklemindeki çalışmamızda elde ettiğimiz örneklerde çiçek ve meyve motifinin oldukça yaygın olduğu görülmüştür. Bunlar arasında “lale, karanfil, çilek, soğan, limon, yonca, üzüm vb.” örnekler yer almaktadır.

Şekil 17: Lale motifli iğne oyası örneği (Kişisel Arşiv).

Artvin, doğal güzelliklerin bir arada olduğu, yeşilin farklı tonlarının görülebildiği bir şehirdir. El işlemleri ile uğraşan, çeyiz hazırlayan kişiler, yarattıkları motifleri Artvin coğrafyasının özelliklerinden ve doğasından esinlenerek oluşturduklarını bildirmişlerdir. Lale çiçeği, 1718-1730 yılları arasında devletin ileri gelenlerinin konaklarının bahçesinde yetiştirilmeye başlanmıştır. Bu yetiştiricilik zamanla moda haline gelmiş ve bu dönemin Lale Devri olarak adlandırılmasını sağlamıştır. Bu dönemde yoğun talep üzerine lale soğanının fiyatı artmış bu sebeple “Şukufe Meclisi” kurularak başına Şeyh Mehmet Lâlezari getirilmiştir (Goodwin’den aktaran Aytaçoğlu, 1993: 5). Lale, sadece çiçek olarak değil, dönemin mimarisinde, şiirlerinde, sanatsal faaliyetlerinde (çini, ahşap, cam, el işlemleri gibi) motif olarak görülmüştür. Türk milleti tarih boyunca çiçeklere ilgi duymuştur. Bir döneme ismini veren lale de toplum tarafından benimsenmiş, sevilmiş, halk kültürünün çeşitli yaratım ortamlarında kendine yer bulmuştur. Yukarıda örneğini verdiğimiz Lale

(Şekil 16) motifi, özellikle şehrin köylerinde görülen ve evlerin bahçelerinde yer alan bir çiçektir. Örnek incelendiğinde oyayı işleyen kişinin, motifin renklerini hem işleme yaptığı tülbindin hem de çiçeğin doğadaki rengine uygun seçtiği görülmektedir.

Şekil 18: Karanfil motifli iğne oyası örneği (Kişisel Arşiv).

Kültürel ürünlerin önemli bir kısmında olduğu gibi el işlerinde ortaya çıkan ürünler de kişilerin çevrelerinde gördüklerinin bir yansımasıdır. Geleneksel el sanatlarında el işi ustası, sosyal yaşamından, çevresinden ve doğadan etkilenir. Yukarıda örneği bulunan karanfil motifi de bunun önemli bir yansımasıdır. Ülkemizde bazı bölgelerde hem içecekleri tatlandırmak hem de hanımların öğütülmüş halini yemeklerde kullandığı bir baharat çeşidi olan karanfilin, ağız kokusuna ve diş ağrısına iyi geldiğinden halk arasında kullanımı oldukça yaygındır. Karanfil, geleneksel tıpta şifacıların reçetelerinde yer alan aynı zamanda kimyevi özellikleri itibarıyla ilaç ve kozmetik endüstrisinde (pastil, diş macunu) kullanılan bir bitkidir. Yukarıda örneği verilen motif de çeyiz işleyen kişilerin belleğinde yer alan bir karanfil yorumudur. Örnek model incelendiğinde karanfilin doğadaki renginden farklı olarak sarı ve turuncu renklerle şekillendirildiği görülmektedir. Burada iğne ve oyacı, motifinin renklerini tülbindin rengine uyumlu olacak şekilde seçmiştir. Tülbindin koyu ve tonlarında bir renkten meydana gelmesi motifin de bu bağlamda renk tercihinin belirlenmesinde etkili olmuştur. Dolayısıyla halkbilimi kavramsal çerçevesinden bakıldığında bağlamsal şartların ortaya çıkan performansı ve ürünü belirlediği görülmektedir.

Şekil 19: Çilek motifli iğne oyası örneği (Kişisel Arşiv).

Doğa, geleneksel el sanatlarına ilham veren ana kaynaktır. Çiçekler, ağaçlar, yapraklar, meyveler ve diğer doğa unsurları, oya motiflerinde görülmektedir. Yukarıdaki motifte doğanın bir parçası olan meyve işlenmektedir. Meyve, insanların ve hayvanların önemli besin kaynakları arasında yer almaktadır. Bu bakımdan gerek öğünlerin bir parçası gerek yaşamın çeşitli evrelerinde (süs, şeker, tatlı, sirke, ilaç, kozmetik vd.) yer alan önemli bir unsurdur. Yukarıda örneği verilen tülbent incelendiğinde çilek meyvesinin motif olarak yorumlandığı görülmektedir. Çilek motifinin pembe ve beyaz renklerde işlenmesi tülbent ile uyum amacıyla yapılmıştır. Motif ile tülbent arasındaki bağlantıyı sağlayan zincirde ise yeşil renk tercih edilmiştir. Bu açıdan ortaya çıkan motif, bütün olarak çileğin doğadaki görüntüsünün bir tasviridir. Dolayısıyla oyayı işleyen kişi tarafından çileğin hem doğadaki görünümüne hem de estetik duruşuna bir gönderme yapılmıştır.

Şekil 20: Soğan motifli iğne oyası örneği (Kişisel Arşiv).

El örgüsü ve oya işlemesi yapan kişilerin modellerinden biri de soğan motifidir. Yukarıda örnekleri verilen ürünlerde olduğu gibi soğan da yaşamın pek çok safhasında yer alan bir bitkidir. Yemekler yanında halk hekimliğinde ve modern tıpta çeşitli amaçlarla

kullanılmaktadır. Tıbbi ilaçların henüz üretilmediği veya bazı bölgelere ulaşmadığı dönemlerde halk, deneme yanılma yoluyla tecrübelenerek hastalıklara şifa olacak besinleri keşfetmiştir. Soğanı, antibiyotik etkisi olduğu düşünülerek özellikle soğuk algınlığı olan bireyler tüketmektedir. Yeni doğum yapmış, bebeğini emziren annelere soğan yedirilmekte ve sütünün veriminin, vitamininin artacağına inanılmaktadır. Üst solunum yolu (burun tıkanıklığı gibi) hastalıklarında şifa olarak soğan ortadan ikiye bölünerek iç kısmın üstüne dik bir şekilde karanfiller yerleştirilmekte ve uyurken hastanın başucuna koyulmaktadır.

Yukarıda verilen (Şekil 19) incelendiğinde şu sonuçlara ulaşılmaktadır: El işlemesi ve oya yapan kişiler, motif oluştururken hayal güçlerini ve becerilerini konuştururlar. Örnekte yer alan soğan motifi de hiç şüphesiz örgü-işleme yapan kişinin yakınında gördüğü bir ürünün yorumlanmasıdır. Tülbende işlenen motif incelendiğinde kesilmiş soğan halkalarının iğne ve iplikle resmedildiği görülmektedir. Motiflerin renkleri soğanın doğadaki renklerine (mor, sarı) uygun olacak şekilde seçilmiştir. Oyayı yapan kişi yan yana üçlü bir halka oluşturarak kesilmiş soğan tasarımına farklı bir yorum getirmiştir. Tülbentte yer alan çiçeklerle yaratılan motifin uyum içinde olduğunu söylemek mümkündür.

Şekil 21: Limon motifli iğne oyası örneği (Kişisel Arşiv).

Artvin'in Hopa ilçesinden derlenen yukarıdaki örnekte yer alan motif, limon meyvesi ve dalıdır. Limon, doğadaki rengi ve şekliyle motif oluşturularak el işine aktarılmıştır. Limonun el işine bir motif olarak aktarılmasında gündelik yaşamdaki yeri ve önemi etkili olmuştur. Yöre halkı, limonu gündelik yaşantısında birçok şekilde kullanmaktadır. Gerek yemeklerde gerek içeceklerde limonun vazgeçilmez bir yeri vardır. Balık yemeklerinde ve çay içerken limon eksik edilmez. Ayrıca tadı ve kokusu itibarıyla kurabiye, kek ve salatalarda kullanımı oldukça yaygındır. Limon C vitamini yüksek bir besin olduğundan kış aylarında farklı karışımlarla veya doğrudan da tüketilmektedir. Yetişkinlerde bazen sıcak suyun bazen de ıhlamurun içinde zencefil, karabiber ve bal gibi yan ürünlerle birlikte ana

ürün olarak limon tüketildiğinde boğaz ağrısı, soğuk algınlığı gibi hastalıklara şifa olacağı düşünülmektedir. Çocuklarda ateş düşürücü olarak hastanın topuğuna limonun yarısı yerleştirildiğinde limonun ateşi düşüreceğine inanılmaktadır. Limon ile hurma birlikte tüketildiğinde (C vitamini barındırdığından) demir emilimini artırmaktadır. Yörede iklim koşullarının elverişli olmasından dolayı evlerin bahçelerinde kendi ihtiyaçlarını karşılayacak kadar limon yetiştirilmektedir. Dolayısıyla limon motifinin oluşturulması için gerekli izlenimler ve sosyal ortam oldukça müsaittir. Görsel incelendiğinde tülbentte yer alan renkler ve çiçekler limon motifiyle uyum göstermektedir.

Şekil 22: Yonca motifli iğne oyası örneği (Kişisel Arşiv).

Yonca, doğada kendiliğinden olabildiği gibi ekilerek de yetiştirilmektedir. Besin değeri yüksek olduğundan hayvanların yemlerinde de kullanılmaktadır. Halk arasında yoncanın şans getirdiğine inanılmaktadır. Dört yapraklı şekli zor bulunduğu için bulan kişiye şans getireceği düşünülmektedir. Yonca yaprağı incelendiğinde yeşil ve beyaz tonların bir arada bulunduğu görülmektedir. Yaprığın açık yeşil renginin iç kısımları sarı veya beyaz renklerle çevrilidir. Yukarıda verilen örnekte yer alan yonca motifi incelendiğinde yaprağı çevreleyen siyah zincir tülbentte uygunluk açısından tercih edilmiştir. Motifin sarı renkte olması da yine tülbentte yer alan sarı çiçeklerle uygunluk göstermektedir.

Artvin’de iğne oyaları ve el işlemleri yanında örgü teknikleri ve motifleri konusunda da veriler elde edilmiştir. Kişilerin giyim kuşamlarında yer alan kazak, yelek, süveter, hırka, atkı, bere, eldiven ve patik gibi ürünler, hem kültürel yaratımlara imkân vermekte hem de zorlu kış mevsiminin etkilerini en aza indirmektedir. Bu ürünler el işlemlerinde olduğu gibi yerel ve geleneksel bilgilerin aktarılmasına imkân tanımaktadır. İşlenen örgünün ortaya çıkmasında kullanılan malzemeler yanında örülen motifler de yaratıcılığın bir sonucudur. Örgü modellerinde kişisel ihtiyaçların karşılanması yanında talebe göre üretimler de

yapılabilmektedir. Ortaya çıkan ürünler kişilerin bilgi ve becerilerine göre değişebilmektedir. Tezin bu bölümünde Artvin’de kaynak kişilerimizle yaptığımız derleme ve görüşmelerde elde ettiğimiz örgü örnekleri incelenmiştir.

Geleneksel Türk kültürünün önemli bir parçası olan çeyizlerin içeriğinde (yöre fark etmeksizin) oya, yelek ve patik bulunmaktadır. El emeği olan bu ürünler gelinin ve damadın çeyizinde yer almaktadır. Türk geleneklerinde yeni evlenmiş kızlar misafirlğe giderken çeyizindeki oyalı örtü ve el örmesi patiklerden ev sahibine hediye götürmektedir. Dolayısıyla çeyizlerinde hediyelik ve evde kullanımlık olacak şekilde ayrılmış örtü ve patik bulundurmaktadır.

Şekil 23:Oklava kullanılarak örölmüş yelek örneği (Kişisel Arşiv).

Oklava örneği olarak adlandırılan bu yelek motifi, Artvin’in Hopa ilçesinden alınmıştır. Artvin yöresinde coğrafi şartlar nedeniyle ürönlere ve malzemeye ulaşım zor olmaktadır. Evdeki imkânlarla üretim yapan kadınlar yukarıda verilen örnekte olduğu gibi mutfakta hamur açmaya yarayan oklavanın yardımıyla giyilecek bir ürün olan yeleği üretmişlerdir. Bu yelek, motif bakımında “delikli örgü” ya da “ajurlu motif” olarak adlandırılmaktadır. Delikli motifler hem estetik bir görünüm sağlar hem de giysiye hafiflik verir. Bu özelliğiyle kullanılan ipin miktarı da azalacağından bir bakıma üreten ya da satın alan için tasarım ekonomiktir. Bu tür motifler yelek, hırka, şal gibi kıyafetlerde daha çok

tercih edilmektedir. Ürünün kalınlığına ve inceliğine göre kullanım alanları da değişmektedir.

Giysi ürünleri örülürken onu giyecek kişinin beden ölçüsüne göre hareket edilir. Kişi, kendi bedenine göre ya da başka birinin bedenine göre yapacağı ürünün ilmek sayısını belirlemektedir. Yeleklerde bütün olarak yapılan örgü tekniği yanında yukarıda verilen modelde olduğu gibi parça şeklinde işlemler de mevcuttur. Yeleğin sırt kısmı tek parça ön yüzü ise iki parçadan oluşmaktadır. Parçalar örüldükten sonra bir araya getirilip dikilmektedir. Model olarak dikdörtgen delikler kullanılarak motif oluşturulmuştur. Yaka kısmında üç düğme ile bir tasarım yapılmıştır. Motifi işleyen kaynak kişi, renk tercihini denizin maviliğinden esinlenerek yaptığını belirtmiştir. Eldeki malzemelerin yardımıyla ortaya konulan bu ürün, örgü ve işlemlerde yaratıcılığın önemini göstermektedir. Bu ürün, ipin ve tasarımın türüne göre, ev içinde ve dışarıda mevsim geçişlerinde kullanmaya uygundur.

Şekil 24: Kafes motifli yelek örneği (Kişisel Arşiv).

Yelekler çoğunlukla şiş ile tek katman şeklinde örülmektedir. Yukarıdaki örnekte ise bu durumdan farklı olarak yelek, tığ ile iki katmanlı şekilde örülmüştür. Örnek incelendiğinde, tığ ile gri renkte bir kafes zemin hazırlanmış, üstü yatay ve dikey olacak şekilde zeminden farklı renkte ip ile sarılmıştır. Üst katmanında bir yumak ipten birden fazla rengi barındıran “ebruli ip” kullanılmıştır. Motifin şeklinin belirgin olarak görülmesi için

zeminde açık, dış katmanda koyu tonlar kullanılmıştır. Motifte yer alan renkler Artvin doğasında sonbaharda görülen ağaçların görüntüsünü yansıtmaktadır.

Şekil 25: Ters lale motifli, lohusa yeleği örneği (Kişisel Arşiv).

Yukarıda verilen (Şekil 24) örnekte beyaz iple örülmüş bir gelin yeleği bulunmaktadır. Bu yelek; sırtı tek, ön yüzü ise iki parça olacak şekilde örülmüş, sonradan birleştirilmiştir. Yeleğin kol, omuz, yaka ve bel kısımları lastik şeklinde örülmüştür. Geriye kalan kısımları ise yan yana şeritler halinde ters lale motifiyle tasarlanmıştır. Artvin yöresinde ve Türk kültüründe lale motifinin önemi önceki (Şekil 16) motiflerde belirtilmiştir. Dolayısıyla bu örnekte yeleğin işlevi üzerinde inceleme yapılmıştır. Kadınların, doğum yaptıktan sonraki beş veya altı haftalık süreçlerine “lohusa dönemi” denir. Halk arasında kırk gün olan bu beş, altı haftalık dönemde anne ve çocuk evden çıkmaz. Bu dönem, annenin doğum sonrası vücut sağlığını doğumdan önceki haline getirmek ve iyileştirmek için oldukça önemlidir. Anne, yelek ve patik giydirilerek sıcak tutulur, süt yapıcı gıdalarla beslenmesine özen gösterilir. Lohusa döneminde anneye yün yelek, patik ve çeyizindeki beyaz renkli pijamalar giydirilir. Aynı zamanda bu dönem için hazırlanmış pikeler yatağa serilir. Bu dönemde masumiyetin, temizliğin, duruluğun ve gücün temsili olan beyaz (ak) renk kullanılmaktadır (Yıldırım, 2022: 26).

Eski Türk mitolojisiinde lohusa döneminde, anne ve bebeğe kötü ruh olan alkarısı veya albastının zarar verebileceğine inanılmaktadır. Halk arasındaki inanışa göre albastı ruhu kırmızı renkten korkmaktadır (Yıldırım, 2022, 126). Dolayısıyla anne ve bebeğin yanına kırmızı renkte ürünler (anneye kırmızı lohusa tacı takılması gibi) koyulmakta ve bu süreçte yalnız bırakılmamaktadır.

Şekil 26: Halı motifli çorap şiş örneği (Kişisel Arşiv).

Artvin yöresinde kışların sert geçmesi sebebiyle patikler bilek hizasından biraz daha yukarıda, çorap şeklinde örülmektedir. Geleneksel patikler beş adet şiş (cağ) kullanılarak sıkı dokuma tarzında yapılmaktadır. Bu şişler klasik yelek şişlerinden farklı olarak takribi bir karış uzunluğunda, metal ve incedir. Günümüzde şişlerin yanı sıra tığ ile de patik işlenmektedir. Yapım tekniği bakımından çift katmanlı gibi görünürler, çünkü desenler detaylı ve yoğun bir şekilde işlenmiştir. Örgü sanatında da oya işlemelerinde olduğu gibi sosyal yaşamdan izler barındıran motifler mevcuttur. Anadolu halı ve kilimlerinde kullanılan geometrik motiflerden biri olan aile sembolizmi, patiklere örnekteki gibi yansımıştır. Bu motifler bolluk, bereket ve aile birlikteliği anlamlarını içermektedir. Bu tasarımlarda yer alan sarı ve siyah renkler kendi aralarında bir zıtlık oluşturmaktadır. Ayrıca bu renkler geleneksel Türk işlemelerinde oldukça sık kullanılmaktadır. İşlemelerde birbirine aykırı renklerin tercih edilmesi, tasarlanan motiflerin belirginleşmesinde etkilidir. Bu tür ürünler, hem gündelik kullanım amacıyla örülmekte hem de genç kızların çeyizlerinde yer almaktadır.

Patik ve yelek örmek için çoğunlukla beş şiş (beş çağ) kullanılmaktadır. Ancak tığ da patik örmek için tercih edilen araçlar arasındadır. Patiğin kalınlık, incelik ve sertlik dengesini kullanılan ip, işçilik ve iğne türü belirlemektedir. Örmek işlemi sırasında bu işlemi yapan kişi ilmeklerin arasını sık dokursa patik daha sert, seyrek dokursa daha yumuşak ve esnek bir doku kazanır. Aşağıda verilen örnekte yer alan çorap/patik yün ip ile tığ kullanılarak

ör÷lmüştür. Dolayısıyla tığ, örgünün yapısının ince olmasını sağlarken ham maddesi yün olan ip kullanılması da yumuşak olmasını sağlamaktadır. Yün, diğer ip türlerine (akrilik ip, penye ip vs.) oranla daha sıcak tutan bir malzeme olduğundan kış aylarında oldukça fazla tercih edilmektedir. Ayrıca doğal bir ürün olan yünün Artvin yöresinde sağlığa iyi geldiği düşünülerek yün yataklar kullanılmaktadır. Yün çoraba yörenin bazı köylerinde “şal çorap” da denilmektedir. Çorabın uç kısmı yuvarlak bilek kısmı ise lastikli bir tasarıma sahiptir. Ayrıca ön kısmından bir şerit geçilerek süslenmiştir.

Şekil 27: Yün çorap/patık (Kişisel Arşiv).

İnsanların giyinme ihtiyacına zamanla estetik unsurlar eklenmiş, kıyafetlere süsleme amacıyla motifler ve çeşitli boncuklar eklenmiştir. Patık, ayakları soğuktan korumak amacıyla ör÷len bir el işlemesidir. Aşağıda verilen örnekte ise patığın bir kısmının kafes şeklinde ör÷lerek değişime uğradığı gör÷lmektedir. Modern bir görünüm elde eden bu patikle asıl işlevi azalsa da (kışın ısıtma, ağıy sıcak tutma) estetik bir görünüm elde edilmiştir.

Şekil 28: Kafes ve boncuk işlemeli patık örneği (Kişisel Arşiv).

3.4.ARTVİN'DE KÜLTÜR DEĞİŞMELERİ BAĞLAMINDA İĞNE, OYA VE ÖRGÜ

Kültür, zamanın akışında değişerek oluşumunu devam ettirmektedir. Kendinden önceki dönemdeki kültürü tanımak isteyen kişi, kültürün kuşaklararası aktarılmasından faydalanabilir. Değişen kültürle birlikte yeni gelenekler, âdetler, ananeler oluşabilir. Kültür değişimlerinde toplumların maddi unsurları yanında manevi özellikleri de teknolojik ve ideolojik etkilerin bir sonucu olarak şekillenebilir. Manevi ve ideolojik değişim, teknolojik değişimden daha kolay ve önce meydana gelir (Güngör, 1980: 13). Türk milletinin yaşadığı coğrafyalarda çeşitli vesilelerle temas kurduğu devletler veya topluluklardan etkilenmesi kültür değişmelerinin doğal bir sonucudur. Diğer taraftan milletlerin temasta bulundukları toplumlardan devşirdikleri kültürel olguları kendi istek ve arzularına göre dönüştürmeleri de mümkündür. Kuzey Afrika kabilelerinin İslam'ı kabul etmelerine rağmen Arapların teknolojilerini benimsememeleri bunun tipik bir örneğidir (Güngör, 1980: 13). Kültür değişmesi her dönemde yaşanan bir süreçtir. 2000'lerde genç olan bir kişi ile 90'larda gençliğini yaşamış olan birinin koşulları aynı değildir. Bu bakımdan değişim, her alanı etkilemiştir.

Kültür değişimleri, insan yaşamının bir sonucudur. İlkel bir toplumdaki kültür değişmeleriyle bugün Batı'nın modern toplumunda yaşanan kültür değişimleri kavram olarak aynıdır, fakat teknik olarak birbirinden tamamen farklıdır. Kültür değişmelerinin bir bölümü istekli ve bilinçli bir sürecin sonunda diğerleri de zorlama olarak gerçekleşir. Bu bakımdan yaşanan kültür değişmelerinin bir bölümünün temelinde toplumun ihtiyaçları vardır. Geleneksel Türk toplumunun konargöçer yaşamdan yerleşik yaşama geçmesiyle kültüründe birçok değişiklikler olmuştur. Konargöçer yaşam sürekli bir devinim halinde olmayı gerektirdiğinden insanlar, daha hafif ve küçük, taşınabilecek minvalde eşyalar yapmışlardır. Kalıcı bir yerleşim söz konusu olmadığı için evlerini dahi taşınabilir şekilde oluşturmuşlardır. Yerleşik yaşama geçiş ile birlikte düzenleri değişen Türkler, sabit konutlar, ağır eşyalar ve hayvancılığın yanında tarımsal üretime de zaman ayırmaya başlamışlardır. Toplumun değişen yaşam şekli kültüre de yansımıştır. Yerleşik hayata geçmenin yanı sıra dinî inanışların etkisi de kültürün değişmesinde önemli bir husustur. Türklerin İslam öncesi ve İslam sonrası yaşantılarında görülen kültürel farklılaşmada din belirleyici bir etkidir. İslamiyet'ten önceki yapıyı ele aldığımızda kadınların erkeklerle birlikte yönetimde rol aldığı görülürken dinin etkisiyle bu durum değişmiş, kadınlar kendilerine haram olduğu söylenen ortamlarda bulunmayarak mahremiyet haline bürünmüşlerdir. Bunun bir örneği

olarak makul olan alp tipi kadının yerini cicili bicili Türkmen kızı almıştır. Dede Korkut Kitabı'ndaki “Kanglı Koca Oğlu Kan Turalı Destanı”nda kahraman sahip olduğu değer ve kabullerden dolayı cicili bicili Türkmen kızı yerine alp vasfını taşıyan düşmanın kızıyla evlenmiştir. Hikâyede kahraman, istediği kızı “Baba ben yerimden kalkmadan o kalkmış olmalı, ben kara koç atıma binmeden o binmiş olmalı, ben kanlı kâfir eline varmadan o varmış bana baş getirmiş olmalı” (Ergin, 2021: 139) şeklinde betimlemiştir. Bu isteğinin üzerine Trabzon tekürünün kızıyla evlenir. Günümüzde bu durumlar değişkenlik göstermektedir. Toplumun kırsal kesimindeki erkekler, hayat mücadelesini birlikte verebileceği, tarlada, bahçede çalışabilecek beceride olan kızlar ile evlenmeyi amaçlarken kent yaşamındaki erkekler ekonominin zorluğu daha baskın olduğundan meslek sahibi olan kızlar ile evlenmeyi tercih etmektedir. Bu bağlamda inanç, nesillerin değişmesi, genel kabuller, gelenek ve görenekler, teknolojik gelişmeler ve ekonomik şartlar kültürdeki değişimleri etkileyen önemli faktörlerdir.

Kültür değişimleri, bir toplumun yaşadığı çeşitli dönüşümler ve evrimlerdir. Bu değişimler, sosyal, ekonomik, politik, teknolojik ve demografik faktörlerin etkileşimiyle ortaya çıkmaktadır. Teknolojik ilerlemeler, küreselleşme, göçler, siyasal hareketler, medya gibi unsurlar kültür değişmelerini tetikleyici bir rol oynar. Bu bakımdan insan yaşantısının doğumdan ölüme kadar bütün geçiş aşamalarında kültür değişmelerinin izlerini görmek mümkündür. El sanatları, teknolojik ilerlemeler sonucu farklı bir boyut kazanmıştır. Günümüzde yazılımın gelişmesiyle üretilen 3D yazıcı modellemelerle tasarlanan ürünler, bilek gücü gerektirmeden hazırlanmaktadır. Bu şekilde hem iş gücü hafiflemiş hem de üretim hızlı hale gelmiştir.

Çalışmanın bu bölümünde kültür değişmelerinin iğne işlemleri, oyalar ve örgüler üzerindeki dönüştürücü etkisi sahada elde ettiğimiz veriler ve gözlemlerimizle birlikte değerlendirilmiştir. Kültürün değişmesi, geleneksel el sanatlarının oluşumunu ve gelişimini etkilemektedir. Geleneksel el sanatları, olduğu çağın kültürel izlerini taşımaktadır. Bu çağın koşullarıyla şekillenen gelenek, kültürün kendi süreçlerinde yenilenmesiyle diri kalmaya devam etmektedir.

El sanatlarının nesilden nesile aktarılmasında geçiş dönemleri büyük bir öneme sahiptir. İnsanın doğduğu an ile başlayan bu geçiş dönemleri söz, nişan ve düğün gibi seremonileri kapsayarak ölüm ile son bulmaktadır. Yeni doğacak bir bebek için yelek, süveter, patik, battaniye gibi el örgüsü ürünler hazırlanmaktadır. Aynı şekilde çocuk

büyüdükçe bedenine uygun kıyafetler örülmektedir. Evlilik çağına gelen her insan için sanki yeni doğmuşçasına yeniden patikler, yelekler hazırlanmaktadır. Gelin ve damat için hazırlanan bu ürünler “çeyiz” olarak çiftin yeni evine götürülmektedir. Yörelere göre değişiklik gösterse de temeldeki çeyiz olgusu değişmeyen bir unsurdur. Geleneksel kültürde çeyiz kavramı kalıplaşmış bir olgu olarak tanımlanabilirken çeyize konu sandığın içindekiler yaşanan çağa, insanların ilgi, ihtiyaç ve beklentilerine göre değişebilmektedir.

İnsan yaşamında evlilik, aile olmanın ve toplumsal dayanışmanın sürdürülmesinde önemli bir geçiş basamağıdır. Evlenecek çiftlerin birbirlerine açılmalarında ve bir ilişkiye başlamalarında öne çıkan sembolik unsurlardan birisi de genç kızların erkeklere verdiği işlenmiş mendildir. Günümüzde her ne kadar bir geçerliliği ve uygulama alanı bulunmasa da işlenmiş mendiller geleneksel toplumlar açısından birçok anlamı içermektedir. Gelenekte verilen ve genellikle kız tarafından işlenen mendilin günümüzde uygulama alanı bulunmamaktadır.

Evliliğe geçiş dönemi seremonilerinin başlangıcı söz kesmedir. Bu merasimde erkek tarafı kızı isteme amacıyla kız tarafına ziyarete gitmektedir. Bu ziyaretin sonunda kız tarafı erkek tarafına “söz mendili” denilen ve kızımızı oğlunuz ile sözledik manasına gelen el işlemesi mendil vermektedir. Bir sonraki evre olan nişan merasiminde ise erkek ve kız tarafı ailedeki her birey için özel olarak hazırlanan bohçaları birbirlerine sunmaktadır. Kız tarafından hazırlanan bohçada; damat için iç giyim, dış giyim ve ayakkabının dâhil olduğu ayrıca seccade, el işlemesi havlu, namaz takkesinin ve kişisel bakım ürünleri yer almaktadır. Damadın aile bireylerine verilen bohçalara kadınlarda iğne oyası örtü, iç giyim, seccade, havlu, patik ve dış giyim için elbiselik kumaş konulmaktadır. Zamanla değişen kültür ile birlikte bazı yörelerde elbiselik kumaş yerine etek ve bluz konmaktadır. Erkekler için hazırlanan bohçaya da damat bohçasından farklı olarak ayakkabı yerine erkek patiği konmaktadır. Erkek tarafından kız tarafına verilen bohça içeriğinde ise gelin için hazırlanan bohçada; iç giyim, dış giyim, iğne oyası örtü, havlu, seccade, yelek, ayakkabı, kozmetik ve kişisel bakım ürünleri bulunmaktadır. Gelinin aile bireyleri için de damadın aile bireylerine hazırlanan bohça ile aynı içerikte sunulmaktadır. Söz ve nişan merasimlerinin ardından gelinin çeyizi düğün gününden önce (takribi bir hafta önce) evlendikten sonra yaşayacağı eve götürülür. “Çeyiz serme” olarak adlandırılan bir merasimle gelinin çeyizleri açılır ve eşe dosta gösterilmek amacıyla özenle dizilir.

Çeyizlerin içinde yer alan ürünler zamanla değişime uğramıştır. Kültürel değişimin bir getirisi olan bu süreçle birlikte, çeyizlere sadece ihtiyacı duyulan ürünler konulmaya başlanmıştır. Geleneksel Türk kültürüne bakıldığında, genç kızlar çeyizlerini hazırlamak için el işi öğrenmiştir. Çeyizinde el işi ürünü olmayan kızlara tepki gösterilir, makineleşme sonrası makine ürünü işlerin çeyize konması da hoş karşılanmamıştır. İnsanlar, evdeki eşyaların üzerlerine koymak amacıyla danteller örmüştür. Televizyon, fiskos (sehpa türü) ve kanepelerin üstlerine sermek için el işlemeli örtüler hazırlanmıştır. Yatak örtüleri, perdeler, yazmalar, patikler, yelekler, havlular, paspaslar gibi birçok tekstil ürünü geçmişte el ile işlenmiştir. Geleneksel yaşamda çeyiz hazırlığı yapan anneler ve kızlar, komşu kızında görüp beğendikleri ürünlerin örnekleriyle çeyizlerini hazırlamıştır. Günümüze yaklaştıkça küreselleşme ve dijitalleşme ile birlikte gençlerin modern yaşam arzusu çeyiz algısını değiştirmiştir. Mahalle çerçevesinde çıkarılan örneklerin yerini, sosyal medyada birçok şehirden insanların sunduğu örnekler almıştır. Bu durum bir bakıma zenginlik olarak kabul edilen kültürel çeşitliliği beraberinde getirirse de diğer taraftan yaratıcılığı engellemiştir.

Günümüzde kültür değişmelerinin bir sonucu olarak genç kızların sosyal medyada görüp beğendiği çeşitli ürünler çeyiz bohçasında kendine yer bulmaktadır. Sosyal mecralarda ünlenen kişilerin hayatlarını takip eden kızlar, zamanla bu kişilerin yaşam tarzlarını, zevklerini, beğenilerini benimseyerek kendi yaşamlarına katmaktadır. Fenomen veya influencer olarak adlandırılan bu kişilerin zevkleri birbirinden farklı olduğundan toplumun bir kısmı, hayatı sade yaşamayı seçerken bir kısmı da görkemli bir hayat tarzı tercih etmektedir. Bu tarz seçimler evli kişilerin ev yaşamında, bekârların ise evlilik hazırlığı esnasında etkin bir şekilde rol almaktadır. Fenomenler, işbirliği yaptığı markaların veya kendi keşfettiği ürünlerin tanıtımını yaparak bunların satış ve pazarlamasında önemli bir etkiye sahiplerdir. Bu bağlamda çağın modasına yön verilmektedir. Bu bir yönüyle günümüz reklamcılık ve pazarlama stratejilerinden biridir. Halk, beğendiği kişilerin önerdiği veya kullandığı ürünlerin, eşyaların bazen aynısını bazen de ekonomik sebeplerden dolayı benzerini (muadilini) almaktadır. Tüm bu etkenler dijital dünyada pazarlama ve satışa yön vermektedir.

Kentlerde, sanayileşme ile birlikte el işlemesi ürünlerin üretimi azalmıştır. El işi ürünlerin mamul ürüne dönüştürülmesi sürecinde bilgi, beceri ve süre, maliyetin belirlenmesinde rol oynamaktadır. Bu mesleği sürdüren kişiler üretimde süreklilik sağlamak adına belli bir miktarda kâr oranı ile pazarlama yaptıklarından ürünlerin fiyatlandırması çoğu

zaman buna göre belirlenmektedir. Dolayısıyla el işi ve emek ürünü olan ile sanayi üretimi bir çeyiz ürünü fiyat bakımından karşılaştırıldığında geleneksel bilgi ve becerilerin yerini ekonomik beklentiler almaktadır.

El işlemesi yatak örtülerinin yerini hazır nevresim ve pikolar, el işi perdelerin yerini makine yapımı stor perdeler, iğne oyası yazmaların yerini ise eşarplar almaktadır. Ayrıca dokuma halıların ve paspasların yerini de makine halıları almıştır. Havluların kenarlarındaki dantel, kanaviçe, kurdele işleri kalkmış, işlemesiz havlular kullanmaya başlanmıştır. Geleneksel Türk evlerinin süsü olan iğne ve oyadan yapılan el işlemleri yerine günümüzde sadelik anlayışıyla tekstil ürünleri tercih edilmektedir. Bu değişim başlangıçta kent hayatında ortaya çıkmıştır. Teknolojik gelişmeler, elektronik aygıtlar ve dijitalleşme, kent hayatındaki yeniliklerin kısa sürede kırsal yaşam birimlerine ulaşmasını sağlamıştır. Ulaştırma ve lojistik işlemlerinin yaygınlaşması e-ticarete olan ilgiyi artırmış, mesafeler ortadan kalkmıştır. Böylece piyasa ürünlerinin geleneksel el işlemleri ile olan rekabeti önemli ölçüde artmıştır.

Araştırmamızın örneklemini Artvin ilinin merkezinde şehir yaşamına, köylerinde ise kırsal yaşama ait özellikler görmek mümkündür. Burada hazırlanan çeyizlerin çoğu bölgemizde olduğu gibi el örmesi liflerden, seccadelerden, iğne oyası yemenilerden, patiklerden, yeleklerden ve havlulardan oluşmaktadır. Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yer alan Artvin'de kış mevsimi sert geçmektedir. Dolayısıyla yörede yün ipten örülmüş patikler ve yelekler bulunur. Patikler genellikle bilek ve diz altı hizasındadır. Diğer yörelerden farklı olarak patikler yün ipten yapılır. Ayrıca bu yün patiğe şehrin köylerinde “şal çorap, kıl çorap” da denilmektedir. Çoğunlukla kış aylarında bahçe işleri yaparken tercih edilen yün çorap, günümüzde köylerde tercih edilmektedir.

Şehir ve köy yaşamının farklılıkları evde kullanılan eşyalara, çeyize ve giyim kuşama yansımıştır. Şehirdeki modern yaşamın yoğunluğu özellikle çalışan kadınların evdeki rolünü değiştirmiştir. Köy yaşantısında kadın, çoğunlukla evinde zaman geçirdiği için bulunduğu yeri güzelleştirmek, süslemek amacıyla el işi yapmıştır. Özellikle uzun kış gecelerinde kadınlar için el işlemleri hem boş zamanın geçirilmesi hem de bilgi ve becerilerin ürüne dönüştürülmesi açısından bir fırsat ortamıdır. Telefon, televizyon gibi teknolojiler insanların boş zaman algılarını ciddi anlamda yönlendirdikleri için geleneksel kültürde karşımıza çıkan ve üretime imkân tanıyan etkinlikler önemli ölçüde azalmıştır.

Köyde ihtiyaç dolayısıyla gelişen el sanatları şehir hayatında farklı bir boyut kazanmıştır. Çalışan şehir kadını evde daha pratik ürünler kullanmayı tercih ederek yaşamını kolaylaştırmayı amaçlamıştır. Çeyizin önemli parçaları olan dantelli süslemeler (dantelli havlu, masa örtüsü) özel bakım gerektirdiğinden (ütülemek veya dolap kokusu olmaması için naftalin kullanmak gibi) çalışan kadınlar evlerinde bu ürünleri kullanmaktan kaçınmışlar ya da bu ürünleri kullanmaya yeterli zaman bulamamışlardır. Dolayısıyla kanaviçeli, dantelli masa örtülerinin yerini makine baskılı runner ve masa örtüleri almıştır. Geleneksel kültürümüzde televizyon, vitrin, dolap rafları, masa, sehpa ve fiskos gibi mobilyaların üzerine örtmek için danteller hazırlanmış ve genç kızların çeyizlerinde mutlaka bunlara yer verilmiştir.

Yaşadığımız dönem, “bilgi ve teknoloji çağı” olarak anılmaktadır. Bu bilgi üretim ve tüketim akışı teknolojinin sunduğu olanakların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Dijital çağ ile birlikte kadınların sosyal yaşamdaki rolleri ve ekonomik katılımları önemli bir dönüşüm yaşamıştır (İştar-Işıklı, 2024: 2284). Okullaşma oranının artması ve genç kızların iş yaşamına daha fazla atılmasıyla birlikte evle ilgili dekoratif beklentiler de değişmiştir. Günümüze yaklaştıkça genç kızların çoğunluğunun artık dantel kullanmadığı, hatta çeyizin önemli sofra unsurlarının konulduğu vitrinleri (misafirler için alınmış yemek ve su takımları bulunan cam kapaklı dolap) dahi evlerinde bulundurmadıkları görülmüştür. Değişen sosyal yapı ve şartlar kültürü de etkisi altına almıştır. Kültür, sabit olmayan ve değişen bir yapıdır. Bu değişim teknolojik, ekonomik, sosyal yapı gibi birçok durumu kapsar. Bir toplumun teknolojik veya sosyal olarak gelişmesi, ilerlemesi bazen olumlu olarak değerlendirilse de bazen de geleneklerin kaybolmasına neden olmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu tez çalışmasında Artvin örnekleminde iğne, oya ve örgü konusu ele alınmıştır. Çalışmada ilgili literatür bağlamında iğne işleri, oyalar ve örgüler el sanatlarının bir kolu olarak değerlendirilmiştir. Bu kapsamda Artvin yöresinden derlenen otuz beş adet iğne, oya ve örgü ürünleri ile bunlara bağlı geleneksel bilgi ve uygulamalar kaynak kişi görüşlerinden hareketle değerlendirilmiştir. Ayrıca verilerin incelenmesinde halkbilimi araştırma yöntemlerinden olan işlevsel kuram ve performans teoriden faydalanılmıştır.

Geleneksel el işlemelerinin Türk kültüründe önemli bir yeri vardır. Bir bebeğin doğumundan evlenmesine kadar olan bütün geçiş dönemlerinde anneler, el örgüsü ve işlemeli ürünler hazırlamışlardır. Bu ürünler kullanım dönemlerine göre değişse de el örmesi patik, yelek, atkı ve bere, her evde bulunan el işi ürünleridir. Bazı yörelerde kız çocuğu olan anneler, çocukları daha bebekken, evlenecekleri zaman kullanacakları ürünleri çeyiz olarak hazırlamaya başlamaktadır. Geleneksel Türk kültüründe her yörenin çeyizlerinde görülen başlıca ürünler vardır. Bu ürünler; el işlemesi iğne oyalı yemeniler, danteller, havlular, pikeler ve el örgüsü yelek, patik, banyo lifi gibi ürünlerdir. Düğün öncesi gelin ve damat için hazırlanan çeyizin içeriği isteğe ve yöreye göre değişebilir. Günümüzde sosyal medya ve popüler kültür etkisiyle geleneksel çeyiz algısı değişmiştir. Sandıklar dolusu ürünlerin yerini pazarlardan ya da mağazalardan temin edilen ve her yerde benzeri pazarlanan ürünler almıştır. Bu bakımdan geleneksel çeyiz algısı kültürel bir değişime uğramıştır.

Çalışmanın örneklemini olan Artvin ilinde çeyize konulan ürünler diğer yörelerde olduğu gibi yelek, patik, oyalı yemeni ve işlemeli havlular şeklindedir. Bunların dışında yörede “yün ip” kullanımı yaygındır. Patik ve yeleklerde sıcak tuttuğu için yün ipler tercih edilmektedir. Yöre halkı geçmişte hayvanların yünlerini eğirerek yaptıkları iplerle kazak, süveter, içlik/don, çorap örerek giyinme ihtiyacını karşılamıştır. Günümüzde ise bu ürünlerin dışında yün çorap kullanımı yaygındır. Geleneksel el sanatlarından oya ve örgülerin yapımı Artvin ili genelinde yaygın olsa da halkın bir kesimi (köylerde yaşayan ve teknoloji kullanımında zorlanan orta yaş ve yaşlı kesim) malzemeyi temin etmekte zorlanmaktadır. Coğrafyanın olumsuz şartlarının sonuçlarından biri olan bu durum, halkı eldeki imkânlarla üretmeye yöneltmiştir. Bu bağlamda örmek için ihtiyacı olan şiş yerine oklava, ip için de daha önce ördükleri ürünlerden kalan ipleri kullanmışlardır. Doğal zenginlikleriyle tanınan şehrin el sanatlarında, doğanın izlerini görmek mümkündür. Yörenin kadınları yemenilere işledikleri iğne oyalarının motiflerini çevrelerinde gördükleri bitkilerden taklit ederek

yaratmışlar, ardından aralarında örnek paylaşarak motifin yaygınlaşmasını ve gelecek nesillere aktarımını sağlamışlardır.

Geleneksel el sanatları, toplumun manevi kültürünü somutlaştıran ve bulunduğu milletin geleneksel bilgisi, tarihi, sosyal yapısı hakkında deneyimlerin aktarıldığı bir alandır. Usta-çırak ilişkisi geleneği birçok geleneksel el sanatının oluşmasını ve gelişerek sürmesini sağlamaktadır. Ancak günümüzde birçok el sanatını son ustaları icra etmektedir. Gençlerin beden gücü gerektiren işlerden kaçınması veya toplumda ilgi gören meslekleri (doktor, memur, öğretmen, mühendis vs.) yapmak istemeleri gibi nedenlerden dolayı birçok alanda yeni ustalar yetişmemektedir. Popüler olanın beğenilmesi durumu sadece giyim-kuşam veya çeyizlerle sınırlı kalmayarak sosyal yapının da değişmesine neden olmuştur. Günümüzde el sanatlarını icra etmek için yeni aletler ve teknikler geliştirilmiştir. Gelecek nesiller için önemli olan bu yatırımlar atalardan gelen zengin geleneksel bilginin silinmesine yol açmadan, bu bilgiler ışığında geliştirilmelidir.

Artvin, iğne oya ve örgü sanatlarında köklü geleneksel bilgilere sahip olan bir şehirdir. Yörede etnik çeşitlilik yanında Türk nüfusunun temel uğraşlarının birçok meslek kolunda kendini göstermiştir. Bu durum özellikle el işlemelerinde kullanılan araç-gereçler ve motif tasarımlarında öne çıkmıştır. Yöreye özgü olduğunu düşündüğümüz birçok motif ve teknik örgüler bulunmaktadır. Ayrıca çeşitli motifler önceki kuşaklara ait olduğundan bunların isimleri günümüzde unutulmuştur. Geleneksel bilginin aktarımı için derlemeler büyük önem taşımaktadır. Artvin yöresinin birçok köyünde unutulmaya yüz tutmuş el sanatları ve motifler bulunmaktadır. Bu verilerin derlenerek kayıt altına alınması kültürel bellek oluşturma yönünden büyük bir öneme sahiptir. Geçmişte deneme-yanılma yoluyla edinilen öğrenimler zamanla kurslarda öğretilmeye başlanmıştır. Ancak günümüzde tasarruf gerekçesiyle Artvin ve birçok şehirde el işi kurslarının faaliyeti durdurulmuştur. Millî kültürün gelecek nesillere aktarılması için önemli bir işlevi olan bu kursların eğitime devam etmesi gerekmektedir.

El sanatları, üreticiler için özel bir ekonomik bütçe gerektirmektedir. Kadınların birçoğu aylık mutfak alışverişinden artırarak biriktirdikleri bütçeyle malzeme almaya çalışmaktadır. Şehirde bulunan tuhafiyeler malzeme çeşitliliği bakımından yetersiz olmanın yanında pahalıdır. Belediyeler bu bağlamda bir bütçe oluşturarak veya büyük şehirlerdeki toptancılarla anlaşarak malzeme temini sağlayarak üretime katkıda bulunabilir.

El sanatları geleneği somut olmayan kültürel mirasın yaşatıldığı alanlardan biridir. Tezin dikkat çektiği noktalardan biri de iğne, oya ve örgü konusunda ortaya çıkan geleneksel bilgilerin kuşaklar arasındaki aktarımın devam etmesinin gerekliliğidir. Bu amaçla üretimler yapan, geleneksel bilgi, deneyim ve yaratımlarıyla usta olarak adlandırılan kişiler geleneğin aktarıcılarının tespit edilmesi son derece önemlidir. Bu kapsamda her ne amaçla olursa olsun iğne işleri, oyalar ve örgüler yapan geleneksel bilgiyi işleyen kültür aktörlerinin desteklenmesi önemsenmelidir.

Ulusal medyada birçok el sanatı ustası programlarla veya sosyal mecralarla tanıtılmaktadır. Bu programlar el sanatına olan ilgiyi artırmaktadır ancak en önemli tanıtımlar uluslararası bir program olan “Yaşayan İnsan Hazinesi” ödülleri ile olmaktadır. Her yıl düzenlenen ödül programı için araştırmalar yapılarak sanatında usta isimler ödül almaktadır. Bu programların yerel kurum ve kuruluşların desteğiyle ulusal olarak da yapılması, el işi ustalarına ulaşımı artırarak millî kültürün aktarılmasına büyük katkı sağlayacaktır.

Geleneksel el sanatlarının branş ayırt etmeden gelecek nesillere aktarılması sadece Artvin ilinde değil, Anadolu’nun her bir köyü ve şehrinde gereklidir. Türk kültürünün somut yansımalarından biri olan el sanatları, geleceğe bırakılabilecek en özgün eserler arasında yer almaktadır.

KAYNAKLAR

- Akar, A. ve Keskiner, C. (1978). *Türk Süsleme Sanatlarında Desen ve Motif*. İstanbul: Güzel Sanatlar Matbaası.
- Aksoy, Ö, A.(2021). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1-2*, İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Arıg, A. S. (2006). “Türklerde Kıyafetin Kısa Tarihi”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 22(64-65-66), ss.141-160.
- Artun E. (2011). *Türk Halkbilimi*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Bahadır, S. (2015). *Âşık Kevserî (Metin-İnceleme-Tasnif Çalışması)*. Ankara: Pamiray Yayınları.
- Bahadır, S. (2021). *Artvinli Halk Şairi Gülden*. 2. Cilt. Artvin: Artvin Valiliği Kültür Yayınları.
- Ben-Amos, Dan. (2006). “Şartlar ve Çevre İçinde Folklorun Bir Tanımına Doğru”. (Çev. M. Ekici). *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar-1*. (s.37-57). (Haz. M. Ö. Oğuz, vd.). Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- Bülbül-Oğuz, B. (2021). “Örgü Model Adlandırmaları Üzerine Bir İnceleme”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 10(2), s.489-510.
- Çobanoğlu, Ö. (2021). *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Demir, N. (2013). *Türk Mânileri*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Derdiçok, N.S. (2023). *Kent ve Kadın: Türk Kültüründe Gün Olgusu*. Çanakkale: Hars Akademi Yayınları.
- Ergin, M. (2021). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Gönül, M. (1973). *Türk Elişleri Sanatı*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Güngör E. (1980). *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik. Töre*. Ankara: Devlet Yayınevi.
- Gürçayır-Teke, S. (2023). *Türk Halk Bilimi Tarihinde El Sanatları Gelenek, Yöntem, Anlam*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Hart, K. (2011). *Modernliği Dokumak Bir Batı Anadolu Köyünde Hayat, Aşk, Emek*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- İştar-İşıklı, E. (2024). “Dijital Çağda Geleneksel Zanaatların Yaşatılmasında Kadın Kooperatifleri”. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 2024, Cilt: 17, Sayı: 48, 2281-2299.
- Kafesoğlu, İ. (2014). *Türk Millî Kültürü*. Ankara: Ötüken Neşriyat.
- Kahveci M. ve Bahşıoğlu A. (haz.)(1998). *Türk Oyaları Kataloğu*. Ankara: Kültür Bakanlığı.

- Koç, E. (2024). *Sivas İli Zara İlçesi Çeyiz Geleneğinde El Sanatı Ürünlerin Kuşaklararası Karşılaştırmalı İncelenmesi*, Kocaeli; Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Koç, F. (1999). “Türk Giyim-Kuşamında Kullanılan Süslemeler”, *Erdem Dergisi*, 10(29), 397-404.
- Martin, Ö, S. (2022). *Giyim Kuşam ve Çıplaklık Tarih öncesi Çağlarda Yakındoğu’da Giyim Kültürü*. İzmir: Sakin Kitap Yayınevi.
- Meydan C. ve Guliyeva, M. (2020). “Oğuz Türklerinde Giyim Kuşam: Dede Korkut Örneği”, *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, S.5, ss.169-191.
- Oğuz, M. Ö. (2013). *Somut Olmayan Kültürel Miras Nedir?*. Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- Oğuz, M. Ö. (ed.) (2018). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Onuk, T. (2000). *Osmanlı’dan Günümüze Oyalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ögel, B. (2022). *Türk Kültür Tarihine Giriş Cilt V*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Öngen, A, G. (2023). “Anadolu Çeyiz Geleneğinde İşleme Sanatı”. *Uluslararası Disiplinlerarası ve Kültürlerarası Sanat*, 8(16), 150-160.
- Örnek, S.V. (1971). *100 Soruda İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Özbel, K. (1947). *El Sanatları I Anadolu Çorapları*. Ankara: Halkevleri Yayınları.
- Özbel, K.(1945). *El Sanatları II- Oya ve Oya Çeşitleri*. Ankara: Halkevleri Yayınları.
- Özdemir, M. (2015). “Kadının Görülemeyen göçü: Kaçgöç, Toplumsal Cinsiyet ve Medya”. *Yeni Dergi*, Sayı:2, ss. 44-45.
- Özdemir, M. (2019). “Geleneksel Meslekler ve Bir Ustanın Hikâyesi: Giresun’da Demircilik”. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*. 11/21, ss. 493-510.
- Özdemir, M. (2024). *Yerel ve Geleneksel Bilginin Kent Kültürüne Etkisi: Artvin Örneği*. 10 Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi. ss. 269-292.
- Özdemir, N (2018). “Geleneksel Bilgi ve Kültür Ekonomisi”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*.18/1.
- Özder, M. Â. (2017). *Artvin Folkloru*. (Haz Sedat Bahadır). Samsun: Yusufeli Belediyesi Yayınları.
- Özkara-Güler, H. (2024). “Motif Hafızası: Memlûkler Örneği”. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*. Cilt: 17, Sayı: 48, 2300-2315.
- Soysaldı, A. (2020). “Gönen İğne Oyaları ve Oya Pazarı”. *Folklor Akademi Dergisi*. 3/4, ss.159-172.

Tez, Z. (2021). *Tekstil ve Giyim Kuşam Sanatının Kültürel Tarihi*. İstanbul: Doruk Yayınları.

Turan, A. (2012). *Artvin Yöresinde El Dokumacılığı*, Erzurum; Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Yalçın, S. K. ve Karabulut B. (2024). *Derleme Sözlüğünden Hareketle Anadolu Türklüğünde Giyim Kuşam Adları*. İstanbul: Kesit yayınları.

Yıldız, D. (2024). “Geleneksel Türk Oyalarının Günümüz Moda Algısındaki Çağdaş Yorumu”. *Folklor Akademi Dergisi*.7/1, 237-255.

KİŞİ KAYNAKLARI

KK-1: F.K. 1982 doğumlu, ev hanımıdır. Derlemeyi yazar 26.03.2024 tarihinde yazar yapmıştır.

KK-2: N.A. 1983 doğumlu, ev hanımıdır. Derlemeyi yazar 24.04.2024 tarihinde yazar yapmıştır.

KK-3: G.Ö. 1984 doğumlu, ev hanımıdır. Derlemeyi yazar 24.04.2024 tarihinde yazar yapmıştır.

KK-4: M.Y. 1988 doğumlu, ev hanımıdır. Derlemeyi 24.04.2024 tarihinde yazar yapmıştır.

KK-5: S.Y. 1979 doğumlu, ev hanımıdır. Derlemeyi 24.04.2024 tarihinde yazar yapmıştır.

KK-6: M.Y. 1970 doğumlu, ev hanımıdır. Derlemeyi 14.03.2024 tarihinde arkadaşım Tuğçe YILMAZ yapmıştır.

KK-7: M.T. 1975 doğumlu, çalışmaktadır. Derlemeyi 26.03.2024 tarihinde yazar yapmıştır.

KK-8: M.Y. 1988 doğumlu, ev hanımıdır. Derlemeyi 24.04.2024 tarihinde yazar yapmıştır.

KK-9: B.M. 1982 doğumlu, ev hanımıdır. Derlemeyi 10.03.2024 tarihinde yazar yapmıştır.

KK-10: G.Ş. 1992 doğumlu, çalışmaktadır. Derlemeyi 07.05.2024 tarihinde yazar yapmıştır.

KK-11: N.A. 1970 doğumlu, çalışmaktadır. Derlemeyi 01.12.2024 tarihinde yazar yapmıştır.

İNTERNET KAYNAKLARI

URL-1:<https://www.renklinot.com/wp-content/uploads/k%C4%B1l%C4%B1k-k%C4%B1yafet-4.jpg>. [ErişimTarihi:29.10.2023].

URL-2:<https://www.dunyabizim.com/mercek-alti/bir-aidiyet-seruveni-olarak-cumhuriyet-modasi-h30977.html> [ErişimTarihi:12.11.2023].

URL-3:<https://mutlusonatolyesi.com/turk-dugun-gelenekleri/bindalli-nedir-neden-bindalli-giyilir/> [ErişimTarihi:21.02.2024].

URL-4:<https://turkish.alibaba.com/product-detail/fa129-design-factory-gelinlik-wedding-dress-2022-princess-ball-gown-vestido-de-noiva-lace-bridal-gowns-robe-de-mariage-62117537098.html> [Erişim Tarihi:22.11.2024].

URL-5: “Tesettürlü Gelinlik”. <https://kardelenkiziltekin.com/tesettur-gelinlik-kk0049-38-40-beden-uyumlu/> [Erişim Tarihi 22.11.2024].

URL-6: “İğne”. Türk Dil Kurumu Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. [Erişim Tarihi ve Adresi: 22.04.2024; <https://sozluk.gov.tr/>].

URL-7: “İp”. Türk Dil Kurumu Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. [Erişim Tarihi ve Adresi: 22.04.2024; <https://sozluk.gov.tr/>].

URL-8: “Giy-”. Türk Dil Kurumu Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. [Erişim Tarihi ve Adresi: 22.04.2024; <https://sozluk.gov.tr/>].

URL-9: “Örmek”. Türk Dil Kurumu Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. [Erişim Tarihi ve Adresi: 22.04.2024; <https://sozluk.gov.tr/>].

URL-10: “Oya”. Türk Dil Kurumu Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. [Erişim Tarihi ve Adresi: 22.04.2024; <https://sozluk.gov.tr/>].

URL-11:https://tr.wikisource.org/wiki/%C3%87emberimde_G%C3%BCI_Oya [Erişim Tarihi:26.04.2024].

URL-12: https://tr.wikisource.org/wiki/Asker_Yolu_Beklerim [Erişim Tarihi:26.04.2024].

URL-13:https://tr.wikisource.org/wiki/O_Yazman%C4%B1n_Kenar%C4%B1 [Erişim Tarihi:26.04.2024].

URL-14:<https://yakegm.ktb.gov.tr/TR-12929/yasayan-insan-hazinelere-ulusal-envanteri.html> [Erişim Tarihi:15.05.2024].

URL-15: “Dantel ve Oya”. <https://www.nisanyansozluk.com> [Erişim Tarihi:29.05.2024].

URL-16: <https://www.bugunkocaeli.com.tr/haber/22538098/asime-kosala-sezerden-ziyaret> [Erişim Tarihi: 01 Aralık 2024].

URL-17: <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-kultur-ve-turizm-bakanligi-ozel-odulleri-ve-yasayan-insan-hazinelere-odul-torende-konustu> [Erişim Tarihi: 30 Kasım 2024].

URL-18: <https://www.akdogan.gen.tr/edebiyat/bir-siir-igme-oyasi/> [Erişim Tarihi 5 Ekim 2024].

EKLER

EK 1: Etik Kurul Kararı.

Evrak Tarih ve Sayısı: 20.02.2024-126494

T.C.
ARTVİN ÇORUH ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğü

Sayı : E-19227540-302.08.01-126494
Konu : Kurul Kararı (Mehmet OZDEMİR ve
Sümeyye OLGUN)

20.02.2024

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Enstitümüz Türk Dili ve Edebiyatı programı Tezli Yüksek Lisans 221617011 numaralı Sümeyye OLGUN'un "*Türk Kültüründe İğne ve Oya*" başlıklı çalışması Üniversitemiz Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulunun 12 Şubat 2024 tarihinde yapmış olduğu toplantısında incelenmiş olup, oybirliği ile etik açıdan uygun bulunduğu bildirilmiştir.

Bilgilerinizi ve gereğini rica ederim.

Doç. Dr. Mustafa Çağatay KORKMAZ
Enstitü Müdürü

Ek:Kurul Karar Yazısı (1 sayfa)

Mevcut Elektronik İmzalar

MUSTAFA ÇAĞATAY KORKMAZ (Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğü - Enstitü Müdürü) 20.02.2024 14:44

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Kodu : *BSR4NMDYYZ* Pin Kodu : 59323

Belge Takip Adresi : <https://www.turkiye.gov.tr/artvin-coruh-universitesi-ebys>

Adres: Seyitler Yerleşkesi 08000 ARTVİN
Telefon: 0 466 2151030 Faks: 0 466 2151031
e-Posta: lee@artvin.edu.tr Web: <http://fbe.artvin.edu.tr/>
Kep Adresi: artvincoruhuni@hs01.kep.tr

Bilgi için: Dilek ÇAKIL
Unvanı: Bilgisayar İşletmeni
Tel No: 1705

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Ek 2: Gül motifli iğne oyası örneği (Kişisel Arşiv).

Ek 3: Fiyonk motifli iğne oyası örneği (Kişisel Arşiv).

Ek 4: Yonca motifli iğne oyası örneği (Kişisel Arşiv).

Ek 5: Kurdele ve boncuk ile işlenmiş çiçek motifli el ve yüz havlusu (Kişisel Arşiv).

Ek 6: El işleme runner örneği (Kişisel Arşiv).

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı:	Sümeyye OLGUN YILMAZ			
Öğrenim Durumu				
Derece	Okulun Adı	Program	Yer	Yıl
İlköğretim				
Ortaöğretim				
Lise				
Lisans				
Yüksek Lisans				
İş Deneyimi:				
Yayınlarıım:				